

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИИ ВА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҶОНА ДАВЛАТ ДОРИЛФУНУНИ

Ш. А. ҲАЙИТОВ, Н. С. СОБИРОВ, А. С. ЛЕГАЙ

ХОРИЖДАГИ ЎЗБЕКЛАР

ТОШКЕНТ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАН
«ФАН» НАШРИЕТИ
1992

Ушбу монографияда муаллифлар янги тарихий шароит талабидан келиб чиқиб, асли ўртаосиёлик бўлган ўзбекларнинг турли мамлакатларда яшаётганлигининг асосий сабаблари ва у билан боғлиқ тарихий даврларнинг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилдилар.

Монография кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

М а с ъ у л м у ҳ а р р и р л а р :

тарих фанлари доктори А. А. АБДУЛҲАМИДОВ,
тарих фанлари номзоди К. С. СУЛАЙМОНОВ

Т а қ р и з ч и л а р :

фалсафа фанлари доктори Т. Ш. ШАРИПОВ,
тарих фанлари доктори Қ. Т. ТУЙЧИЕВ

Китоб муаллифлар ҳисобига чоп этилди.

X 0503000000—3/A 445
М 355 (04)—92 рез. 9-2

©Ўзбекистон Республикаси Фанлар
академиясининг «Фан» нашриёти.
1992 й.

ISBN 5—648—01842—8

КИРИШ

Жамиятимизда амалга оширилаётган туб иқтисодий, сиёсий, маданий ўзгаришлар, ижтимоий жараёнларнинг зиддиятли ривожланиши, умуминсоний ва миллий қадриятларни англаш йўлидаги амалий силжишлар, мамлакатимизда яшовчи ҳар бир миллатнинг ўз-ўзини англаши, қадр-қиммати, урф-одати ва анъаналарини тиклаш сари интилишининг кучайиб бориши ўтмишга ҳамда бугунги тарихимизга янгича қарашларни вужудга келтириши табиий ҳолдир.

Демократия ва ошкоралик даври деб аталувчи ҳозирги кунимизда — узоқ ўтмиш тарихимизга, Улуғ Октябрь ҳамда инқилобдан кейинги кечган даврлар тарихига, ҳаётинг, реал омиллар асосида баҳо бериш сари йўл тутилмоқда.

Маъмурий буйруқбозлик сиёсати ҳукм сурган ҳамда турғунлик йилларида совет даври тарихимиз фақатгина бир ёқлама ёки тор доирада ёритилганлиги аён бўлиб қолди.

Жумладан, «Хорижда истиқомат қилувчи ўзбек ватандошлар ва улар билан жумҳурият жамоатчилиги алоқалари» ҳам алоҳида тадқиқот мавзуси бўлган эмас. Чунки биз узоқ вақтлар хориждаги ўзбек ватандошларимизга бир ёқлама баҳо бериб, кўп ҳолларда «синфий муҳолиф», «сотқин», «социализм ва халқ ҳокимияти тузумига қарши», «ватангадолар» деб келдик. Инсон омили жамиятимизда барча мақсад ва вазифаларимиз асоси сифатида қаралар экан, умумжаҳон муаммоларини ҳал қилиш жамият ҳаётини байналмилаллаштиришни тақозо қилар экан, миллийлик ва байналмилаллик ёнма-ён бир-бирисиз яшай олмаслиги тобора аён бўлар экан — бу йўналишлар хорижда истиқомат қилувчи ўзбек ватандошлар ва улар билан ҳамкорлик масаласига ҳар томонлама, мукамал, келажак манфаатлари нуқтаи назаридан жиддий қарашни тақозо қилади.

Хориждаги ўзбеклар ҳаёти, турмуши ва улар билан жумҳуриятимиздаги ўзбекларнинг алоқалари масаласи кейинги йилларда матбуотда кенг ёритила бошланди. Республикамизда нашр қилинадиган газета ва журналларда бу ҳақда махсус мақолалар, хабарлар, мухбирлар билан ўзбек ватандошлар суҳбатлари, «саёҳатнома» характеридаги мақолалар эълон қилина бошланди. Бу соҳада Ўзбекистон ёшларининг «Ешлик»¹ ҳамда янгидан нашр қилинаётган «Мулоқот»² журналларининг, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»³, «Халқ сўзи»⁴ газеталарининг роли каттадир.

Даврий матбуотда ушбу соҳада эълон қилинаётган мақола ва хабарлар айнан хориждаги ўзбек ватандош-

¹ Воҳидов Э. Америкалик ўзбеклар (Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов билан суҳбат)//Ешлик. 1989. 6-сон. 2—6-бетлар; Тўра Мирзо. Туркия ва Туркистон йўллариди//Ешлик. 1989. 7-сон. 44—45-бетлар; Юсупов Абдуллоҳ. Хориждаги ўзбеклар//Ешлик. 1990. 2-сон. 54—58-бетлар; Яқвалхўжаев Е. Қайтар дунё (Роман)//Ешлик. 1990. 2-сон. 7—30-бетлар; 3-сон. 22—32-бетлар; 4-сон. 16—32, 50—63-бетлар; Иброҳимов А. Мустақил ёки мустамлака//Ешлик. 1991. 1-сон. 4—13-бетлар.

² Аҳмедов Б. Ўзбеклар//Мулоқот. 1991. 1-сон. 53—56-бетлар; Усмонов И. Ватанни қўсаб (Саудия арабиётилик Зухриддин Туркистоний билан суҳбат)//Уша журнал. Уша сон. 61—66-бетлар; Рўҳим Ўзбекистонда қолади (Темир Хўжа билан суҳбат). Уша журнал. 2-сон. 66—69-бетлар; Ориф Усмонов. Хурсонлик ўзбеклар. Уша журнал. 3-сон. 43—47-бетлар; Замонбек Фармонов. Бўхтоннинг умри қисқа//Гулистон. 1987. 5-сон. 19 бет ва ҳоказо.

³ Она юртинг — олтин бешинг («Ватан» жамияти раиси Р. Бобожон билан суҳбат)//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1984. (Қуйидаги мақолалар ҳам шу журналдан олинган). 27 апрель; Араб журналида Ўзбекистон тасвирий санъати 1985. 22 ноябрь; Афғон делегацияси Ўзбекистонда. 1985. 31 декабрь; Мамадалиев Ф. Ватан соғинчи. 1988. 27 май; Яқвалхўжаев Е. Езиғимиз не эди. 1990. 13 апрель; Тошкент — Вашингтон радиокўприги. 1990. 6 апрель; Эмин Усмонов. Қон қусган дунё. 1990. 21 декабрь; Нуралӣ Қобул. Жаҳонга юз бургин, Ватан! 1991. 4 январь; Еқубов Х. Ватаннинг бир кафт тупроғи. 1990. 27 апрель; Соғинч (Саудия арабиётилик Абдуллажон Исмоилжон ўғли билан суҳбат). 1990. 17 август; Ростгўйликка нима етсин (ЎзССР телевидение ва радиоэшиттириш комитети раиси ўринбосари Ш. Ғулумов билан суҳбат). 1990. 9 ноябрь ва бошқалар; Хайруллаев И. Чикагодаги ўзбек оилалари. 1991. 1 февраль.

⁴ Филлимонов Е. Мюнхенлик Темир Хўжа//Халқ сўзи. 1991. 1 январь. Қолган мақолалар ҳам шу газетадан олинган. Эсирган Боли ўғли Жўшқин. Ҳожилар. 1991. 4 январь; Шуҳрат Тўлқин ўғли. Дард кўп дардкаш кам. 1991. 5 январь; Тождидин Раззоқ. Ўзи учун ишлаган одам чарчамайди. 1991. 10 январь; Тимуров Н. Нью-Йоркда уч ой; Раҳимбобоева З. Ватан, ватанпарвар, ватанжудо. 1991. 17 январь; Ражаббой Ота-Турк. Ватан дея ватансиз ўтдик. 1991. 25 январь; Ажунда сочилиб ётурмиз. 1991. 23 март ва ҳоказо.

лар, уларнинг айримлари билан суҳбат, учрашувлар асосидадир.

Биз юқорида қайд қилган журнал ва газета манбалари орқали хориждаги ўзбек ватандошлар ҳаётини, айрим регионларда яшаётган ўзбекларнинг касб-корлари, этник хусусиятлари ҳақида маълумотга эга бўламиз.

Хориждаги ўзбек ватандошлар, улар билан жумҳурият жамоатчилиги алоқалари масалаларини кенгроқ ва тўлароқ ёритишда Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат Архиви, бизда мавжуд бўлган кўп сонли жамоат ташкилотларининг жорий архивлари ҳамда ўзбек ватандошлардан суҳбат жараёнида ёзиб олинган фикрлар ҳам муҳим ўрин тутати.

Республикамиз ҳаётида юз берган сўнгги ўзгаришлар, мустақиллик ва уни қўлга киритишдаги қутлуғ қадамлар биз тадқиқ қилаётган соҳанинг истиқболларини очиб берди. Тошкентда 1991 йил 19—24 июнда жаҳон ишбилармонларининг илк бор учрашуви бўлиб ўтди. Унда ўнлаб таниқли корпорация ва концернлар, компания ва фирмалар, банк раҳбарлари, тадбиркор кишилар ҳамда тижорат иши билан шуғулланувчи ўзбек ватандошларимиз қатнашди. Ушбу анжуманда жумҳурият президенти И. А. Қаримов нутқ сўзлаб: «Биз чет эллардаги ватандошларимиз билан ҳамкорликни мумкин қадар кенг йўлга қўйиш, уларга таяниб ишлашнинг янги имкониятларини яратиш учун ҳеч нарсани аямаймиз. Бу йўлдаги ҳозирча мавжуд бўлган тўсиқларни бартараф этиш кераклигини ҳам яхши тушунамиз»⁵, — деди. Ушбу соҳада республикамизнинг 1991 йил 1 сентябрдан Мустақил деб эълон қилинганлиги, истиқбол муносабати билан хориждаги ўзбек ватандошларнинг Ўзбекистонга муносабатининг ижобий ўзгариши ҳамда 24 сентябрда АҚШлик ватандошимиз Абдурауф Мақсудий ташаббуси билан тузилган «Эл» халқаро уюшмаси ташкилотчилигида Жаҳон ўзбекларининг (туркистонликларнинг) биринчи Тошкент халқаро учрашуви хориждаги ўзбек ватандошларни Ўзбекистон ўзбеклари билан яқинлаштиришда муҳим бўлди.

Биз ушбу ишимизда қайд қилинган материал ва манбалар асосида қуйидаги масалаларни ёритишга ҳаракат қилдик:

— Хориждаги ўзбек ватандошларнинг хорижга кетиб қолиши билан боғлиқ даврлар ва улар яшаётган

⁵ Тошкент ҳақиқати. 1991. 19 июнь.

мамлакатлар, уларнинг сони, шуғулланаётган соҳалари ҳақида умумий тавсиф бериш;

— хориждаги ўзбек ватандошларнинг Ўзбекистонга ўзбек миллий маданияти анъаналарига муносабатини ёритиш;

— хориждаги ўзбек ватандошлар билан жумҳурият жамоатчилиги ўртасидаги илк бор алоқаларнинг ўрнатилиши, ушбу қон-қардошлик алоқаларининг ривожланиш жараёнидаги мураккаблик ва қийинчиликлар, «Ойдин», «Ватандош» радиоэшиттиришининг ташкил этилиши;

— Ўзбекистон махсулаштирилган жамоат ташкилотлари, энг аввало «Ватан» жамияти ҳамда унинг вилоят бўлимларини хориждаги ўзбек ватандошлар билан ҳамкорликни мустақамлашдаги иш йўналишларини ёритиш;

— ҳозирги даврда хориждаги ватандош ўзбеклар билан қон-қардошлик ҳамда иқтисодий, маданий алоқалар соҳасидаги ижобий ўзгаришларнинг сабаб ва мақсадларини тадқиқ қилиш.

— хориждаги ўзбек ватандошлар билан келажакда олиб борилиши зарур бўлган йўналиш ва усуллар.

I б о б. ХОРИЖЛИК ЎЗБЕКИСТОНЛИКЛАР: ТАРИХИЙ ТАҚДИР ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН

Бир пайтлар Урта Осиё территориясида яшаган ўзбеклар ва бошқа туркийзабон халқларнинг хорижий мамлакатларга кетиб қолиши биздан узоқ бўлмаган тарихий даврлар билан боғлиқдир.

Кўпгина манбаларнинг маълумотича, хориждаги ўзбеклар, туркман, қорақалпоқ, қирғиз каби халқлар асосан тарихимизнинг уч ҳал қилувчи даврида хорижий мамлакатларга бориб қолганлар:

1. Октябрь инқилоби ғалабасидан олдин ва кейин бошланган фуқаролар уруши ҳамда совет ҳокимиятини ўрнатиш жараёнида хорижга бориб қолган ўзбекистонликлар.

Чор Россияси Урта Осиёни истило қилгунга қадар бу ерда Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонликларидан иборат учта мустақил давлат бор эди. Ушбу давлатлар жаҳоннинг кўпгина, айниқса, қўшни Шарқ мамлакатлари билан савдо-сотиқ, дипломатик муносабатда бўлганлар. Ўзбеклар ва бошқа халқ вакиллари турли мақсадларда хорижий элларга бориб турганлар. Ҳатто Бухоро амирлиги XIX асрнинг биринчи ярмида Шимолий Афғонистонга қарашли Балх, Қундуз, Шибирғон, Андхуй, Маймана, Боғлон, Сарипул, Ахча каби кичик хонликларни ҳам ўзига бўйсундирган. Ушбу ерлар ва уларнинг атрофида асосан ўзбек халқига мансуб кишилар яшаган. Улар билан ҳозирги Ўзбекистон ўзбеклари ўртасида ўзаро борди-келди, савдо-сотиқ, қуда-андачилик мавжуд бўлган. Чунки Бухоро амирлиги кўплаб туркийзабон халқларни бирлаштирган эди. XIX асрда амирлик аҳолиси этник состави 50,7 фоиз ўзбеклар, 31,8 фоиз тожиклар, 10 фоиз туркманлар, 7,5 фоиз қорақалпоқ, қозоқлар ва бошқалардан иборат эди¹.

¹ Ўзбекистон ССР тарихи (IV томлик). II том. Тошкент, 1971. 93-бет.

Тадқиқотчи олим О. Усмоновнинг маълумотича, Бухоро амирлиги ҳудудида жойлашган 97 ўзбек қабила-сининг 28 таси ҳозир Хуросон ёки Жанубий Туркистон ерларида яшаганлар. XIX аср охирида Маймана ва унинг атрофларида ўзбеклардан тахминан 5 минг оила, Сарипулда 4 минг оила, Андхўй атрофларида 3,3 минг оила, Шибирғон атрофларида 3,5 минг оила, Мукур-районида эса 1000 оила ўзбеклар истиқомат қилганлар². Ушбу ўзбекларнинг асосий қисми деҳқончилик ва чор-вачилик билан шуғулланадиган маҳаллий ўзбеклар бўлса-да, кейинчалик Афғонистон давлати ихтиёридаги ерларда яшай бошлаганлар. Ўзбекистон, умуман, Урта Осиёдан борган муҳожир ўзбеклар Андхўй ва унинг атрофларида, Кобулда турли сабабларга кўра ҳижрат қилиб бориб қолганлар. «XIX аср 90-йилларида Афғонистон пойтахти Кобул шаҳрида Тошкент, Самарқанд, Қўқон, Андижон, Марғилон шаҳарларидан бориб қолган 2,5 минг ўзбек оиласи яшаган³. Бу даврда ўзбеклар савдо-сотик масаласида Эрон, Туркияга бориб, баъзилари ўтроқлашиб қолганлиги ҳақида ҳам маълумотлар бор. Ўзбек халқи қадимдан савдо илмининг усталари бўлган, улар кўпгина Шарқ мамлакатларида ўзларининг ўзбек савдо дўкон ва расталарига эга бўлганлар. XIX асри охири — XX аср бошларидаги тарихий шароит: биринчи рус инқилоби (1905—1907 йй.), биринчи жаҳон уруши, унда чор Россиясининг иштирок қилиши билан боғлиқ. Маҳаллий халқ вакилларида фронт орти ишларига мардикорликка олиш (1916 йил, 25 июнь), 1916 йилги халқ қўзғолонлари, Февраль буржуа, сўнгра Октябрь инқилоби билан боғлиқ воқеаларни хорижда туриб эшитган ўзбек ватандошлар нотинч ва «алғовдалғовлар» замонида хорижда қолиб кетишга мажбур бўлганлар. Бундан ташқари, Урта Осиёда истиқомат қилувчи халқлар ислом динига эътиқод қилганлар. Уларнинг кўпгина вакиллари ислом қоидаларини бажариш йўлида Макка ва Мадина (Саудия Арабистони) шаҳарларига ҳажга борганлар. Ҳаж қоидаларини бажариб қайтаётганларида айримлари Шарқ мамлакатларидан бирида ўтроқлашиб яшаб қолганлар⁴. Албатта, бундай қилишга уларни биз юқорида кайд қилган давр ва бошқа сабаблар мажбур қилган. Ушбу даврда

² Ориф Усмонов. Хуросон ўзбеклари//Мулоқот. 1991. 3-сон. 44-бет.

³ Уша журнал. 45-бет.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат Архиви (ЎЗР МДА). 2661-фонд. 1-ёзув. 173-ҳужжат, 12—13-варақлар.

хорижда яшаган ўзбек ва ўртаосиёлик бошқа халқ вакилларининг асосий қисми дунёдан ўтган. Лекин уларнинг фарзандлари, авлодлари Ўзбекистонни ота-боболари ватани сифатида она-юрт деб биладилар. Октябрь инқилобига қадар хорижда яшовчи ватандошлар сафига Туркистонда Совет ҳокимиятининг ўрнатилиши, Бухоро ва Хоразм инқилоблари даврида совет ҳокимияти ҳамда партия раҳбарлик системасидаги камчиликлар, хатоликлар, буюк миллатчилик таъсири билан мажбуран кетиб қолган ўзбек халқи вакиллари ҳам бориб қўшилганлар. Ушбу давр тарихининг чуқур ва ҳар томонлама тадқиқ қилиниши жамҳурият олимларини қатъий хулосалар чиқаришга олиб келмоқда. Бу ўринда муаллифлар даврий матбуотимиз, илмий ва ижтимоий журналлардаги тарихий омилларга асосланган мақолаларни назарда тутади⁵.

Инқилоб ва ундан кейинги тарихий воқеалар ўз ҳақиқий илмий баҳосини олиши учун қилинаётган ҳаракатлар шунини кўрсатмоқдаки, бу даврда хорижга кетишга мажбур бўлган ўзбек ватандошларнинг барчаси «шафқатсиз», «қонхўр босмачи», «озодлик» ва «тенглик», «фаровонлик» душманлари ёки совет ҳокимиятига қарши бўлган кишилар эмас эди. Жумладан, Бухоро инқилоби ғалаба қозонган вақтда ҳарбий қисмларни озиқ-овқат билан таъминлаш учун маҳсулотнинг (100 млн сўм қарздан ташқари) халқдан мажбуран тортиб олиниши, хусусий савдонинг ман қилиниши, солиқлар тартибини ишлаб чиқмаслик, аҳолининг асрлар бўйи вужудга келган миллий урф-одат, анъаналарини менсимаслик, халқнинг динга муносабатини ҳисобга олмасдан шариат суди ва эски мактабларни тугатиш, маҳаллий аҳолидан армияга олиниши билан боғлиқ сунъий тўсиқлар (1923 йил Бухоро Қизил Армияси—30 минг киши, шундан атиги 400 таси маҳаллий аҳоли вакиллари бўлган) халқдаги совет ҳокимиятига нисбатан юксак ишончга дэрз келтирди. Натижада аҳолининг кўп қисми Шарқ мамлакатларига, асосан Афғонистонга қочиб кета бош-

⁵ Қосимов Б. Жадидчилик//Ешлик. 1990. 7-сон. 71—75-бетлар; Содиков Х. Туркистон уч инқилоб даврида//Фан ва турмуш. 1990. 1, 2, 3-сонлари; Акрамов А. Рус шовинистлари ва миллий кадрлар//Фан ва турмуш. 1990. 6-сон, 16—19-бетлар; Содиков Х. Ҳуриятдан мухториятгача//Фан ва турмуш. 1991. 2, 3-сонлари; Ҳасанов М. Қўқон мухторияти//Фан ва турмуш. 1990. 5, 6, 7-сонлари; Крушельницкий К. Бухоро инқилоби. Ҳақиқат ва уйдурма Родина, 1989. 11-сон; Болтабоев Х. Талабни қондирмаган инқилоб//Шарқ Юлдузи. 1991. 1-сон, Рашидов У. Бухоро-20-йилларда//Гулистон. 1991. 2-сон.

лади. Адабиётшунос олим Б. Қосимовнинг таъкидлашича, 1920 йилларда Самарқандга Туркистон тарихидан мутлақо беҳабар ишчилар, матрослар, қизил аскарларнинг «жазо» отрядлари келиб, мачит-мадрасаларга ўз отларини боғлаб, хорижга қочганларнинг қариндошларини қийнаган. Кўпларини маҳбус қилиб, бир кеча ким кўп отиб ўлдириш мусобақасини уюштирган⁶.

Бухоро жумҳуриятида маҳаллий мустақил армия тузиш, Бухоронинг мустақил дипломатик алоқаларини ўрнатиш, аҳолининг миллий хусусиятларини ҳисобга олиш талаби билан чиққан кўпгина маҳаллий раҳбарлар ҳокимиятдан четлатилган. Улар турли босмачилик қисмларига (ҳозир бу ҳаракат ўзига хос миллий-озодлик ҳаракати сифатида қаралапти) қўшилганлар ҳамда хорижга кетиб қолганлар. А. Крушельницкий маълумотича, **А. Муҳитдинов** — Умумбухоро инқилобий қўмитаси раиси, БХСР мустақил дипломатик алоқалари ҳамда Қизил Армия қўшинларининг Бухородан чиқарилишини талаб қилганлиги учун 1921 йили ишдан ҳайдалган.

У. Пўлатхўжаев — «ёш бухороликлар» партиясидан. БХСР Марказий Ижроия Қўмитасининг биринчи раиси, 1921 йили Анварпошшо томонига ўтиб кетган (э с л а т м а: У. Пўлатхўжаев аввал Афғонистонда, кейин Эрон, Туркияда яшаган. Туркияда ўзбек ва туркий халқлар маданиятини тарғиб қилувчи махсус газета «Бугунги Туркистон»ни нашр қилдирган. Туркиядаги ҳозирги «Туркистон культур» жамиятининг асосчиларидан бири бўлган. 1968 йили вафот этган).

К. Қулмуҳамедов — БХСР биринчи миллий армияси қўмондони, совет ҳокимияти снѐсатидан норози бўлган, босмачиларга қўшилишни лозим кўрмай Афғонистонга ўтиб кетган.

А. Орифов — фирқа аъзоси. БХСР ноziри бўлган, 1922 йили март ойида Анварпошшо томонига ўтиб кетган⁷.

Урта Осиѐдаги маҳаллий миллат вакиллари томонидан тузилган «Кўқон мухторияти» тор-мор қилингандан кейин мухториятга хайрхоҳ ҳаѐт қолганларнинг кўпчилиги ҳам хорижда яшашга мажбур бўлганлар.

Усмонхўжа Пўлатхўжаев 1890 йили Бухорода таваллуд топган бўлиб, Фрунзе қўшинларининг Бухородан чиқиб кетишини талаб қилган, мустақил миллий армия

⁶ Қосимов Б. Жадидчилик//Ешлик. 1990. 71—75-бетлар.

⁷ Крушельницкий К. Бухоро инқилоби. Ҳақиқат ва уйдирма//Родина. 1989. 11-сон.

тузиш учун курашган. У. Пўлатхўжаев миллий мустақиллик тарафдори бўлган ҳамда ушбу мустақилликни қўлга киритиш учун курашган. Р. Шамсуддиновнинг таъкидлашича, 20-йилларда Афғонистонга ўтиб кетган ўзбек вакилларида Фози Ҳожи, Қори Абдулла, Нурқул Ботир, Дониёрбеклар Ф. Хўжаевга қуйидаги мактубни йўллашган: «Бухоро мустақиллиги фақат сўзда эшитилади, аслини олганда эса, у амалда ҳеч кўринмайди. Шунинг учун ҳам бухоролик кекса инқилобчилардан бири қаҳрамон Усмонхўжа Бухоро жумҳурияти раиси бўлишига қарамай, ўрис консулига ва сизга қарши уруш эълон қилади. У барча зулмга бардош беролмасдан у томонга (Афғонистонга) ўтишни афзал кўради»⁸.

Бундан ташқари, Туркистонда вужудга келтирилган ўзига хос уч ҳокимиятчилик, яъни Туркистон Марказий Ижроия Қўмитаси, В. И. Ленин томонидан юборилган Турккомиссия (1919 йил, 8 октябрь, кейинчалик Туркбюро 1920 йил, июнь) ҳамда маҳаллий миллат вакиллари бирлаштирувчи «Мусулмон бюроси» ўртасидаги ихтилофлар, кўплаб кишиларни тушуниб-тушунмай турли оқимларга, исёнчилар гуруҳига қўшилиб кетишига ҳам сабаб бўлди. Натижада кейинги даврларда улар хорижга кетишга мажбур бўлганлар.

Урта Осиё тарихчиларининг 1980 йилларнинг охирида бўлиб ўтган илмий-назарий конференциясида XX аср бошлари, 20—30-йиллар тарихи давридаги партия ва раҳбарлик системасининг ўрганиб чиқилишини долзарб мақола деб кўтариб чиқди. Шундагина биз юқорида қайд қилган даврларда хорижга кетиб қолишларнинг сабабларини очиб бера оламиз.

2. Ўзбек ватандошлар хорижга кетиб қолишининг иккинчи даври Урта Осиё территориясида ўтказилган 20—30-йиллардаги иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги туб ўзгаришлар, ислоҳотлар билан боғлиқ. Туркистон автоном мухторияти ҳамда Бухоро ва Хоразм Халқ Республикаларида ўтказилган ер-сув ислоҳотининг биринчи даври (1920—1922 йй.) ва иккинчи даври (1925—1927 йй.) ҳамда қишлоқ хўжалигини ёппасига коллективлаштириш даврида (30-йиллар) улар асосан кетиб қолганлар.

20—30-йиллар тарихи — тарихий, бадий адабиётларда бир ёқлама ёритилганлигини ҳисобга олсак, хориждаги ўзбек ватандошларга «ватангадо», «миллий душман», «хор-зорликда, қашшоқликда» яшовчи кишилар

⁸ Ш а м с у д д и н о в Р. Усмонхўжа ватан хоини эмасди//Халқ сузи. 1991. 15 октябрь.

сифатида тор маънода берилган баҳоларга дуч келамиз. Аслида, ушбу давр мураккаб ва зиддиятли ривожланиш жараёни, маъмурий-бўйруқбозлик системаси билан боғлиқ оқибатлар чуқурроқ ўрганилишга муҳтождир.

Мамлакатимизда ўша йиллари мурасасизлик, душманлик, шубҳаланиш муҳити вужудга келди. 30-йилларда шахсга сиғиниш, қонунларни бузиш, зўравонлик ва репрессия авж олди. Очигини айтганда, ҳокимиятни суниистеъмом қилиш заминиде чинакам жиноятлар содир бўлди.

Бу фикрнинг заминиде ленинча миллий сиёсатнинг сталинча талқини ва унинг ҳаёт жараёнларига таъсири, қишлоқ хўжалигини социалистик асосда қайта қуриш учун олиб борилган амалий ишлардаги кўп сонли хатоликлар — мажбуран коллектив хўжаликлар тузиш, ноқонуний равишда қулоқ қилиш сиёсати, колхозчилик байроғи остиде камбағал ва бадавлатроқ оилаларнинг энг охирги ғалласи ва ерини ҳам тортиб олиш, 1932—1933 йиллардаги очлик, мамлакат саноат мустақиллигини таъминлаш шиори остиде қабул қилинган ва араванинг «бешинчи ғилдираги» деб ном олган «Социалистик мулкни ҳимоя қилиш» Қонуни (1932 й, 7 август) кабиларга ишора қилинади. Сталинча антидеҳқон сиёсати қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш жараёнидаги кўплаб хатолик ва шошқалоқликлар, бўйруқбозликка асосланган таъқиб қилувчи тузум, очликнинг даҳшатли хавфи (чет эл советологларида очлик даврида 13 миллион деҳқон ҳаёт билан видолашган, шундан 7 миллионга яқини фақат очликдан ўлган, Р. Дэвис, Барбара Андерсон, Брайн Сильверлар маълумотича, очликдан ўлганлар 3—4 миллион киши) кўплаб кишиларни хорижга мажбуран кетишга асос бўлган. Бу жараён бутун мамлакатимиздаги жумҳуриятларда рўй берган. Масалан: Қозоғистон олимлари Ж. Абилхожин ва Татимовлар маълумотича, маъмурий бўйруқбозлик сиёсати таъқиблари ва коллективлаштириш даврида бир миллиондан ортиқ қозоқ ўзбекистон, Қирғизистон, РСФСР ва чет элларга, асосан, Шин-жон уйғур автоном жумҳуриятига (600 минг) кетиб қолган⁹.

Бу даврда хорижга кетиб қолган ўзбек ватандошларнинг ўзлари берган маълумотларича, қишлоқ хўжалигини коллективлаштиришда кишиларни ўз касбини қўйиб, бошқа касблар билан шуғулланишга мажбур қи-

⁹ Совет жамияти тарихи саҳифалари (Кишилар, муаммолар, рақамлар). М., 249—251-бетлар.

лиш ҳоллари ҳам бўлган. Жумладан, савдогар ва ҳунар-мандга деҳқончилик билан шуғулланишни қатъий қилиб қўйиш. 30-йилларнинг бошида Ўзбекистондан Афғонистонга чиқиб кетган, ҳозир Туркияда яшаётган Аҳмад Яссавий авлодларидан Шаҳобиддин Ясса бундай дейди: «Келажакни олдиндан башорат қилиб ҳақиқатни айтган боболаримиз олдида уч йўл бор эди, бири ҳақ йўлида жонни қурбон қилиш, иккинчи, истибдодга кўниб тақдирга тан бериш, учинчиси, тарки дунё қилиб, ғариблик жандасини кийиб ватандан бош олиб кетмак. Не қилайликки, тақдир экан, бизларнинг оталаримиз учинчи йўлни танлаган»¹⁰.

Албатта, бу даврда хорижга чиқиб кетган ўзбек ватандошларнинг ҳаммаси ҳам замона жабрини тортишни сабаб қилиб кўрсата олмайдилар. Улар орасида эски феодал тузум тартиб-қоидалари ўз мол-мулкларини тўлалигича қайтарилишини хоҳловчилар, ушбу мақсадлар учун курашувчилар ҳам бўлган. Лекин шунини айтиш ўринлики, бир пайтлар совет ҳокимиятига садоқат билан хизмат қилган Файзулла Хўжаев, Акмал Икромовлар билан бир сафда туриб ҳақиқат ва адолат учун курашган кишилар ҳам таъқиб остига олинган. Ушбу соҳада Ё. Яквалхўжаевнинг тарихий, ҳаётий хотиралар асосида ёзилган «Қайтар дунё»¹¹ романидаги тафсилотларни эслашнинг ўзи етарлидир.

20—30-йилларда хорижга кетиб қолганлар ичида ўзбек ватандошларимиз энг кўп қисмини ташкил қилади, ҳозир уларнинг фарзанд ва неваралари ер юзидаги ўнлаб мамлакатларда яшамоқдалар.

Мана, бир неча тақдирлар: «1928 йилгача Султонхон деган киши билан оила қуриб яшадик. У киши 1928 йилда бизларни Афғонистонга кўчириб кетмоқчи бўлиб маслаҳат қилди. Биз бу маслаҳатга кўнмадик. У 6 яшар ўғлим Абдулҳамидни ўзи билан олиб кетди. Ота-боландан 40 йил давомида хат-хабар бўлмади. 1970 йил январиди ўғлим Абдулҳамиддан ногаҳон хат олиб қолдим. У ҳозир АҚШнинг Нью-Йорк шаҳрида яшамоқда»¹²,— деб ёзади М. Маҳсудова Наманганнинг Чуст районидаги «Ленин йўли» колхозидан.

«Раҳмонқулхон деган кимса 1904 йилда Ушда дунёга келган. 1917—1933 йилгача шўро шартларини бажа-

¹⁰ Усмонов Игитали. Дўстлик — миллат танламас//Коммуна. 1990. 7 декабрь.

¹¹ Яквалхўжаев Ё. Қайтар дунё//Ешлик. 1990. 2—3, 4-сонлар.

¹² Ўзбекистон Республикаси. 2661-ф. 463-ҳ. 32-в.

риб яшаган, деҳқончилик билан шуғулланган. 1936 йилда қамоқ ва таъқиб, дўқ-пўписалар билан қўрқитиш таъсирида 6 минг қишлоқдошлари билан Афғонистонга ўтиб кетган. 1980 йили Покистонга ўтган. Кейин Туркияда яшаб 1990 йил 86 ёшида оламдан ўтган. Унинг дафн маросимида Олмония, АҚШ, Австрия, Иордания, Ироқ, Саудия Арабистони, Эрон каби мамлакатлардан ватандошлар келган, телеграммалар юборганлар»¹³.

Зуҳуриддин Мирзаобид Туркистоний (Саудия арабистонлик жарроҳ) 1930 йили Ўшда ўрта ҳол деҳқон оиласида туғилган. 1931 йили унинг отаси мажбуран жамоага аъзо бўлишни истамай Хитойнинг Шин-жон вилоятига кетган. Зуҳуриддин Туркистоний аввал Кашмирда (1936 й), кейин Покистон, Афғонистонда яшаган. Ҳозир Саудия Арабистонининг Ал-Риёд шаҳридаги ўзига тўқ оиланинг бошлиғи¹⁴.

«Мен Ўзбекистонни 8 ёшимда тарк этганман. Улкам кўз ўнгимда дунёнинг энг гўзал жаннати сифатида ҳар доим гавдаланади. Мен кўп мамлакатларни кездим, лекин Ватаним ҳақида ўйлайман. Бизга тақдир шуни раво кўрган экан, нима ҳам қилардик. Муаллифини билмайман, лекин мана шундай тўртлик бор:

Фурбатда агар етса ўлим гул баданимга,
Қабримни қазиб нашимни юлса кафанимга,
Тобутим юксак ера бир лаҳза қўйинглар,
Шояд етишур бўйи Ватан бу жасадимга¹⁵.

деб ёзади Саудия Арабистонидан Мўминжон Андижоний. Ушбу сингари тақдирларни кўплаб келтириш мумкин. Шунини таъкидлаш ўринлики, 20—30-йиллардаги ўзбек ватандошлар ота-юртимиздан чиқиб кетган пайтлариди 1 ёшдан 10—15 ёшгача бўлган болалар ва норасида гўдаклар бўлганлар. Саудия арабистонлик ватандошимиз Абдулҳаким Халифа Исмоил ал-Бухорий ҳикоя қилишича, унинг отаси Фарғона вилояти Қувадан хорижга кетаётганида бор-йўғи бир ёшда эканлиги ҳақида маълумот беради¹⁶. 1986 йили жумҳуриятимизда меҳмон бўлган асли андижонлик Абдулвосиқ ал-Бухорий ҳикоя қилишича, отаси уни 8 ёшга тўлганида ўзи билан Маккага, ҳажга олиб кетади. У йўлдаёқ отасидан

¹³ Абдул Малик. Раҳмонқулхон тақдири//Ёш ленинчи. 1991. 6 март.

¹⁴ Усмонов И. Ватанни қўсаб/Мулоқот. 1991. 1-сон. 61—63-бетлар.

¹⁵ УзР МДА. 2661-ф. 106-ҳ. 39—40-в.

¹⁶ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1990. 24, 25 апрель эшиттириши.

ажралиб қолади, 8 ёшли бола Саудия Арабистонидаги араблар қўлида тарбия кўради. Ёки 1990 йил қишида Ўзбекистонда бўлган Файзулло Марғилоний ва Абдулқодир Муҳаммад Акбарлар турли матбуот органларининг ходимлари билан суҳбатларда бундан 57—60 йиллар бурун оталари, амакилари билан Саудия Арабистонига бориб қолганликлари, у пайтда ҳали эсини ганимаган болалар бўлганликлари ҳақида гапирдилар¹⁷.

Ушбу омиллар бизни ҳали гўдаклик давридаёқ чиқиб кетган, 50—60 йиллар давомида илк бор она-юртига гаширф буюриш имкониятига эга бўлган ватандошларимизга нисбатан дўстона муносабатда бўлишга ундаши габийдир. Бу ҳол улар билан маданий ва дўстона алоқаларимизни мустаҳкамлашда бизга масъулият юклабгина қолмай, заруратга айлантиришига ҳам шак-шубҳа йўқ.

3. Хориждаги ўзбек ватандошларнинг учинчи группаси Улуғ Ватан уруши йилларида (1941—1945 йилларда) жангларда иштирок қилиб асирга тушиши ва бошқа сабаблар билан чет элларда қолиб кетганлар.

Иккинчи жаҳон уруши йилларидан кейин хорижда қолиб кетган ўзбеклар унчалик кўпчиликни ташкил қилмайди. Улар бир неча минг киши бўлиб, асосан, Европа, Канада ва Америкада яшайдилар. Уларнинг кўпчилиги фашист босқинчиларига қарши қаҳрамонона жанг қилганлар. Тақдир тақозоси билан асир тушгандан сўнг, ўз жонларини сақлаб қолиш йўлида барча азобларга бардош берганлар. Уруш тугагандан сўнг Ўзбекистонга қайтиш орзуси уларни тарк этмаган бўлса-да, лекин «халқлар отаси» И. В. Сталин томонидан чиқарилган душман қўлида асир бўлганларни ўлим ва сургун жазосига ҳукм қилиш ҳақидаги 270-буйруқ тўсиқ бўлган. Шундай кишилардан Абсалом Тинчеров урушнинг биринчи йилидаёқ асир тушиб, аввал Германияда, сўнг Туркия ва АҚШда яшаган. Ғалабанинг 30 йиллиги даврида Ўзбекистонда бўлди. Тинчеров қизи, хотини, қариндошлари билан Бекободда учрашди. Сил касали билан оғриган Абсалом бу ерда даволаниб Америкага қайтиб кетди. Кетиш олдидан шифокорларимизга ўз миннатдорчилигини изҳор қилиб шундай дейди: «Агар мен Америкада бўлганимда эди, медицина хизмати учун 250 доллар тўлашга мажбур бўлар эдим. Совет киши-

¹⁷ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1987. 4 январь эшиттириши//Ойдин. 1990. март; Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990. 7 март ва ҳоказо.

ларида илм олиш, медицина хизмати бепуллиги олижанобдир. Мен албатта бу ерда кўрганларимни Ватанга қайтиб келиш орзусида юрган у ердаги (АҚШ) ўзбек ватандошларимга айтиб бераман»¹⁸.

1943 йил ўрталарида душманга асир тушган марғилонлик К. Собиров 1945 йили Австрияда Англия ва Америка кўшинлари томонидан озод қилинади. У Олмониянинг Бремен шаҳрида яшаган. Қурилиш ишлари билан шуғулланган бир ширкат топшириғи билан Туркияда 13 йил давомида ҳам уста, ҳам таржимон бўлиб ишлаган. Қизи Инобатхон билан 40 йилдан кейин — 1988 йилда учрашган. Ундан радиомухбир нима учун Ватанга (Ўзбекистонга) қайтмадингиз ёки хат ёзмадингиз деб сўраганида: «80 санага қадар хат ёзмадим, хат ёзолмадим, кўрқдим, балки мен хат ёзсам, «Сенинг одаминг чет элда деб буларга бир зараринг тегмасин»¹⁹,— дедим. К. Собиров 3—4 йил давомида хат ёзишувларидан сўнг ўз юрти Марғилонга қайтиб келди.

Роса 40 йилдан сўнг ўз она шаҳри Андижон ҳамда Тошкент, Фарғона, Марғилон, Самарқанд шаҳарларида бўлган Абдурахмон ал-Бухорий (Яман Халқ Республикасида яшаган): «Мен бу ерга жуда кўрқиб, иккиланиб келдим. Кўплар менга «Москвада сени ушлаб олишади, ўлдиришади ёки очликдан ўласан»,— деб кўрқитишди, аслида, бариси ёлғон экан»²⁰,— дейди. Шунга ўхшаш фикрни билдирган асли наманганлик Гулмат Нуриддин Финляндияда яшаган. У 1941 йил август ойида 19 ёшида Белоруссияда асир тушади. 1941—45 йилларда ҳарбий лагерларда, кейин Францияда, Италияда, 1950 йилдан Финляндияда яшайди, «Ватандош» радиостанцияси мухбири саволларига жавоб бера туриб ўзбек халқининг саводсизлиги ҳақидаги фикрлар бекор, бу ердаги кишилар китобхонлиги мени ҳайратда қолдирди. Уйда ҳам, меҳмонхонада ҳам, нақлийётда ҳам (махсус кутубхоналарда) одамлар китоб, газета, журнал ўқиш билан банд. Ўзбекистон, ҳақиқатан, саводхон ўлкага айланибди»²¹,— деган эди.

Улуғ Ватан уруши йилларидан кейин хорижда қолиб кетган ватандошларнинг узоқ вақт алоқа ўрната олмаганликларига нафақат бизнинг мамлакатимизда

¹⁸ ЎзССР МДА 1618-ф. 5-ё. 2360-ҳ. 72, 73, 74, 75-в.

¹⁹ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви, 1988 йил 23—25 август эшиттириши.

²⁰ ЎзР МДА. 1618-ф. 5-ё. 2365-ҳ. 95, 96, 97, 98-в.

²¹ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви материаллари. 1988. 25 август. «Китобхонлар ўлкаси» эшиттириши.

демократия ва ошкораликнинг тўлақонли даражада мавжуд эмаслигини сабаб қилиб кўрсатиш бир ёқлама қараш бўлар эди. Чунки «совуқ урушлар» сиёсати деб аталган ва узоқ давом этган даврларда чет эл телевидение, радиоси ҳамда матбуот органларининг ҳам хизмати катта эди. Ҳар хил қўрқув, иккиланишга сабаб бўлувчи информация воситалари ватандошларимизга катта таъсир кўрсатди.

Улуғ Ватан уруши йилларида хорижга бориб қолган ўзбеклардан М. Чўқаев, В. Қаюмхон, Боймирза Ҳайит сингари фашист босқинчилари томонида туриб масъул вазифаларда ишлаган кишилар ҳақидаги фикрлар зиддиятли ва қарама-қаршидир. Жумҳуриятимиз зиёлилари уларга баҳо беришда бир ёқлама ёндашмоқдалар. М. Шарофов²² Б. Ҳайитовни оқлашга ҳеч қандай асос йўқ деб исботлашга ҳаракат қилса, М. Солиҳнинг «Ёш ленинчи» газетасидаги суҳбати ва Шухрат Тўлқин ўғлининг «Дард кўп дардкаш кам» мақоласида унга ақлли, теран фикрли, билимли, қатъиятли киши сифатида баҳо берилади²³. Ушбу шахсларга баҳо бераётганда ҳар томонлама, хатолари билан бирга, улар айтган ҳақиқатга, объектив реалликка мувофиқ фикрларидан ҳам хулоса чиқариш кераклигини ҳозирги ҳаёт тақозо қилмоқда. Шунинг учун М. Чўқаевнинг «Туркистон шўролар ҳокимияти даврида» китоби, «Қўқон мухторияти» билан боғлиқ мақолаларини (У Қўқон мухториятининг қонуний раҳбари бўлиб, кейинчалик Францияда «Бугунги Туркистон» газетасини чиқарган), Боймирза Ҳайитнинг «Туркистонда миллий кураш тарихининг асосий манбалари», «Туркистон XX юз йилликда», «Москва ва Шарқ», «Тошкент руҳи» каби кўплаб асарлари ўз илмий баҳосини олиши керак.

Шуни таъкидлаш керакки, 70-йилларнинг иккинчи ярмида Яқин ва Урта Шарқда халқаро муносабатларнинг кескинлашуви, «Афғонистон масаласи», шўро қўшинларининг Афғонистонга киритилиши ва у ердаги қонли жанглар натижаларида ўнлаб ўзбек фарзандлари афғон мужоҳидлари қўлида асир бўлиши ўзбек муҳожирлари сафига янгидан ўзбек фарзандлари қўшилишига сабаб бўлди. Сўнгги маълумотларга кўра, афғон мужоҳидлари қўлида асир бўлиб турган шўро

²² Шарофов М. Чалкаш тақдирлар//Ёш ленинчи. 1990. 5 июль.

²³ Муҳаммад Солиҳ. Тақдир курашдир//Ёш ленинчи. 1990. 23 март; Шухрат Тўлқин ўғли. Дард кўп дардкаш кам//Калқ сўзи. 1990. 5 январь.

аскарларининг сони 312 кишидан ортиқ асирларни озод қилиш муаммоси муҳим масала бўлиб, уларга Америка ва Европа мамлакатларида яшаш шarti билан озод қилиш мужоҳидлар томонидан талаб қилинмоқда. Онаюрт Ўзбекистонга соғинчи, эътиқоди қанчалик кучли бўлмасин, ушбу озодликка эришган йигитлар хориждаги ўзбек ҳамюртларимиз сафига бориб қўшилмоқдалар. Уларнинг афғон урушида асир тушганларнинг авф этилганлик ҳақидаги хабарлар тўла ишонтира олмаяпти. Ҳ. Исматуллаев қайд қилишича, АҚШлик ватандошимиз Рўзи Назарнинг саъй-ҳаракатлари туфайли озодликка чиққан марғилонлик Ғайрат Ҳасанов, қаршилик Ақром Файзуллаев, наманганлик Мўминжон, афғонистонлик ўзбек, «Ўзбек-туркий алифбо» муаллифи, ТошДД ўзбек филологиясининг собиқ талабаси Азизулла Абдулла Шукур ўғлининг Америкада яшаётганлиги фикримизнинг далилидир²⁴.

Кейинги йилларда олий ва ўрта махсус ўқув юрларида таълим олаётган минг-минглаб хорижликларнинг айримлари билан оила қуриши сабабли ҳозир ҳам ўзбекларнинг хорижга бориб қолиши ҳоллари учраб туради. Бундай кишилар салмоқли фоизни ташкил қилишмаса-да, ҳар ҳолда учраб туради. Биз юқорида қайд қилган сабабларга кўра хорижда истиқомат қилиб қолган Раъно Исматулло қизи покистонлик мусулмон йигитига турмушга чиққан. 60-йилларда ўз оиласи билан 25 йил яшаб, турмуш ўртоғи Ҳабиб оламдан ўтгандан кейин фарзандлари билан Олмонияга келган. Яна бири Тўқимачилик муҳандиси касбига ўқиган Дилдора хонум (Дилдора Музаффарий) Олмон йигитига турмушга чиққан. «Озодлик» радиостанцияси ходимлари²⁵ Олмонияда саёҳат қилган А. Иминов Либенвалдеда қорақалпоқ аёли Зимфира ва унинг оиласи билан мулоқотда бўлганлигини ёзади²⁶.

Айниқса, 90-йиллардан бошлаб қондошлик, бирдамлик алоқалари ўрнатилга бошланди. Жумладан қуандачилик ўрнатилиши сари дастлабки қутлуғ қадамлар қўйилмоқда. Ҳозирда Америка Қўшма Штатида истиқомат қилаётган Тоҳиржон Рўзи Ҳожи ва Мунира Рўзи Ҳожилар ўз қариндошлари, тошкентлик Марғуба

²⁴ Исматуллаев Ҳ. Генерал ортида қолган аскарлар//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1991. 11 октябрь.

²⁵ Усмонов И. Темур Хўжа; Руҳим Ўзбекистонда қоладур//Мулоқот. 1991. 2-сон, 68-бет.

²⁶ Иминов А. Олмония ажойиботлар ўлкаси//Фан ва турмуш. 1991. 3-сон. 26-бет.

Расулова хонадониди меҳмон бўлдилар. Улар икки ўғиллари Солиҳжон ва Ҳасанжонларни Ферузахон ва Зухрохонларнинг никоҳ тўйини ўтказдилар. 1991 йилнинг 27 январиди ва 20 февралиди америкалик ўзбеклар Тоҳиржон ва Мунира Рўзилар Тошкентдан АҚШнинг Нью-Йорк штатига иккита келин олиб кетишди. Улар бундан ташқари, АҚШда, Туркияда ҳам бир неча тўйлар қилишган.

Хорижда Ўзбекистондан бориб қолган ватандошлар қанча? Жумҳурият кундалик матбуотида эълон қилинаётган хабарлар, мақолаларда, Ўзбекистон Давлат Архиви ва ўлкамиздаги махсулаштирилган жамоат ташкилотлари жорий архивларида эълон қилинаётган рақамлар турлича. Фарғона вилоятидаги «Ватан» жамияти бўлимининг 70-йиллар охири — 80-йиллар бошидаги маълумотларича, Ўзбек эмигрантлари асосан қуйидагича: Афғонистонда — 1,5 миллион, Туркияда — 20 минг, Покистон ва Ҳиндистонда — 6 минг. АҚШда — 2 мингдан ортиқ, Саудия Арабистони ва Миср Араб Республикасида — 37 минг, Хитой Халқ жумҳуриятида 13 минг. Ўзбекларнинг унча кўп бўлмаган группалари Олмония, Голландия (47 киши), Дания (50 киши), Италия ва Францияда ҳам мавжуд деб хабар қилинади. Ўзбекистон Марказий Давлат Архиви материалларида хорижда бир миллиондан ортиқ ўзбек бор, улар асосан Шарқ мамлакатларидадир²⁷.

1989 йил декабрь ойида «Ватан» жамияти масъул ходими, бўлим бошлиғи Н. Нурматов «Комсомолец Ўзбекистана» газетаси мухбири саволларига жавоб бериб, яна ушбу масалага қайтади. «Аниқ бўлмаган маълумотларга кўра, хорижда 3 миллионга яқин ўзбек, шулардан 2 миллиони ўзбекистонлик ўзбеклар яшайди», — деб маълумот беради. «Ватан» жамиятининг раиси муовини маълумотича, ўзбекларнинг хориждаги сони 3 миллион атрофида²⁸. Айрим мамлакатлардаги ўзбек ватандошларнинг умумий сонига келсак, таниқли олим Б. А. Аҳмедов Туркияда 170,5 минг ўзбек яшайди, 1990 йили Маккада ҳажда бўлиб қайтган «Мир-Араб» мадрасасининг илмий мудири (Бухоро шаҳри) Абдурахим Ҳожиаҳмад маълумотича, Саудия Арабистонида 300 минг ўзбек яшар экан, Тошкент дорилфунунида таълим олаётган Афғонистонда яшовчи ўзбек талабалари Ҳадиса

²⁷ Ўз Республикаси МДА. 2661-ф., 1-ё. 233-ҳ. 6—7-варақлар.

²⁸ Комсомолец Ўзбекистана. 1989. 22 декабрь; Раҳимбоев Э. Ватан, ватанпарварлар, ватанжудо//Халқ сўзи. 1991. 17 январь.

Абдуваҳоб қизи ва Гулом Расулларнинг радио чиқишларидан бирида берган хабарларида Афғонистондаги ўзбеклар сони 3—3,5 миллион киши атрофида деб хабар берилади²⁹.

Таққослаш учун алоҳида олинган мамлакатлардаги ўзбекларнинг сони турли манбаларда турлича берилган. Афғонистонда 3—3,5 миллион—1,5 миллион, Туркияда 170,5 минг—20 минг, Саудия Арабистони ва Мисрда 37 минг—биргина Саудия Арабистонида 300—400 минглар атрофида. Демак, хорижда истиқомат қилувчи ўзбек ватандошларнинг умумий сони масаласини ҳали тўла, охиригача ечилган масала деб бўлмайди. Албатта, бу ерда мълумотлар берилган йиллар ўртасида фарқ бор, ундан ташқари, хориждаги ўзбек ватандошларнинг мажбуран ёки ихтиёрий бир жойдан иккинчи жойга кўчиб юришини ҳам ҳисобга олиш керак. Ҳозирги кунда Ўзбекистоннинг хориждаги «биродарлашган шаҳарлар» билан алоқалари шуни кўрсатяптики, «Ватан» жамияти билан, умуман, алоқада бўлмаган ўзбекларнинг клуб ва бирлашмалари бу шаҳарларда мавжуд. Хориждаги ўзбек ватандошлар билан ҳамкорликнинг етарлича ривожланмаганлиги эмас, балки Яқин ва Урта Шарқ мамлакатларидаги нотинчлик, Афғонистондаги мантиқсиз урушлар натижасида кўплаб ўзбеклар Европа ва Америкага кўчиб ўтганлар. Бир қанча ўзбеклар (асосан Шарқда яшовчи) Ўзбекистон билан алоқа ўрнатиш имкониятига эга бўлолмай, араблашиб кетганлар. Буни ўзбек ватандошларнинг Шарқдаги вакиллари бугунги кунда афсусланиб гапирмоқдалар³⁰. Бундан ташқари, йилдан-йилга ўзбек ватандошларнинг янги оилалар ҳисобига сафлари кенгайди. 1990 йил бошларида Ўзбекистонда бўлган ватандошимиз Абдулқодир Муҳаммад Акбар Андижоний (Саудия Арабистони) «Бизнинг оила Андижондан чиқиб кетганида бор-йўғи 4 кишидан иборат бўлган (30-йиллар), ҳозир оиламиз аъзоларининг сони 80 кишига етди»³¹,— деган эди. Юқорида қайд қилинган сабабларга қўшимча равишда яна шуни илова қилиш мумкинки, 70—80-йилларда, узоқ вақт жамоатчиликнинг сиёсий маданияти ривожланишига тўла йўл очилмади. Ушбу хайрли ишда жумҳурият жамоат таш-

²⁹ Аҳмедов Б. Ўзбеклар//Мулоқот. 1991. 1-сон, 55-бет; Э сирган Боли ўғли Жўшқин. Ҳожилар//Халқ сўзи, 1991. 4 январь; «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1990. 6 март. «Она тилим—жоңу дилим» эшиттириши.

³⁰ Абдуллаҳ Юсупов. Хориждаги ўзбеклар//Ешлик. 1990. 2-сон. 54—58-бетларда.

³¹ Асқаров К. Соғинч//Коммунист. 1990. 10 февраль.

жилотлари, илғор зиёлилар активлигига кенг имконият яратилмади. Совет жамиятида бошланган инқилобий ўзгаришлар ўзбекистонлик ва хориждаги ўзбеклар ҳамкорлик, қон-қардошлик муносабатлари сари кенг истиқболлар очиб берди десак хато бўлмайди. Хорижда истиқомат қилувчи ўзбек ватандошларнинг кўпчилиги савдо ва тижорат ишлари билан шуғулланадилар. Кўпларининг ўз дўконлари, ширкатлари бор. О. Усмон ёзишича, «Афғонистондаги муҳожир ўзбеклар асосан савдо-сотик ишлари билан шуғулланадилар: Кобул, Мозори Шариф, Қундуз, Андхўй шаҳарларидаги чойхоналар, рестороанлар, ошхоналар карвонсаройлар асосан муҳожир ўзбеклар қўлида»³². Саудия Арабистони (Макка ва Тоиф шаҳарларида) ҳамда Туркия (Истанбул ва Адан)да АҚШ даги ўзбек ватандошларнинг ҳам кўпчилиги тижоратчилардир. Қишлоқ жойларда яшовчи ўзбек ватандошлар орасида деҳқонлар, майда ҳунармандлар, мачит, мадраса ходимлари ҳам бор. Шаҳарларда ҳарбий хизматчи, саноат корхоналари эгалари бўлган ўзбек ватандошлар ҳам кўп. Ўзбек ватандошлар кўпчилик қисмининг шароити ўзлари яшаб турган мамлакатлардаги ўрта ҳол оилалари даражасида. Олмониялик ватандошимиз Темир Хўжа маълумотида: 1988 йилда вафот этган Нарзиқул исмли ҳамюртимиз АҚШда ҳарбий самолётларга ускуналар етказиб берувчи йирик заводнинг эгаси бўлган. Хорижга чиқиб кетган Бухоро шайхларининг авлодларидан икки ватандошимиз АҚШда «Атлантик» номли пластинка ширкатига эга бўлиб, дунёда машҳур кўшиқчиларнинг кўшиқларини миллионлаб нусхада ёзиб чиқарадилар ва катта фойда оладилар³³.

Ўзбек ватандошлар орасидан ҳуқуқшунослик, туркшунослик, техника, адабиёт, тил ва тарих фанлари соҳасида муваффақиятга эришган олиму фузалолар, журналистлар, ёзувчилар, ҳатто давлат арбоблари ҳам етишиб чиққан. Бундай кишилар сафи тиббиёт профессори Шохмурод Илҳом, доктор Мурод Аҳмедов (Олмония), филология фанлари докторлари Бурхон ал-Бухорий (Сурия), Темир Хўжа (Олмония), нейробиолог олим Ҳасан Парвес ал-Бухорий (Франция), жарроҳ Зухуриддин Туркистоний (Саудия Арабистони), шифокор Абдул Латиф Андижоний, ёзувчи ва шоирлардан Яссавий

³² Усмон О. Хуросон ўзбеклари // Мулоқот. 3-сон. 46-бет.

³³ Ражаббой Ота Турк. Ватан Аҳли Ватонда: Утдиш // Халқ сўзи. 1991. 25 январь.

Собир Сайхон (Туркия), Шафиқа Ерқин, Азим Ашрафий (Афғонистон) Эргаш Булоқбоши, Абдулла Чигатой (АҚШ), қўшиқчи Собир Қоргар (Туркия)³⁴ каби кўп-лаб кишиларни киритиш мумкин. 1990 йили Макка ва Мадинада ҳажда бўлиб қайтган юртдошларимиз маълумотича, Саудия Арабистони ташқи ишлар вазири, Мадинадаги жоме маҷити бош мударрисси Олтинхонтўра Муҳаммад ал-Торозий ҳам ватандошимиз экан³⁵.

Хориждаги ўзбек ватандошлар сафида бошпанасиз, қашшоқлашган кимсалар айтарли йўқ. Кейинги пайтларда жумҳуриятимизда бўлган хорижлик ўзбеклар билан қилинган суҳбатлар, учрашувлар ҳамда турли мамлакатларда бўлиб, ўзбеклар билан учрашган кишилар бу ҳақда деярли бир хил маълумот берадилар. Хорижда яшаган Ё. Яквалхўжаев: «Хориждаги ўзбеклар, Э. Воҳидов ёзганидек, кўп муҳтожликда яшамаган (Э. Воҳидов. Америкалик ўзбеклар//Ёшлик. 1989. 6-сон. 2—6-бетлар). Мен ўзим, ақлдан озган, емак-ичмоғини эрдан чиқариб кийим-бошига эътиборсиз қараб юрган паришонхотир, юрт, фарзанд доғида куйиб мажнунсифат тусга кирган кўп ватандошларни биламан»³⁶,—деб ёзади.

Узоқ бўлмаган тарихимизнинг энг зиддиятли, мураккабликлар, мунозараларга бой бўлган даврларида ўз она-юртларини тарк этган ўзбек ватандошларнинг ҳар бирининг ҳаёт йўли, яшаш учун ирода билан курашининг ўзи бир асарга мавзудир. Улар яшаётган мамлакатларда оз ёки кўп сонли бўлишларидан қатъи назар, ўз меҳнатлари, иродалари ва сидқидилдан вазифаларини уддалаши ўзига хос ўринга эга бўлишларига сабаб бўлди. Хориждаги ўзбек ватандошлар Ўзбекистонга интилиб яшадилар.

---

³⁴ Қайд қилинган фамилиялар «Ватан» жамияти Бухоро, Фарона, Андижон, Наманган, Самарқанд вилоятлари жорий архиви (1978—1 1990)дан олинди.

³⁵ Эсирган Боли ўғли Жўшқин. Ҳожилар//Халқ сўзи. 1991. 4 январь.

³⁶ Яквалхўжаев Ё. Езиғимиз не эди//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990. 13 апрель.

II 606. ВАТАН ВА ОНА-ЮРТ МЕҲРИ ҚАЛЪЛАРДА...

Ўзбек халқи қадимдан Урта Осиё территориясида яшаб, жаҳон халқларига ўртак бўладиган даражада бой маданият яратди, фаннинг барча соҳаларида ибрат бўлса арзийдиган ютуқларга эришди. Ҳозирги кунда 23 миллионга яқин ўзбекнинг салкам 9 миллиони Ўзбекистондан ташқаридаги турли жумҳуриятларда, хорижда истиқомат қилмоқда. Демак, ўзбек миллати ҳам ер юзидаги кўп сонли миллатлар сафига киради. Бу халқ ҳозирги кунда жаҳон халқларининг кўпчилигига бирдай қадрли бўлган Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, ал-Хоразмий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур каби буюк сиймоларни етказиб берди.

Ўзбек халқининг ўз она-юрти, ватани Ўзбекистонга, туғилиб ўсган ерига меҳр-муҳаббатини сўз билан ифодалаш жуда қийин. Шунинг учун Ўзбекистонда яратилган маданият, юксак санъат, фан ютуқлари хориждаги фан, адабиёт, санъат намояндаларини ўзига жалб қилиши табиий. Айниқса, 60—80-йилларда хорижлик турли соҳаларнинг олимлари, туркшунослар ўзбек санъати ва адабиётини кенгроқ ўрганиш билан шуғулландилар. 1968—1988 йилларда жаҳоннинг турли тилларига Ўзбекистоннинг 70 дан ортиқ шоир ва ёзувчилари асарлари таржима қилинди. 60-йиллар охири—70-йиллар бошида венгер таржимони Эржабет Бродски Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин», «Сабъан сайёр» асарларини, Ойбек, Зулфия шеърларини моҳар ўқувчиларига тақдим қилди, иккинчи бир венгер таржимони Дебош Ева Ғ. Ғулумнинг «Шум бола» асарини венгер тилига ўғирди¹. Луиза Ситронг (Англия) хизмати билан ўзбек халқ ижоди намуналари «Ўзбек халқ мақоллари», «Ўз-

¹ УзР МДА. 26661-ф. 1-ё. 476-ҳ; 36-ё. 507-ҳ. 37-в.; Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1989. 13, 27 октябрь.

бек халқ эртаклари» инглиз тилида ўз ўқувчиларига етказилди. Америкалик олима Ильза Лауде Сиртаутас (АҚШнинг Сиэтл шаҳридан) «Ҳозирги замон ўзбек адабиёти хрестоматияси», А. Ориповнинг «Менинг Ўзбекистоним» шеърий тўпламларини, Ойбекнинг «Болалик» қиссасини инглиз тилига ўгириб Европа ва Америкада тарқатди. Ҳозирги кунда Ширин Акинер (Англия), Матхур Судхир Кумар, Менгзар Салим (Ҳиндистон), Абдукарим Мақсуд, Маҳмуд Зодий (ХХР) каби ўнлаб ўзбек адабиётининг таржимонлари фаол иш олиб бормоқдалар.

Ўзбек классик ва совет адабиётининг таъсирчан кучи кўплаб хорижлик ўз қизиқувчиларини ушбу соҳада илмий-назарий тадқиқотларга ундади. Жумладан, АҚШнинг Нью-Йорк университети профессори, турколог Харольд Баттерсби Асқад Мухтор романларини илмий жиҳатдан тадқиқ қилиб, докторлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилган. У 1988 йили «Ватан» жамиятига ёзган мактубида: «Ўзбеклар, уларнинг тили, маданияти, археологияси ҳақида маъруза қилиш менга ёқади... Шунинг учун имкони бўлса бизга Ўзбекистон тўғрисидаги нашрлардан юбориб турсангиз. Имоним комилки, мен ва менинг талабаларим сизларнинг нашрларингизни яхши тушунамиз. Биз сиз ўзбеклар ҳаёти ва кундалик турмуши тўғрисида кўпроқ билишни истардик»². Биз ҳозирги кунда илмий-назарий тадқиқ қилишга киришган Абдулҳамид Чўлпон, Абдурауф Фитрат, Бехбудийларнинг фаолияти ва ижод йўли хорижлик ўзбек маданияти, тарихи билан шуғулланувчи профессорларни қачонлардир ўзига жалб қилган. Туркиялик Нармин Аржон 70—80-йилларда Абдулҳамид Чўлпон ижодини ўрганиб, ўз илмий тадқиқот соҳасидаги ишларини олиб борган ва докторлик даражасига етишган. У ўз илмий ишида асосан америкалик олим Эдвард Оллуорт ва Б. Ҳайит асарларидан фойдаланган бўлса-да, унинг иши чўлпоншуносликка қўшилган катта ҳиссадир. Олмонияда яшовчи профессор Зигфрид Клаймихель ўзбек совет адабиётининг 30-йиллар даврини ўрганди. Клаймихель адабиётшунос Ш. Турдиевнинг «Ўзбек адабиётида кичик этник жанрларнинг шаклланиши». «Ҳаётбахш таъсирлар» китобига тақризлар ёзиб Берлинда эълон қилган. Садриддин Салимов унинг «Ғарбу Шарқ» девонини немис тилидан ўзбек тилига ўгирди³. Яна бир олим АҚШ, Колумбия дорил-

² «Ватан» жамияти жорий архиви. 1988 йил.

³ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1988.

Фунуни олими Эдвард Оллуорт М. Беҳбудий асарлари билан Америка жамоатчилигини биринчи бўлиб таништирди. Оллуорт шу кунларда А. Фитратнинг «Қиёмат», «Шайтоннинг танрига исёни», «Мунозара», «Бедил» асарларини инглиз тилига таржима қилиш билан машғул. АҚШнинг Сиэтл шаҳридан Тошкентга ташриф буюрган шифокор Рошиус Н. Доун «Халқ сўзи» газетаси редакциясида бўлиб Э. О. Оллуортнинг 1990 йили Калифорния штатида нашр қилинган «Ҳозирги ўзбеклар XIV асрдан ҳозирга қадар маданият тарихи»⁴ китобини ўзбек ўқувчиларига тақдим этди. Ўзбек адабиётининг тадқиқотчилари профессор Анна Брвар (Югославия), Ғ. Ғулумнинг «Мен яҳудий» шеърини иврий тилига ўгирган таржимон олим Арис Аоран (Исроил)лар ҳам бизга маълумдир.

Ўзбек миллий рақс ва қўшиқчилик санъати, ўзбек муסיқасининг таъсирчан кучи чет элларда яшовчи фуқароларни шу қадар ўзига мафтун қилганки, буни бир неча хорижий мамлакатлардаги ўзбек миллий санъатини тарғиб қилувчи ансамбллардан билиш мумкин. Жумладан, Сиэтлда Лоруэл Юрей хоним тузган «Тановар» ансамбли ва унинг раҳбарлигида нашр қилинадиган, ўзбек санъатини тарғиб қилувчи «Чашма» журнали (журнал 3 ойда бир марта чиқади, обуна баҳоси 15 доллар) «Антон Шейнинг Аваз» ансамбли, Англияда «Балалайка», Канадада «Кевбек», Афғонистонда «Зафаршодиёналари» ўзбек халқ чолғу ансамбллари кўрсатиш мумкин. Ўзбек муסיқасининг таъсирини Берлин университетининг илмий ходими, олима Ангелика Юннинг ўзбек мақомчилигига оид илмий асарларидан, турк муסיқашуноси Этем Рухи Унгур томонидан қарийб ярим асрдан буён нашр қилинаётган «Музика тўплами» журналида А. Фитратнинг «Ўзбек музикаси» асарининг турк ўқувчиларига ҳавола қилиниши каби мисоллардан билиб олса бўлади. «Яқин ва Урта Шарқ халқлари ҳаёти ва анъаналари ҳамда ҳозирги замон музиқа маданияти» мавзусида ўтказилган жаҳон муסיқашуносларининг Самарқанд Халқаро анжуманларида (Бундай анжуманлар 1974, 1981, 1987 йилларда уч марта Самарқандда ўтказилган) Миср Араб Республикаси Санъат академияси қошидаги Халқ музиқаси олий институтининг директори Ротиба ал-Ҳафин: «Самарқанд бизда жуда катта таасурот қолдирди. Мисрга қайтишим биланоқ, анъанавий музиқа соҳасида сизлар билан алоқа ўрнатиш масала-

⁴ Ойдин. 1990. 26 июнь; Народное слово. 1991. 16 января.

«сига қатъий киришаман»,— деган ва Қоҳирага мақом ва мақом характеридаги бир неча ўзбек мусиқалари ёзилган пластинкаларни юборган⁵.

Ўзбекистондан умуман узоқ бўлган, ўзбек миллий урф-одат, анъаналари билан тарбияланмаган, ўзбек тилини ўрганишга ўз ҳаётини бахш этган хорижлик олиму адабиётшунос, мусиқашунос ва барча ўзбек маданияти билан қизиқувчи минг-минглаб кишиларни ўзига мафтун этган ушбу диёр ўз ёди, руҳи билан хориждаги ўзбек ватандошларимизни ҳеч қачон тарк эта олмас эди.

Хориждаги ўзбек ватандошлар ўзлари дунёга келган ёки ота-боболарининг юрти бўлган Ўзбекистонга меҳр-муҳаббат билан яшадилар.

Хорижга чиқиб кетган ўзбеклар энг аввало ўз она тиллари ўзбек тилини сақлаб қолиш, ўзбек миллий урф-одат, анъаналарига содиқ қолишга интилдилар. 1930 йиллар бошида Саудия Арабистонига кетиб қолган Мўминжон Андижоний ўз мактубларининг бирида: «Олти фарзандим бор. Уларга тарбия бериш ва ўқитишда асосий мақсад қилиб ўзбек тилини ўрганишни қўйдим. Фарзандларим ўзбек тилини жуда соф гапирдилар, гапирганда худди Ўзбекистондан келган кишиларни эслатадилар. Ҳижозга (Саудия Арабистони) кўчиб келганимизда кўп ватандошлар ўз фарзандларига ўзбек тилини етарли ўргатмаганликларини сезиб, биз уларни танқид қилдик. Ҳозир болаларимизнинг орасида ўзбек тилини билмайдигани йўқ»,— деб ёзади. Ўз фарзандларига ўзбек тилини ўргатиш йўлида у ёки бу мамлакатлардаги ўзбек ватандошлар махсус жамоаларга бирлашиб, ионалар тўплаб, хусусий ва ўзбек жамоа мактабларини қурганлар, ораларидаги саводхон зиёлиларни иқтисодий жиҳатдан таъминлаб, мударрислик, муаллимлик қилишга шароит яратганлар.

Ушбу мактаблардан бирида ўқиган Ё. Яквалхўжаев эслашича, ўзбек ватандошлар Шин-жоннинг (ХХР) Фулжа шаҳрида ўзбек тилида таълим ва тарбия берадиган мактаб қуришга киришадилар. Бу ишда жазирама иссиқда фишт орқалаб иккинчи қаватгача қийналиб чиққан Турсуной каби аёллар ҳам, уларга бағишлаб шеър ёзган шоир Аҳат Шокир ўғлилар ҳам қатнашган. Мактаб Алишер Навоий номидаги ўзбек «Намуна» мактаби бўлиб, унда Ақлима, Овгат, Равзия опалар, Эминжон афанди, Суннатилла, Шаҳобиддин,

⁵ ЎЗР МДА. 2661-ф. 1-ё. 106-х. 40-в.

Наби, Убайдулла, Қодир, Ҳикмат афанди каби ўзбек муҳожир зиёлилари дарс берган. «Она тили ва адабиёти ўқитувчимиз Эминжон афанди баъзан қийинроқ сўзларни ёки номларни яхши талаффуз қилолмасак, секин ёнимизга келиб: «Бугун бўлмаса индин ўз уйингга борасан (Ўзбекистонга) болам, ўша ерда ҳам шундай гапириб ўтирсанг уят, ким ўқитган она тилидан, деб сўрасалар, мен не деган одам бўлдим дер эдилар»⁶.

Хорижга кетиб қолган ўзбеклар оилаларида доим ўзбек тилида гапирганлар. Ҳеч бўлмаса фарзандларига ўзбек оғзаки нутқини ўргатишни мақсад қилиб қўйганлар. 1989 йили АҚШда бўлган Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов кўплаб ўзбеклар оиласида меҳмон бўлади.

«Хорижда яшаётган ҳар бир ўзбекнинг қониди ўз ватани меҳри жўш уриб турибди... Одатда киндик қони тўкилган жойни ватан дейдилар. Лекин Сурияда тутилган, ё Марокашда дунёга келган, ё Истанбулда кўз очган ўзбек учун барибир Ватан бу Ўзбекистондир»⁷, — дейди шоир Акбархўжа ота ва унинг 5 ёшли София, 3 ёшли Бобур каби набиралари билан ўзбек тилида гаплашганлигини эслаб.

Хориждаги ўзбек ватандошлар айрим олинган мамлакатларда яқин, ўзаро алоқаларда бўлиш, миллий урф-одатларни бирга бажариш мақсадида Ўзбекистон билан боғлиқ номлар қўйилган кўчаларда яшаганлар. Жумладан, Мисрда ўзбекларнинг Ўзбекия, Туркиянинг Истанбул шаҳрида марғилонликлар, андижонликлар, қўқонликлар, туркистонликлар номидаги кўчалар⁸ бор. Ўзбекона миллий хусусиятларни сақлаб қолиш йўлида хориждаги ўзбек оилалари, ҳатто мамлакатларни ҳам танламасдан бир-бирлари билан қуда-андачилик қилдилар. Бу ҳақда ўзбек ватандошларнинг ўзлари қуйидагича хабарлар берадилар. 1990 йил кузида Ўзбекистонда бўлган Саудия арабистонлик ватандошимиз (асли андижонлик) Шаҳобиддин Муҳаммад Солиҳ: «Менинг 7 фарзандим бор, тўрт ўғил ва уч қиз. Биринчи ўғлим ва биринчи қизим оила қуришган. Келиним ҳам, куёвим ҳам ўзбек. Оиламнинг барча аъзолари ўз-

⁶ Яквалхўжаев Е. Езигимиз не эди//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990. 13 апрель.

⁷ Воҳидов Э. Америкалик ўзбеклар//Ешлик. 6-сон. 2—6-бетлар.

⁸ «Ватан» жамияти Андижон вилояти жорий архиви. «Ватан» жамияти II конференциясига ҳисобот. 1982. 2-папка. 3-бет.

бек тилида яхши гапиради. Биз Ўзбекистондан узоқда яшасакда, мақсадимиз миллий тилимиз ва анъаналаримизни сақлаб қолишдир»,— деса, бошқа бир Саудия арабистонилик ватандошимиз Камолиддин Ориф ал-Бухорий: «Менинг оилам катта, 5 ўғил ва икки қизим бор. Барчамиз ўзбек тилини биламиз ва ўзбек одатларига риоя қиламиз»,— дейди. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг АҚШдаги мухбири Хайрулла Исматуллаев ёзишича, АҚШнинг Чикаго шаҳрида яшовчи Гиёсиддин Насафий (Насаф Қарши шаҳрининг эски номи) бошчилигидаги ўзбек оиласи аъзолари оилада ўзбек тилида гапирадилар. Оила аъзолари турли мамлакатларда яшайдилар. Насафийнинг биринчи ўғли оиласи билан Покистонда, икки қизи турмушга чиқиб Туркия ва Францияда, Жамила, Жалолиддин, Нажмиддин, Сирожиддинлар ота-онаси билан АҚШда истиқомат қилишади⁹.

Хориждаги ўзбек ватандошлар ўзларини Ўзбекистондан келиб қолганликлари ёки ўзбекистонлик ўзбеклар авлоди эканликларини билдириш мақсадида ўз исм ва фамилияларидан сўнг кўпинча ал-Бухорий, Туркистоний номини қўшадилар.

Бу ҳақда Саудия арабистонилик Абдулҳаким Халифа Исмоилий, Миён Фазл Мақсад, Фазл Ҳамил, Муҳаммад Юсуф Муҳаммад Марғуб, Муҳаммад Маъдий Убайдуллолар (улар 1990 йили март, апрель ойида Ўзбекистонда бўлишди) ўз суҳбатларида бунини тасдиқлайдилар. Жумладан, Халифа Исмоилий: «Авалло шунини айтиб ўтиш жонзори, Урта Осиёдан борганларни у ерда (Саудияда) Туркистоний ёки оддийгина қилиб Бухорий деб аташади. Падари бузрукворларимиз, волидан меҳрибонларимиз бизларга: «Ҳеч қачон юртларингни, тилларингни унутманглр. Чунки тилни унутган Ватанни унутди. Ватанни унутган эса имонни унутди»,— деб насиҳат қилганлар. Шу боис барча ўзбек хонадонларида ўзаро ҳам, оила аъзоларимиз жамулжам бўлганда ҳам фақат ўзбек тилида гаплашамиз, ҳамюртлар бир-биримиз билан қуда-андамиз»¹⁰, деган эди Тошкент, Наманган, Андижон, Марғилонда бўлганларида. Улар 100 дан ортиқ ўзбек хонадонларида бўлишди, 20 га яқин бемор, 30 яқин қарияларни бориб кўришди.

⁹ Ислом нури. 1990, 12 сентябрь сони; Исматуллаев Х. Чикагодаги ўзбек оиласи//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1991. 1 февраль.

¹⁰ Зоҳидов Н. Дўстликка хизмат қилсин//Коммуна. 1990. 2 июнь.

Ал-Бухорий, Туркистонийлардан ташқари ўзи келиб чиққан Ўзбекистон шаҳарларидан бирини исм ва фамилиядан кейин қўшиб айтиш ҳам мавжуд. Масалан, Акбар Абдулла Андижоний (Саудия Арабистони), Иди Чилик Самарқандий (Туркия), Мажидбек Марғилоний (АҚШ), Ғиёсиддин Насафий (АҚШ), Абдуллажон Тошкандий (Саудия Арабистони), Абдулмажид Намангоний, Фариддин Намангоний (Саудия Арабистони)¹¹ ёки Фарғона номи билан Фарғоний исмли кишилар турли мамлакатларда яшайдилар.

Кекса авлод ўзбек ватандошлар (уларнинг анча қисми оламдан ўтган) ўз фарзандларини Ўзбекистон билан мумкин қадар яқин алоқа боғлашга, миллийлик хусусиятларини сақлаб қолишга ундабгина қолмай, балки Ватандан бу хайрли ишларда ёрдам кўзини тикканлар. Улар Ўзбекистонда нашр қилинадиган ўзбек тили грамматикаси дарсликларини, радиолар орқали ўзбек тили дарслари уюштиришни, ўзбек адабиёти, санъати намуналаридан кўпроқ юбориб туришни илтимос қилганлар. Мўминжон Андижоний: «Хориждаги ўзбек болаларимиз ўзбек тилида яхши гапира олсаларда, ўз она тилларида ёзиш ва ўқишни яхши билмайдилар. Бизга чекланмаган миқдорда 5—6 синфлар учун араб алфавитида ўқиш китоблари юборсанглар, «Ватандош» радиоси орқали болаларимиз учун 30 минутли ўзбек тили дарслари уюштирсанглар»¹², — деб мурожаат қилган эди. Бошқа бир ватандошимиз 80 ёшли отахон Ҳожи Ғулом Ясса (Туркияда яшайди, Аҳмад Яссавий авлодларидан) сайёҳ Э. Усмонов билан суҳбатда: «Биз ёшимизни яшаб, ошимизни ошаб, умримизни Ватанни соғиниш билан ўтказдик... Ўғлим бизнинг она тилимиз, урф-одатлардан бошқа яна нимамиз бор. Ахир бизнинг ўзбеклигимиз шу тилимиз эмасми! Бизда Ватандан бошқа ҳамма нарса бор, афсус, бизга ватан етишмайди. Қолаверса, бизни бир нарса қийнаб келаяпти. У ҳам бўлса, туркистонликларнинг ёш авлоди. Уларнинг аксарияти Ватанни фақат боболар суҳбатидан билади, холос. Биз қўлимиздан келганча уларга Ватан меҳрини, Ватанга муҳаббатни сингдирдик. Лекин биздан кейин уларга Ватан туйғусини ким уқтиради? Уларга она тилини ким ўргатади... Энди биздан кейингилар биз кўрган кунларни кўрмасин. Ҳуку-

¹¹ Келтирилган фамилия ва исмлар Фарғона, Андижон, Наманган, Самарқанд «Ватан» жамияти бўлими жорий архиви материалларидан олинди. 1977—1988 йиллар.

¹² УзР МДА. 2661-ф. 1-ё. 106-ҳ. 41-варақ.

мат раҳбарларига илтимосимиз шуки, чет элдаги ватандошларга душман деб қарамасинлар. Фарзандларимизни Ватанни кўришга зор қилмасинлар. Уларнинг келажагини ҳам ўйласинлар, токи чет элларда бизнинг миллат вакиллари денгизга тушган томчидек йўқ бўлиб кетмасинлар. Яхши қўшничилик ва қудандачиликка ҳам йўл очайлик. Биз кўрган кунларни фарзандларимиз кўрмасинлар. Истаганлар Ватанга қайтиб, қўлидан келганча Ватан равнақиға ўз ҳиссасини қўшсинлар. Иложи борича эркин алоқалар йўлга қўйилса, шунда биз охиратда тинч ётамиз»^{12а},— деб илтимос қиладилар. Усмонхўжа Пулатхўжа ўғли Темир-Хўжа (Олмония) отаси ҳаёт билан видолашган вақтда ўзига қилган насиҳатини шундай эслайди: «Отам бизда ҳам она Туркистонга ғойибона муҳаббат уйғотган. Охирги куни олдиға чақириб олиб: «Мен сенга банкда пул қолдираётганим йўқ, баланд қасрлар, ҳосилдор ерлар ҳам қолдираётганим йўқ, сени суяб юрадиган опа-ука ҳам қолдирмадим, фақат ҳамиша ёдингда тутишинг учун Ватан ҳасратини қолдирдим»¹³,— деган эдилар.

Ота-боболар қилган хизмат, ёш ўзбек ватандошларни миллий анъаналаримизга, тилимизга, қолаверса, юртимизга садоқат, меҳр туйғуларни жо айлашдаги фидойиликлари бежиз кетган эмас. Ҳозир хорижда истиқомат қилувчи, аслида ўша томонларда дунёга келган ўзбекларнинг фарзандлари, гарчи бу ерда бирор марта бўлмаган бўлсалар-да, гарчи 40—50 ёшларга кириб Ўзбекистонни илк бор кўрсаларда ўзларини ушбу юрт фарзанди деб атайдилар. Бу ҳақда «Ватан» жамиятида меҳмон бўлишганда, ўзбекистонлик ўз қариндошларига ҳамда журнал ва газеталар муҳарририятларига ёзган хатларида, радиосуҳбатларда, турли учрашувларда ватандош ўзбеклар илиқ, самимий гаплар айтмоқдалар. Темир Хўжа (у 47 ёшида Ўзбекистонга биринчи марта келган): «Фақат мен эмас, оталари бу юртдан кетгандан 40 йил кейин туғилганлар ҳам ёки уларнинг неваралари ҳам бу ерни Ватан дейди. Ватан бу илдиздир. Бу юртга илдиз отмаган, унинг тупроғини ҳурмат қилмаганлар бу ерни Ватан қилолмайди. Бизнинг болалар ҳам Туркистонни Ватан дейди. Чунки илдизимиз, бизни яшнатувчи, кўкартувчи тупроқ шу ерда»¹⁴,— деган эди. Ёки 1982

^{12а} Усмоннов И. Дўстлик миллат танламас//Коммуна. 1990. 6, 7 декабрь.

¹³ Муносабат. 1990. 30 ноябрь. Мен Ватанда эмасман, Ватан менинг ичимда. Мухбир Эгамқул билан Темир Хўжа суҳбати.

¹⁴ Уша ерда.

йили «Ватан» жамиятида меҳмон бўлган ватандошимиз Бурхон ал-Бухорий (Сурияда туғилган) мулоқотлардан бирида нутқ сўзлаб Ўзбекистонга меҳрини қуйидагича ифода этади:

«Эй, менинг Ватаним! Мана бир ўғлонинг бағринга қайтиб келди. Севинчидан у она бағрига отилган гўдакдай, қучоғинга отилди. Аммо шуниси ажойибки, бу фарзанднинг кўзи сенинг нурингни эмиб очилмаган, кўллари тупроғингни пайпаслаб эмакламаган, митти қадамлари сенда атак-чечак қилмаган, ўпкаси ҳаво-йингдан баҳраманд бўлмаган. Аммо у сенинг фарзандинг эди! Эй Ватан! Сен аввало ўзингда мана шу «Ватан» деган маънони жамлаб, қалбимга туйғу бўлиб ўрнашиб олдинг, кейин мисоли осмондаги нурдай вужудимни қопладинг, шу тариқа бадан-баданимга сингиб кетдинг, қонимга ўрнашиб олиб, унга ўз муҳрингни босдинг. Шу тариқа сен ўз табиатинг, шаклигини менга ва мен орқали болаларим чеҳраларига бердинг...»¹⁵, — деган эди.

Ибратли оталарнинг яхши хусусиятлари, ватанпарварлик туйғулари улар болалари орқали умрбоқий бўлиб қолади. Отаси асли самарқандлик бўлган, ўзи Туркияда дунёга келган Элтуғ Улуғтуғ шарофат, билим ва суҳандонликни қадрлайдиган отаси ҳақида: «Отамнинг табиатан гўзаллик шайдосилиги, билимдон ва сиполиги менга кўп нарса берган. Бинобарин, ёз ойларида ҳар кун қуёшни кўриб турган одам шу қуёшни излайди. Уша қуёшнинг қувватини берган. Улуғбекнинг, Али Қушчи ва бошқа донишмандларнинг шаҳри бўлган Самарқанд, яъни отам туғилган жойнинг гўзаллигини, илм-фан ривожини кўрмоқлик мен учун ота васиятидир. Чунки мен Ўзбекистонни отамнинг тимсолида кўрдим», — деб ёзади мактубларининг бирида.

Юқорида келтирилган фикрлар бевосита ватандош ўзбеклар томонидан айтилган. Шунини қайд қилиш ўринлики, турли сабабларга кўра хорижий элларга сайёҳ бўлиб борган юртдошларимиз ҳам ўзлари учрашган мамлакатлардаги ҳар бир ўзбекда она-юрт меҳри, Ватанга интилиш туйғуси, кўп ҳолларда сўз билан ифодаланадиган даражадан ҳам устун эканлигининг гувоҳи бўлганлар. Фикримизни аниқлаштириш учун бир неча ҳаётий далилларни кўрсатиб ўтсак фойдадан холи бўлмас.

1990 йили Сурияда бўлиб қайтган шоира Умида Абдуазимова шундай ҳикоя қилади: «Сафар кунлари юрт-

¹⁵ Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1984. 27 апрель.

дошларимиздан учратиб қолсам деб, бир кийим атлас, А. Навоий, Саккокийларнинг шеърий тўпламларини ўзим билан олиб борган эдим. Бир кун дўкондорлардан бири мени кўриб ёнидаги расталарни кўрсатди-да: «Уларга ҳадыя қил, улар самарқандлик бўлади»,— деди. Дастлаб эътибор бермаган эканман. Мен қайта-қайта ўтган кўчадаги расталарнинг пештоқига «Самарқанд» деб ёзиб қўйилган экан. Ҳаяжон билан бош суқдим. Мумкинми? деб сўрадим, мумкин, мумкин деб ўринларидан туришди бир-бирларига ўхшаш қора қош, қора кўз икки ака-ука. Бу икки ўғлон бизни бобоси ва отасининг юртидан эканлигимизни билиб боши осмонга етди, меҳмон қилишди. Сухбатда «Ҳамма нарсамиз бор, аммо бобомиз ҳам, ўтган йили (1989) отамиз ҳам оламдан ўтдилар. Ҳар икковлари ҳам 20 кундан ўзларини билмай ётдилар. Ҳали ёшликдаги жўралари (тенгдош ўртоқлари) билан суҳбатлашдилар, ҳали хаёлларида шифтга ин қўйган қалдирғочлар ҳақида қайғурдилар... Отамнинг олдларига кириб ким билан гаплашяпсиз дада, бу ерда ҳеч ким йўқ-ку, дедим. Улар эса мени жеркиб бердилар: «Нега йўқ, бўлар экан! Қара кўчамиздаги тут дарахтини! Болалар териб есин уларни, чодир солиб қўй. Ана эртанги ўрик ҳам оқариб қолибди. Отам билан бир пақир қилиб териб амакимни кига олиб борамиз. Амаким менга ёнгоқ қоқиб берадилар. Хуллас, Самарқандда юрдилар, шу кунларда Самарқандни, самарқандликларни кўрдилар. Бобом ҳам шундай. «Бир кун бориб кўрасизлар Самарқандни! Ушанда биласиз бобонгиз ҳам, отангиз ҳам туғилган жойларнинг қандай жаннатлигини»¹⁶— деб ҳикоя қиларди.

Туркияга саёҳатга чиққан бир гуруҳ сайёҳларнинг бошлиғи Мусахон ака ўзбек ватандошлар билан бир пиёла чой устида суҳбат уюштиради. Суҳбат охирида Мусахон ўзи билан олиб чиққан битта чинни косани эсдалик учун уларга совға қилади. Шунда туркиялик ўзбек ватандошлар косани синдириб, кўзларига суртиб, рўмолчаларига ўраб кўкрак чўнтақларига беркитишадди. Улар она-юртимиз лойидан ясалган чинни коса синиғи билан дафн этиладиган бўлсак ватангадолик дардимизга бирмунча даво топилиб, кўзимизни тинч юмамиз»¹⁷,— дейишган. Яна ушбу мамлакатда бўлган

¹⁶ «Ватандош» радиостанцияси жорий архивидан олинди, 1990. 7 июнь. «Ватан меҳри ёди» рукнидаги «Сурияга сафар» номли эшиттириш.

¹⁷ Жўраев Ф. Чинни коса синиғи (Ватангадолик ҳақида мунгли сўз)//Халқ сўзи. 1991. 5 февраль.

Э. Усмонов Анқара музейида 20 ёшлардаги сўлат Туркия фуқароси (ота-бобоси Ўзбекистондан) Сардорбек деган йигит билан Ватан ҳақида суҳбатлашади. Суҳбатлари охирида Сардорбек: «Эҳ ака! Бизга ҳам Ватанни кўрмак насиб этармикан, дейди. Таъзия маросимларидан бирида иштирок этган Э. Усмоновни (у ерда 20 га яқин 20—80 ёшгача ўзбек ватандошлар бўлган) кекса отахонлардан Шаҳобиддин Ясса бағрига босиб, юзларини юзларига қўйиб, узоқ вақт омонлашиб турганлар. «Болам мен сиз орқали Ватанни қучиб, унинг муаттар ҳидидан баҳраманд бўлдим, дедилар»¹⁸, — деб ёзади Э. Усмонов. АҚШга 1989 йил 2 февралдан 2 мартга қадар «Тошкент дарвозалари» ҳужжатли фильмини олиш учун борганлар, жумладан, Э. Воҳидов юзлаб ватандошлар билан суҳбат қилиб шундай хулосага келади: «Ўзбекистон ўзбекларнинг асл Ватани. Хорижда яшаб турган ўзбеклар ҳам, улар Ўзбекистонда дунёга келганми, ёки улар Кобулда туғилганми, ёки Нью-Йоркда туғилганми, ундан қатъи назар, Ўзбекистон тупроғини Ватан деб атайдилар. Мен шунга гувоҳ бўлганман»¹⁹. Ушбу сингари фикрларни жуда кўплаб қайд қилиш мумкин.

Хориждаги ўзбек ватандошлар ўзлари яшаётган мамлакатларда оз сонли бўлишларига қарамай, маҳаллий халқларга том маънода қўшилиб кета олмадилар. Тўғри, улар ўзлари яшаб турган мамлакат халқлари тиллари, урф-одатларини ўргандилар, уларга ҳурмат билан муносабатда бўлдилар, умумаҳамиятга эга қондаларни қабул қилдилар, лекин ўзига хос миллийликни сақлаб қолдилар. Хориждаги ўзбек ватандошларнинг ватанпарварлик туйғуси, она-юртга меҳри, миллий анъаналаримизга содиқлиги маънавий, ахлоқий дунёсида ўзининг ижобий натижаларини берди. Бизнинг мамлакатимизда миллатларнинг «ўзаро қўшилиб кетиб, ягона халқ шаклланиши» тўғрисидаги догматизмга асосланган шиор остида олиб борилган сунъий жараёнлардан холи ишлар жамият аъзоларининг маънавий ўсишига салбий таъсир кўрсатди. «Ўта байналмилалчиликка» кўп ўринларда берилиб кетиб, миллий тилимизни, ота-боболардан мерос қолдирилган асрлар оша яшаб келаётган миллий урф-одат ва анъаналари-

¹⁸ Усмонов. Э. Дўстлик миллат танламас//Коммуна. 1990. 6 декабрь.

¹⁹ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. Шоир Э. Воҳидов билан мулоқот. 1990. 22 июнь эшиттириши.

мизни йўқотиш даражасига ҳам бориб етдик. Ута «европалашув» жараёни ахлоқимиз, маданиятимизга салбий таъсир кўрсатди. Ҳозирги кунда хориждан бизга ташриф буюраётган ўзбек ватандошлар ушбу камчиликларимизга ҳам индамай қўймаптилар албатта: Саудия Арабистонидан меҳмон бўлган шифокор Зуҳуриддин Мирзаобид Туркистоний: «Ўзбекистонда болаларнинг таълим-тарбияси етарли даражада эмас. Бундан ташқари, тўй ва шунга ўхшаш маъракаларда ортиқча харажатларга йўл қўйилаётгани, ҳаддан кўп одам тўпланиб ноз-неъматлар бесабаб исроф бўлаётгани мени ташвишга солди. Зарарли ўткир ичимликларни ҳаддан ташқари истеъмол қилиш ҳам яхшиликка олиб келмайди. Инсоннинг оламдан ўтиши билан боғлиқ маросимлар учун ортиқча харажатларга ҳам асло ҳожат бўлмаса керак»²⁰,— деган эди.

Бошқа бир саудиялик ватандошимиз Абдуллажон Исмоил ўғли Аҳмадбек ал-Туркистоний: «...тўйларда спиртли ичимликлар ичилиши менга ғайритабиий туюлди. Ичимлик истеъмол қилишдан сақланиш, тўғриси ҳазар қилиш керак, чунки ичкилик ичиш катта гуноҳ ва тарбияни бузади. Тўйларда ортиқча харажатларга йўл қўйилар экан, суннат тўйларини ихчам ўтказиб, тежалган маблағни боланинг ўқиши ва яхши инсон бўлиб етишиши учун сарфланмоғи лозимдир»²¹,— дейди.

Хориждаги ўзбек ватандошлар илтифот ва такаллуфда, муносабатларда ширинсўзликни, мағрурликни, эътиқод, виждон, имон каби олий инсоний туйғуларни сақлаб қолганлар. АҚШда 60 кун бўлган ёзувчи Ё. Яқвалхўжаев: Ватандошларимиз муҳтожсиз кун кечирини, қайсидир бойнинг марҳаматини кутиб туришмайди, «садақа қилинг, яхшилар»,— деб қўлларини чўзишмайди, уят ҳисоблашади. Муҳожирлар, масалан, «Халилбек афандим», деб ширин сўз билан мурожаат этишади»²²,— деб ёзса, Саудия Арабистонининг Макка ва Мадина шаҳарларида ҳажда бўлаётган юртдошларимиз бу ерлик ўзбек ватандошларнинг одоб билан саломлашиши, ҳалоллиги ҳақида фикр билдирадилар. Жумладан, Бекобод ноҳияси Далварзин шўро хўжалигида истиқомат қилувчи нафақахўр Абдусаттор Эргашбой ўғли ҳаж таассуротлари ҳақида гапириб: «Шунча

²⁰ Усмонов Э. Ватани қўмсаб//Мулоқот. 1991. 1-сон. 64-бетда.

²¹ Мирсаидов М. Соғинч//Коммуна. 1990. 22 сентябрь.

²² Яқвалхўжаев Ё. АҚШ да 60 кун//Еш куч. 1991. 7-сон. 10—11-бетлар.

айланиб Саудия Арабистонида қулф-калит қилинган раста ёки дўконни кўрмадик, ҳатто баъзиларнинг эшиклари ҳам йўқ. Намоз пайти сотувчи ҳам, харидор ҳам масжид сари интилишади. Дўконлар эса очиқ қолаверади... Ҳатто қолдириб кетган нарсангизни бир ой кейин келиб кўрсангиз ҳам жойида турган бўлади... Бу юртда қонун-қоидалар қатъий қамоқхоналари бўм-бўш, юртда ҳаёт осойишта, одамлари ҳалол ва тўғри. Чунки бу юрт одамларининг динга эътиқоди, дилида имони бор»²³,— деб фикр билдиради.

Ўзбек ватандошимиз Темир Хўжа ва шоир Муҳаммад Солиҳлар ахлоқий, маънавий масалалар ҳақида фикр юритиб, деярли хориждаги ўзбек ватандошларимиз орасида дайдилик, ичкиликбозлик, ўғрилик, қотиллик, аёлларга нисбатан ахлоқсизлик қилиш каби салбий ҳолатлар йўқлигини айтиб, 50-йиллар давомида (1930—1980 йиллар) Туркиядаги газеталарда хорижлик ўртаосиёликлар ҳақида бор-йўғи икки салбий хабар босилиб чиққан: бирида турмуш ўртоғига куч ишлатган, иккинчисида қарзини ўз муддатида тўламаганлиги танқид қилинган²⁴.

Хориждаги ўзбек ватандошлар бизда мавжуд бўлган камчиликлар ўзларида йўқлиги туфайли бу салбий ҳолатларни тез илғаб оладилар. Жумладан, Наманган вилоятидан Туркиядаги тоғасининг уйига меҳмон бўлиб борган Умаржон Усмонжонов у ердаги тўймаъракаларда қатнашган. У ёзади: «Тоғам билан 2—3 кун суҳбатлашганимиздан сўнг бизни Адан шаҳридаги ўзбек хонадонларидан бирига тўйга таклиф қилишди. (Унинг маълумотича, Аданда 280 ўзбек оиласи яшайди). Аданлик ўзбекларнинг урф-одатлари бизникига яқин туради. 48—50 ёшлардаги Турдиали афанди деган кимсанинг тўйида 200 га яқин киши тўпланди. Хатна тўй ва қиз узатиш сингари маросимлар асосан давлат томонидан белгиланган тўйхоналарда ўтказилиши киши эътиборини ўзига тортади. Биз ўзимиз билан таниқли хонандалар Комилжон Отаниёзов, Шерали Жўраев, Ортиқ Отажоновлар овози ёзилган пластинкалар олиб борган эдик. Улар овозини тўйда тўпланганлар тинч ўтириб, кўзда ёш билан бир-бирларини қучоқлаб, хурсанд бўлиб, эътибор билан тингла-

²³ Тошкент ҳақиқати. 1991. 3 октябрь.

²⁴ Солиҳ М. Тақдир — бу курашдир//Ёш ленинчи. 1990. 23 март; Ражаббой Ота Турк. Ватан дея Ватансиз ўлдик (Темир Хўжа билан суҳбат)//Халқ сўзи. 1991. 25 январь.

дилар. Пластинкалар қайта-қайта қўйилиб магнитофонларга ёзиб олинди. Тўйда исрофгарчиликларга асло йўл қўйилмади»²⁵.

Хориждаги ўзбек ватандошлар билан ўзбекистонлик ўзбеклар тили, урф-одати, халқ оғзаки ижодидаги матал, мақол, қўшиқ, лапарларда ўзига хос фарқлар бор, албатта. Чунки ўзбекларнинг асосий қисми Ўзбекистонда яшаганлиги туфайли, бизда ҳозирги замон ўзбек адабий тили вужудга келди. У янги сўзлар билан бойиди. Уларда эса инқилобгача мавжуд бўлган ўзбек тили лаҳжалари сақланиб қолди. Яна ўзи яшаб турган мамлакат тилидан у ёки бу сўзларни қандай бўлса шундай тўғридан-тўғри таржима қилиб олганлар.

Афғонистонда яшовчи ўзбеклар кўпгина форсийча сўзларни ўзбек тилига таржима қилиб олганлар. Бу тилшуносликда нусха кўчириш бўлса керак. Форс-тожик тилидаги *дандоникан*, *пуштибони*, *раҳбарона*, *харобкори*, *озодихоҳ* ва *сулҳхоҳ* каби сўзларнинг айнан кўчирмалари тиш синдирувчи, орқадошлик, йўлловчилик, бузмакорлик, эркинликсевар, сулҳ тиловчи бўлиб, Афғонистон ўзбеклари орасида кўп ишлатилади.

Хориждаги ўзбек ватандошларнинг тилларига форс-тожик тилидан ташқари арабча сўзлар ҳам кириб қолганки, сўзлашув жараёнида ушбу сўзлар кўплаб ишлатилади. Афғонистондан Тошкентга келиб таълим олаётган ватандошларимизнинг фарзандлари маълумотича, у ердаги ўзбеклар тилида ҳозирга қадар *проза*, *поэзия*, *кульминацион нуқта*, *эга*, *кесим*, *аниқловчи*, *тўлдирувчи*, *битишув*, *бирикув* каби терминлар ишлатилмайди.

Хорижда бўлган юртдошларимизнинг таассуротлари шундан далолат берадики, у ёки бу мамлакатда истиқомат қилаётган ўзбек ватандошларимиз ўзи яшаб турган мамлакат урф-одат, қонун-қоидасини ўзбекона урф-одат билан уйғунлаштирган ҳолда иш тутадилар. Саудия Арабистони Мадина шаҳридан асли қўқонлик бўлган Муҳаммад Айюб Мақсуд Али ўғли Ўзбекистондаги тўй маросими ҳақида гапириб: «Ўғил, яъни суннат тўйи сизларда жуда катта бўлар экан. Бизда бу тўй йўқ. Гўдакни шифохонадаёқ дўхтирлар суннати қилиб қўяди. Лекин туғилиш шарофати ила ақиқа (зиёфат) бўлади. Ўғил туғилса икки қўй, қиз туғилса бир қўй сўйилади. Лекин бу ҳам қодир бўлганларга фарз. Биз-

²⁵ «Ватандош» радиостанциясининг жорий архиви. 1990. 7 май. «Ватан соғинчи ўртаган диллар» эшиттириши.

да ўғил уйлантириш, қиз тўйларимиз бўлади. Локигин, боя айтганимдек, ким қодирлигига қараб қилади²⁶,— деган эди. Ёки 1990 йил охирларида Туркияда бўлган Нурхон Зулунов Туркиядаги ўзбек ватандошимиз тўйи ҳақида шундай ҳикоя қилади: «Биз (ўзбек санъаткорлари) туркиялик ватандошларимиз Сами ака ва Назрия опаларнинг келин тушириш тўйларида қатнашдик. Тўй базмида Туркия, Афғонистон ва Ўзбекистондан меҳмонлар иштирок этишди. Чунки келин Афғонистон давлатида истиқомат қилувчи ўзбек ватандошимиз фарзанди эди. Уларда келин келганда олти нафар турк кийимидаги йигитлар келинни олов ўртасидан қиличларга ўтиртириб олиб ўтар эканлар. Биз уларга ҳозирги ўзбек миллий тўйлари маросимларини ижро этиб бердик»²⁷.

Юқорида қайд қилинган жузъий фарқларга қарамай, она тилимиз—ўзбек тилини фахр деб билиш, Ватан меҳрини, соғинчини юксак эътиқод ила қалбларда сақлаш, Ўзбекистонга интилиб яшаш хориждаги ўзбек ватандошлар учун энг олий туйғудир.

---

²⁶ Тошкент ҳақиқати. 1991. 11 октябрь.

²⁷ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1991. 28 январь эшиттириши.

III боб. ХОРИЖДАГИ ЎЗБЕК ВАТАНДОШЛАР БИЛАН УЗАРО АЛОҚАЛАР УРНАТИЛИШИ ТАРИХИДАН

Иккинчи жаҳон урушидан кейин вайрон бўлган қишлоқ ва халқ хўжалиklarининг тикланиши омма активлигини оширди. Жамоатчилик йўли билан халқаро алоқаларни мустақамлаш учун имкониятлар кенгайди. 50-йилларнинг иккинчи ярмидан бошланган жамиятимиздаги ижобий ўзгаришлар, демократия гарчи охирига етказилмаган бўлса-да, катта аҳамиятга эга бўлган лойиҳа ва режалар сиёсий активликнинг ўсишига таъсир қилувчи омиллар бўлди.

1958 йилда жумҳуриятимиз ҳудудида жамоатчилик йўли билан халқаро алоқаларни мустақамлаш фаолиятини олиб борувчи махсулаштирилган оммавий жамоат ташкилоти — «Чет эллар билан дўстлик ва маданий алоқалар Ўзбекистон жамияти» (ЎзОДКС)¹ тuzилди. Ушбу жамиятни ташкил этишда Ўзбекистоннинг илғор зиёлилари, олимлари, шоирлари ва меҳнаткаш халқ вакиллари ташаббускор бўлдилар. Дўстлик жамияти жамоатчилик ташкилоти бўлганлиги туфайли, хорижда яшовчилар турлича гоёга, табақага, мамлакатига қарамасдан Ўзбекистон билан яқин алоқада бўлиш учун мурожаат қила бошладилар.

Барқарор тинчликнинг бошланиши, иқтисодиётнинг бирмунча изга тушиши каби қулайликлар ҳамда жамиятдаги демократик ўзгаришлар шамоли, бир томондан, Ўзбекистонда истиқомат қилувчи кишиларни 20—30-йилларда, Улуғ Ватан уруши йилларида бедарак кетган ўз яқинлари, қариндошларини қидириб мурожаат қилишга туртки бўлган бўлса, иккинчи томондан, хориждаги ўзбек ватандошлардан Ўзбекистонга ўз она-юртларига келиш, ўз авлодлари билан учрашишни илтимос қилувчи мактублар кела бошлади. Мана шу

¹ Бундан кейин Дўстлик жамияти деб қайд қиламиз.

жараёнлар махсулаштирилган жамоат ташкилоти «Дўстлик» жамияти ҳузурида алоҳида иш олиб борадиган «Чет эллардаги ватандошлар билан маданий алоқа боғлаш бўлими» вужудга келишига сабаб бўлди. Бўлимнинг тузилиши ва унинг дастлабки фаолияти энг аввало ўзбек зиёли жамоатчиларининг ташаббускорлиги билан боғлиқдир. Бу хайрли ишга Т. Н. Қори-Ниёзий, Фафур Ғулом, Юнус Ражабий, журналистлар Зиё Аминов, Жаҳонгир Абдурахмоновлар бош бўлдилар. Дўстлик комитети фонди билан боғлиқ архив материалларида «Чет эллардаги ватандошлар билан маданий алоқалар боғлаш бўлими» жумҳуриятимиз актив зиёли вакиллари жонқуярлигида 1960 йили ташкил топди ва ушбу бўлим ишини Ўзбекистон Фанлар академиясининг биринчи президенти Т. Н. Қори-Ниёзий бошқарди»²,— деб кўрсатилади. Бўлим ўз фаолиятида иттифок «Родина» («Ватан») жамияти иш тажрибасидан фойдаланди. Унинг йиғилиш ва пленумларидаги умумий аҳамиятга эга бўлган қарорларни маҳаллий шароитни ҳисобга олган ҳолда ҳаётга татбиқ қилди. 1963 йил 25 октябрь «чет эллардаги ватандошлар билан маданий алоқалар ўрнатиш Совет комитети» Пленумида бўлим бошлиғи Т. Н. Қори-Ниёзий иштирок этиб, Кавказ орти, Болтиқ бўйи жумҳуриятлари фаолиятининг бу йўналишлардаги иш тажрибасини ўртоқлашди. 60-йиллар бошидаёқ бўлим фаоллари хориждаги 500 дан ортиқ ватандош ва улар ташкилотлари билан алоқа ўрнатган Литва ва Арманистон Дўстлик жамиятларига қуйидаги саволлар билан мурожаат қилган эди:

«1. Сиз қандай қилиб ватандошларнинг кўплаб ташкилотлари билан алоқалар ўрнатишга эришдингиз?

2. Сиз хориждаги ватандошлар жамоаларини ташкил этишда қатнашдингизми ёки улар ўзи мавжуд эдими?

3. Ватандош ташкилотлар ва алоҳида олинган ватандошлар билан муносабатни ўрнатишда қандай усуллардан фойдаланасиз?

4. Қайси йўл ва усуллар орқали хориждаги ватандошларга моддий ёрдам кўрсатасизлар?

5. Дўстлик жамияти ходимлари ватандошлар орасида иш олиб бориш учун чет элларга юбориладиларми?

² ЎЗР МДА. 2666-ф. 1738-ҳ. 75—76-варақлар.

6. Қандай ташвиқотчилик характеридаги материалларни ватандошларга юборасизлар?»³.

Литва ва Арманистон Дўстлик жамиятларидан олинган жавоблар умумлаштирилди, келажакда бўлим фаолиятида фойдаланилди. Дўстлик жамияти пленум ва конференциялари (жамиятнинг II—1966 ва III—1973 йиллардаги конференциялари)да бўлим аъзолари жумҳурият жамоатчилигига ушбу хайрли ишда иштирок этишдан иборат мурожаатномалар қабул қилдилар, қилинган ишлар ҳақида маърузалар тингланди. 1964 йил 17 июль Дўстлик жамияти V пленумида Т. Н. Қори-Ниёзий жумҳурият илғор зиёлиларига: «Ушбу имкониятдан фойдаланиб, жумҳуриятнинг барча ёзувчиларига, олимларига, мусиқашуносларига мурожаат қиламан: ҳар ким ўз кучи, имкониятидан фойдаланиб бизнинг радиоэшиттиришларимизда, турли мазмундаги тўпламлар тайёрлашимизга ва ҳар бир ватандошларимизга Ўзбекистон ҳақида маълумот бериш ишида иштирок қилсинлар»⁴,— дея мурожаат қилади.

Бўлим хориждаги ватандошларни Ўзбекистон билан таништиришда жуда кўплаб иш формаларини вужудга келтирди. Энг аввало кўпгина мамлакатларда бўлим фаолиятига ёрдам берувчи ўзбек ватандошлардан махсус мухбирларига эга бўлди. Уларга бадиий адабиёт намуналари, ташвиқот-тарғибот характеридаги материаллар, фотоальбомлар, ўзбек миллий мусиқа асбоблари юбориб турилди. Мухбир ўзбек ватандошлар, айниқса, шарқий мамлакатларда хориждаги ўзбек ватандошлар ўртасида ушбу материалларни тарқатдилар. 60—70-йилларда турли мамлакатларда истиқомат қилган Жўра Қори (у Покистон, Ироқ, Иордания, Сурияда яшаган), Саудия арабистонилик Мўминжон Андижоний, Абдуллажон Тошкандийлар билан бўлим ўртасидаги ўзаро хат ёзишувлар, маданий алоқалар салмоқли бўлди.

60-йилларда Жўра Қорига Алишер Навоийнинг «Хамса», «Муҳокаматул-луғагайн», «Мажолисун-нафоис» асарлари; «Бой ила хизматчи», «Падаркуш» «Бахтсиз куёв», «Ёрқиной», «Уруш ва тинчлик» романи (ўзбек тилида), «Утган кунлар», «Меҳробдан чаён», халқ эпосларидан «Гўрўғли», «Алпомиш», «Манас» юборилди. Жўра Қори жавоб хатида: «Сиз юборган китобларни ўқиб ўзбек боғига тушиб қолгандек бўлдим.

³ ЎзР МДА. 2666-ф. 1-ё. 235-ҳ. 13—14-варақлар.

⁴ Уша жойда. 29, 30-варақлар.

Ҳозир уларни бошқа ўзбек ватандош ўртоқларимга ўқиш учун бермоқдаман»⁵,— деб ёзди. Мўминжон Андижоний ҳаж муносабати билан Ўзбекистондан борган вакиллардан олган адабиёт ва санъат намуналарини мунтазам олиб турган. Ватандошлар билан алоқа шўъбасини анча вақт бошқарган Зиё Аминов 1968 йил баҳоридан М. Андижонийга қуйидагича мазмунда хат йўллаган: «19 апрелда ҳожилар йўлга чиқди (Ўзбекистондан Макка ва Мадинага). Биз уларга у ердаги қадрдон ватандошларга элтиб бериш учун китоблар, альбомлар, магнит ленталари бериб юбордик. Ленталарга ўзбек мусиқаси ва ашулаларидан намуналар кўчирилган, қути ичида уни сақлаш қондалари ёзиб қўйилган; шу қондаларга амал қилинса, ленталардан узоқ муддатга фойдаланиш мумкин. Сиз ўтган йили ўзбек ватандошлар томонидан ёзилиб, радиога эшиттириш учун юборган учта шеър менга ва бошқаларга мазмун ва бадий жиҳатдан манзур бўлди. Хусусан, Дугоҳ I куйига мослаб ёзилгани («Сен мени чорлайсан», «Севгилим» каби ўзбек ватандош ижодкорлар томонидан ёзиб юборилган шеърлар назарда тутилади) жуда таъсирли чиқибди. Бундай маъноли ажойиб сатрларни ёзган ватандошга офарин айтиб у кишининг ижодига равнақ тилайман». М. Андижоний Чустий, Муқимий, Фурқат, Зулфия, Миртемир шеърини тўпламларини, Ўзбекистон тарихи дарслигини, С. Айнийнинг «Қуллар», «Дохунда» асарларини араб мамлакатларида яшовчи ўзбек ватандошларга тарқатган⁶. М. Андижоний бўлим ёрдами билан М. Тошмуҳаммад ўғли Ойбекнинг «Алишер Навоий» романини араб алфавитига ўгириб, қайта кўчирган ҳамда ўз ҳисобидан кўп нусхада чоп эттириб хориждаги ўзбек ватандошлар орасида тарқатган. Ватандошлар билан ишлаш бўлими нафақат ўз мухбирларига, қолаверса, барча мурожаат қилган ўзбек ватандошларга ёрдам берган. Жумладан, 1969—1970 йилларда Лутфулла Умар Жунайдуллаев (АҚШ)га, унинг илтимосига кўра, ўзбек мусиқа асбобларидан най, олтита халқ ҳофизлари кўшиқлари ёзилган пластинка юборилган⁷. Туркияда истиқомат қилувчи ватандошимиз Тўра Муқаддас Иноятга ўзбек мусиқаси ёзилган пластинкалар, ўзбек адабиёти намуналари юборилган. У ушбу мусиқа ва китоблар кўпчилик томонидан тинглаб ўқ

⁵ УзР МДА. 2661-ф. 1-ё. 105-ҳ. 4, 20, 54-варақ

⁶ Уша архив. 166-ҳ. 42, 81-варақлар.

⁷ Уша архив. 84-ҳ, 4-варақ.

лигини ёзади⁸. Йилдан-йилга бўлим фаолияти такомиллашиб борган, юбориладиган материаллар сони кўпайган. 1970 йилда ўзбек ватандошларга бўлим 10 нусхада «Ўзбек тили луғат»и, 40 нусха Алифбе китоби, 20 нусха 3—4, 5 синфлар учун Грамматика дарслиги, 10 нусха V синф адабиёт дарслиги, 8 дона бадий адабиёт намуналари, 25 дона Самарқанд, Бухоро ва Хива тасвири туширилган значоклари, 136 дона ўзбек мусиқаси ва қўшиқлари ёзилган пластинкалар юборган⁹. 60—70-йиллар давомида бўлим аъзолари билан хат ёзишувларини ўрнатган ватандош ўзбекларнинг сони ошиб борган. «Агар 1971 йилда бўлим 75 ватандош билан мактубий алоқалар ўрнатган бўлса, 1973 йилда 147 ватандош билан, 1975 йилга келиб 200 ватандош билан ўзаро алоқалар ўрнатди. Бўлим ҳар йили ўртача 50 ватандош ўзбеклардан мактуб олиб донмий жавоб мактублари ёзиб турди»¹⁰.

Ушбу мактубларда ватан соғинчи, илтимосномалар, қон-қардошларни излаш, Ўзбекистонга келиб меҳмон бўлиш ҳақида маслаҳатлар сўраганлар, байрамлар муносабати билан табрикномалар юборганлар. Хориждаги ўзбек ватандошлар ўзлари ҳақида, фаолиятлари тўғрисида ҳам маълумотлар берадилар. Жўра Қори ўз мактубларидан бирида: «Мен Жунайдуллохонга (Покистонда яшаган ўзбек ватандошимиз) сизларнинг адресларингизни берган эдим. У сизларга ёзган хатига жавоб олмабди, нега жавоб бермадингизлар.

Мўминжон Андижоний мени Тоиф шаҳрига (Саудия Арабистони) чақирди, биргаликда унинг сизлардан олган мактубини ўқидик ва жавоб тайёрладик.

Абдулла ҳам сиздан мактуб олибди (Абдулла Туркистоний — Саудия Арабистони). У киши сиздан янги ўзбек қўшиқлари ёзилган магнит ленталари, пластинкалар юборишни илтимос қилди.

Мен бу ерда сизлар юборган Ҳ. Ҳ. Ниёзийнинг «Марямхон ёхуд Ишқ қурбонлари» драмасини ўқиб, магнит лентасига овозини ёзиб олдим. Ҳозир уни ўнлаб ватандошлар тингламоқдалар.

Менга баёт, наво, дугоҳ, чоргоҳ куйлари ёзилган (ўз пластинкаларни ҳамда Бобур, Навоий, Фурқат шеър-халқидан айтилган қўшиқ ленталарини юборсангиз. Биз юборилд.

тобларни у⁷. жамияти Андижон вилояти бўлими материаллари.

³ ЎзР МДА. Т.

⁴ Уша жойда. 2661-ф. 1-ё. 302-ҳ. 2-варақ.

⁵ Уша жойда. 2661-ф. 1-ё. 302-ҳ. 2-варақ. 73-ҳ. 76, 78-вв; 395-ҳ. 3-варақ.

уни ватандошлар билан бирга эшитар эдик»¹¹,— деб ёзади.

Хориждаги мухбир ўзбек ватандошлар Қори-Ниёзий, Юнус Ражабий, шоир Даврон, зиёлилар Абдуллажон Баратов, Амриддин Азимжонов, Зиё Аминлар билан шахсий мактубий алоқада бўлганлар. «Ватандошлар билан маданий алоқа бўлими» ўзбек ватандошларни Ўзбекистонга таклиф қилганлар, уларга маданий ва тиббий ёрдам кўрсатишда ҳамкорлик қилганлар. Жумладан, 60-йилларда бўлим ёрдами билан Туркия, Саудия Арабистони, Сурия, Иордания каби мамлакатлардаги ўзбек ватандошлар билан ўзаро муносабатларни ўрнатишга ҳамкорлик қилган Жўра Қори Ўзбекистонда бўлган¹². 1962 йили бўлим ёрдами билан ўлкамизда бўлган туркиялик ўзбек ватандошимиз (Адан шаҳридан) Мақсуд Демир марказий касалхоналардан бирида даволанган, яна бир туркиялик Умар Олтой бир ой давомида ўз қариндошлари билан учрашган, 1969 йили Ўзбекистонга қариндошлари билан учрашиш учун келган афғонистонлик Зиёхўжа Мансурийга ҳам тиббий ёрдам кўрсатилган¹³ ва ҳоказо.

Бўлим турли мақсадларда хорижий ватандошлардан кўплари истиқомат қилаётган мамлакатларга Ўзбекистондан борувчи сайёҳларни зарур материаллар билан таъминлаган. 1968—1969 йилларда Туркиянинг Измир шаҳрида ўтадиган Халқаро ярмаркага борган О. Орипов ва О. О. Ориповлар ҳамда шоир Т. Тўлахўжаевлар маданий, бадий характердаги материаллар билан таъминланган. Ушбу йил доктор Илём Фозилов Маккага ҳаж қилувчилар билан бирга борганида бўлим топширган материалларни¹⁴ Саудия Арабистонидаги ўзбеклар орасида тарқатган. «Ватандошлар билан маданий алоқалар боғлаш бўлими» ўз қон-қариндошлари билан мактубий борди-келди алоқаларини ўрнатиш мақсадида юрган юртимиз кишиларига амалий маслаҳатлар берган, уларга ёрдам кўрсатган. Архив ҳужжатларининг гувоҳлик беришича, бўлим номига маслаҳат сўраб мактуб ёзганлар ўзларига тегишли жавобларни олганлар.

Мана шундай мактублардан:

Форишдан О. О. Одилов шундай ёзади: «Менинг амаким Афғонистонга кетиб, ҳозир ўша ерда яшаяп-

¹¹ ЎЗР МДА. 2661-ф. 1-ё. 58-ҳ, 73-в. 105 ҳ. 125-в.

¹² Ўша архив. 2661-ф. 1-ё. 233-ҳ. 20-в.

¹³ Ўша архив. 364-ҳ. 63. 79—80-в; 302-ҳ, 3-в.

¹⁴ Ўша архив. 302-ҳ. 2-в.

ти. Ҳозир у биздан илтимос қиляптики, ўзаро мактубий алоқалар ўрнатсак. Лекин биз унга нима деб жавоб беришни билмаймиз. Сиз бизга қандай тартибда мактуб ёзиш, унга қанақа маркалар ёпиштириш ҳақида тушунтирсангиз ва маслаҳат берсангиз» (1971, 10 декабрь). Каттақўрғондан Оқилова Ойдин ўз мактубида: «Мен 1925 йили дунёга келганман. Онам Болтаева Моҳтоб (1899 йили туғилган) ҳикоя қилишича, отам 1924 йилда менга номаълум сабаб билан хорижга кетган. Отам Ҳикматов Оқил ҳозир 76 ёшда бўлиб, Дамашқда (Сурия, Шом-Шариф, Кўча Разлум, 85) яшайди. Сиздан Сурияга қайси тартибда бориш мумкинлигини тушунтирувчи мактуб кутаман»¹⁵,— деб ёзади (1972 й февраль). Ушбу характердаги мактублар ўз вақтида бўлим аъзолари томонидан муҳокама қилиниб, ёрдамга муҳтож кишиларга ҳамкорлик қилинган.

Хориждаги баъзи ўзбек ватандошлар турли пайтларда Ўзбекистонга қайтдилар. Улар билан бўлим аъзолари яқин алоқада бўлдилар. Жумладан, иккинчи жаҳон уруши йилларида фашистлар қўлида асир бўлган, ғалабадан сўнг озодликка эришган шоирлар М. Даврон, Х. Абдуллаевлар бўлим ташаббуси билан «Ватандош» радиостанциясидаги эшиттиришларида ўз шеърларидан ўқиб турдилар. 1962 йили Дўстлик жамияти ушбу шоирларнинг турли даврларда ёзилган шеърларини тўплаб, араб ва лотин алфавитида нашр қилдириб, ўзбек ватандошлар орасида тарқатиш масаласини кўйган эди¹⁶.

Бундан ташқари, бўлим ташаббуси билан хориждан Ўзбекистонга қайтган ватандошлардан Саид Маъруф Каримов, Фулом Аббос, Маҳмуд Ойқоралиларнинг асарларидан тузилган махсус тўплам, китоблар нашр қилдиришди, уларни хориждаги ўзбеклар ўқиш имкониятига эга бўлдилар. 1965 йилда Ўзбекистонга қайтган ватандошларнинг мақолаларидан тўпланган махсус китоб (200 нусхада араб, 1000 нусхада лотин алфавитида) нашр қилдирилди¹⁷.

Дўстлик жамияти ҳузурида вужудга келган «Хориждаги ўзбек ватандошлар билан ишлаш бўлими», «Ойдин» газетасининг ташвиқотчилик фаолиятида, «Ватандош» радиостанцияси эшиттиришларида актив қатнашди. Ушбу бўлим ўз фаолиятини давр шароити то билан боғлаб, объектив тўсиқларга қарамай ибратли иш-

³ ¹⁵ ЎЗР МДА. 2661-ф. 1-ё. 463-ҳ. 12, 10-варақлар.

⁴ ¹⁶ ЎЗР МДА. 2661-ф. 1-ё. 85-ҳ. 6, 13-варақлар.

⁷ Уша архив. 168 ҳ. 7, 8, 10, 18-варақлар.

лар олиб борди ва келажакда махсус хорижда истиқомат қилувчи ватандошлар билан маданий алоқа жамияти («Ватан») вужудга келишига асос бўлди. «Ватан» жамияти ўз фаолиятида дўстлик жамияти ҳузурида ишлаган бўлим анъаналарини давом эттирди.

«ВАТАНДОШ» РАДИОСТАНЦИЯСИ ЎЗБЕК ВАТАНДОШЛАР БИЛАН АЛОҚАЛАРНИ МУСТАҲҚАМЛАШ ЙЎЛИДА

Хориждаги ўзбек ватандошлар билан дўстлик, маданий ва келажакдаги иқтисодий алоқаларни ўрнатилган «Ватандош» радиостанциясининг эшиттиришлари муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Умуман, Тошкент радиоси 1947 йилдан бошлаб хорижий элларга эшиттиришлар салмоғи ошди, янги тилларда эшиттиришлар бериб борилди. 60-йилларнинг биринчи ярмига қадар Ўзбекистон радиосида хорижий элларга эшиттириш 7 тилда олиб борилиб, ҳар йили хорижда яшовчи 4 минг тингловчидан хат-хабар олиб турилган бўлса, 1990 йил охирига келиб, ҳар куни 9 тилда 13 соат давомида эшиттиришлар бера бошлади ва хорижлик тингловчилардан олинган мактублар сони 7 мингтага етди¹⁸. Араб, дарий, форс, урду, ҳинд, инглиз, пуштун тилларида олиб бориладиган эшиттиришларни Ўрта ва Яқин Шарқ, Жанубий, Жанубий Шарқий Осиё, АҚШ, Канада, Олмония, Буюк Британия, Полинезия, Канар ороллари ва кўплаб мамлакатлардаги тингловчилар ўзбек радиоси эшиттиришларини тингламоқдалар. Ўзбек радиоси хорижга бераётган ўз эшиттиришларида ошкоралик ва демократия талабларидан келиб чиқиб, ўз тингловчиларига Ўзбекистонда иқтисодий аҳвол яхши эмаслигини, ишсизлик муаммоларини, Орол ва табиатнинг заҳарланиши билан боғлиқ воқеаларни, юзлаб ўзбек йигитлари нормал яшамасликлари туфайли ҳарбий хизматга нолойқлигини очиқ айтмоқда. Ушбу имкониятлар «Ватандош» радиостанцияси эшиттиришларини ҳам сифат жиҳатдан қайта қуришга ижобий таъсир кўрсатди. «Ватандош» радиостанцияси хориждаги ўзбек ватандошлар учун эшиттириш олиб боради. У 1960 йилда ташкил этилган.

«Ватандош» радиостанцияси ўз фаолиятини бошлаган пайтда кундалик эшиттиришлар ҳажми бор-йўғи ярим соатга мўлжалланган эди. Ярим соатда ўзбек ватандошларга Совет Иттифоқининг халқаро сиёсати,

¹⁸ Ўзбек радиоси чет элларга. 1985. Ростгўйликка нима етсин! / Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990. 14 декабрь.

Ўзбекистонда янгиликлар билан боғлиқ ҳар хил хабарлар, ўзбек мусиқаси ва қўшиқларидан намуналар берилган¹⁹. 1970 йиллар бошидан «Ватандош» эшиттиришлари вақти бир соатга етди (23 00—24 00 гача).

«Ватандош» радиоэшиттиришини ташкил қилишда, унинг фаолиятига ўзбек ватандошларни жалб қилишда Ўзбекистон зиёлилари катта ташкилотчилик ишини олиб борди. Ўзбек ватандошларни таништирувчи радиоочерк, лавҳа ва махсус радиожурналлар тайёрлашда журналистлар М. Йўлдошева ва Ғайрат Раҳматуллаев, турли касб эгалари билан мулоқот уюштириб, суҳбатлар, ҳикоялар ташкил этган Б. Бобоев, Сотволди Усмоновлар, таржимонлар Бахтиёр Иноятов ва Абдулҳамид Пардаевлар, муҳаррирлар Ф. Юнусов ва С. Эгамбердиева, масъул котиб Б. Содиқов, наттоқлар: М. Пўлатова, Н. Муродов, А. Каримова, М. Алибоев²⁰лар «Ватандош» радиостанциясида актив ишладилар. Улар ва бошқа кўплаб журналистлар радиоэшиттириш комитетига мурожаат қилган ота-оналар, ака-укалар, опа-сингилларнинг ўзларининг хориждаги қариндошларига овозини эшиттиришда ёрдамлашдилар, уларнинг уйларига бориб, овозларини ёзиб келдилар ва радиотўлқинлари орқали турли элларга тарқатдилар.

«Ватандош» радиостанцияси эшиттиришлари дастлабки кунлардаёқ ўз тингловчиларига эга бўлиб, улардан мунтазам хат олиб туради. Хатларда у ёки бу мамлакатда яшовчи ўзбек ватандошнинг тилак, истаклари, таклифлари битилади.

Карочида истиқомат қилувчи Жўра Қори ўз мактубларидан бирида: «Мен илк бор радионгиз овозини («Ватандош»ни) эшитиб, қалбим фаҳрга тўлди. Ҳар куни радиоси бор бир дўстимнинг уйига қатнай бошладим. Аммо бу ватандошимизда бор-йўғи бир хонали уй бўлиб, оиласи билан яшарди. Мен унинг розилиги билан радиоэшиттиришларингизни кўчада туриб эшитардим. Хабарлар бериш бошланиши билан ихтиёрсиз кўзларимда ғам ва қувонч ёшлари оқа бошларди»²¹,— деб ёзганди. Саудия Арабистони фуқароси, ўзбек ватандошимиз Хуршидбек Тошкандий мактубида: «Қори-Ниёзов бошчилигидаги барча аъзоларга қизғин саломимни йўлламан. Ўзбек ватандошлар учун махсус радиоэшиттириш ташкил қилинганлигини чин дилдан

¹⁹ ЎзР МДА. 2661-ф, ҳ. 173, 77-варақ.

²⁰ Андижон вилояти «Ватан» жамияти бўлими жорий архиви. 1977. 1-папка. 4-бет.

²¹ ЎзР МДА. 2661-ф. 1-ё. 105 ҳ. 16-в.

қутлайман. Ватанни биз ҳеч қачон унутмаймиз, она-юртга бўлган муҳаббатимиз кучаймоқда»,— деб ёзган эди. Кейинги хатларида «Мен «Ватандош» эшиттиришларида қуйидагиларни тинглашни жуда ҳам истайман:

1. Ўзбек артистлари ижросида Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг «Бой ила хизматчи» драмасини.

2. Жўрабек Сайдалиев ижросида танбурда «Тановар» куйини.

3. Ўзбек классик куйларидан тузилган қўшиқларни.

Самарқанд ушшоғи, Юнус Ражабий ижросидаги ўзбек мақом куйлари, К. Зокировлар оиласи ижросидаги ҳамда ҳинд ва араб куйларидан тузилган эшиттиришлар менга манзур бўлади. Агар мумкин бўлса, Ўзбекистондаги синглим Қамарчехранинг овозини ёзиб эшиттирсангизлар»²²,— деб ёзган эди. Бошқа бир ватандошимиз Муҳит Ҳайбатулло Покистондан туриб «Ватандош» радиостанциясига қуйидаги мазмунда мактуб йўллаган эди: «Биз ватандошлар сизларнинг эшиттиришларингизни тинглай бошладик. Кейинчалик тўсатдан бизнинг радиоприёмникларимиз «Ватандош»ни эшиттирмай қўйди. Сизлардан шунга илтимос қиламанки, эшиттиришларингизни тўхтатиб қўйманг. Сизларда ватандошлар мактуб ёзмайди, радио тинглашни ҳам истамаслар деган фикр ҳеч қачон вужудга келмасин. Тўғри, овозингизни эшитмайдиганлар бордир, лекин мен ишонч билан айта оламанки, ватандошларнинг ярмидан кўпи эшиттиришларингизни тингламоқда»²³.

Хориждаги ўзбек ватандошлар «Ватандош»нинг тингловчилари сифатида унинг фаолиятидаги камчиликларни, ходимлар қайси масалаларга эътибор бермаётганликларини қайд қилувчи мактубларни дастлабки йиллардаёқ ёзган эдилар. Мўминжон Андижоний (Саудия Арабистони): «Эшиттиришларингиз ҳақида фикр-мулоҳазаларим шуки: чет эллардаги ватандошларингизни бениҳоя шод-хуррам қилаётган эшиттиришларингиз орасида баъзан қулоқларимизга бутунлай ёт бўлган «оҳанг»ларни эшиттирмоқдасиз. Йиртиқ бўлса ҳам, ўзининг қадрдон чопонини ташлашни истаман муҳожир ватандошларингиз ана шундай «оҳанг»ларни унча севмаслигини, аксинча, доимо миллий ашулаларимизни, мақом куйларимизни сева-сева эшитиб завқлачишини албатта билсаларингиз керак деган мулоҳазаман: Пургром (хатда қандай бўлса шундай келтириятпти) вақтини бир оз чўзиб, бериладиган соз ва

²² ЎЗР МДА. 2661-ф. 1-ё. 85-ҳ. 4, 8, 15, 36, 40-варақлар.

²³ ЎЗР МДА. 2661-ф. 1-ё. 106-ҳ. 30-в.

ашулаларни кўпайтиришларингизнинг имкони йўқми? Вақт узайтирилса бизлар учун нур устига нур бўларди»²⁴,— деб ёзади. Баъзи ватандошларимиз «Ватандош» эшиттиришларини яхши эшита олмаётганлигидан шикоят қилиб кўплаб хатлар ёзганлар. Программаларни хилма-хил, ранг-баранг материаллардан танлаш кераклигини таклиф қилувчи мактублар радиостанция ходимлари томонидан ўрганилди, янгича рубрика ва руқн эшиттиришларга асос солинди. Кейинги йилларда «Ватандош» радиостанцияси «Санъатимиз намояндалари», «Ўзбек классик ва совет адабиёти асарларидан намуналар», «Совет Шарқи мусулмонлари ҳаётидан», «Кўшиғимиз сизга армуғон» каби эшиттиришларни ташкил этди.

80-йилларнинг иккинчи ярмидан бошланган демократия ва ошкоралик «Ватандош» радиостанцияси фаолиятига кенг йўл очиб берди.

Ҳозирги кунда «Ватандош» радиостанцияси хориждаги ўзбек ватандошлар учун ҳар куни 2 соату 10 минут давомида эшиттириш олиб бормоқда. Радиостанция ўз эшиттиришларини уч программада олиб боради:

I программа

Тошкент вақти билан соат 8.30—9.00 давомида Қобул вақти билан 6—6.30. Анқара вақти билан 4.30—5.00 соатларда. Эшиттириш 20—30, 40—41, 50 метр атрофидаги қисқа тўлқинларда олиб борилади.

II программа

Тошкент вақти билан 21.50—22.40 давомида Қобул вақти билан 20—21.00. Анқара вақти билан 16.50—17.40 гача, 20—41, 50 метр атрофидаги қисқа тўлқинларда.

III программа

Тошкент вақти билан 23.20—24.30, Қобул вақти билан 22.00—23.00, Анқара вақти билан 19.30—20.30, 20, 30, 50 метр атрофидаги қисқа тўлқинларда эшитиш мумкин²⁵.

«Ватандош» радиостанцияси эшиттиришлари ўнлаб рубрика ва руқнларда уюштирилмоқда ва вақти-вақти

²⁴ Уша жойда. 106-ҳ. 12-варақ.

²⁵ Совет Ўзбекистони. 1988. 7-сон, 16-бет; Ойдин. 1990. Январь. 342-сон. «Муҳтарам ватандошлар» хабари.

билан мамлакатимиз ва халқаро ҳаётдаги тарихий саналар муносабати билан йиллик рубрикаларга асос солинади. Ҳозирги кунда «Дилкашлар гурунги», «Дўст билан обод уйинг», «Саналар ва воқеалар», «Совет Шарқи мусулмонлари ҳаётидан», «Ватан меҳри, ёди», «Ватандош» радиостанцияси сизга жавоб беради», «Фақат аёллар учун», «Газета ва журналларни варақлаганда», «Ҳаёт зийнати», «Ҳамма учун ягона замин», «Ҳар хил фикрлар уммонида», «Жамият ва инсон», «Илҳом лаҳзалари», «Мулоқот», «Бўстон», «Ёшлик чамани», «Она тилим — жону дилим», «Инсон учун, тинчлик учун» каби кўплаб рубрика ва руқнларнинг роли ошмоқда.

Адабий-бадий эшиттиришлар йўналишида ўзбек классик адибларининг юбилейлари ҳақидаги хабар ва маърузалар, ўзбек классик адабиёти, санъати, фани ва ҳозирги замон ўзбек маданияти ютуқлари ва илмий-назарий тадқиқот янгиликлари ҳақида эшиттиришлар бериб борилади. Ҳозирги замон ўзбек адабиёти ва ижодкорлари билан суҳбат, асарлардан, шеърлардан намуналар эшиттирилади, ўзбек тили ва уни тарғиб қилиш, ўрганишга бағишланган эшиттиришлар уюштирилади (1987 йилдан бошлаб), ижтимоий-сиёсий йўналишда ҳар бир ўзбек ватандош билан уюштирилган мулоқотлар, партия ва давлат раҳбарлари билан у ёки бу соҳадаги суҳбатлар, ҳозирги даврдаги жумҳурият билан боғлиқ экологик, ижтимоий маданий, иқтисодий муаммоларни ақс эттирувчи эшиттиришлар, хорижга саёҳат қилиб қайтган ўзбек ватандошлар билан учрашган ўзбекистонлик жамоатчилик вакиллари билан суҳбат асосида тузилган хотиралар ҳамда радиожурнал, радиокомпозициялар (кўпроқ ўзбек ватандош аёлларга, ёшларга ва болаларга ҳамда байрамларга мўлжалланган) уюштирилади.

Биз қуйида турли рубрика ва руқнлардаги бир қанча эшиттиришлар рўйхатларини келтирамиз. Ушбу эшиттиришлар (рўйхати) «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви материаллари асосида тузилди.

Адабиёт ва санъат

1985 йил 6—12 ноябрь. С од и р Э р к и н о в. А. Навоийнинг «Ҳайратул аброр», «Саъди Искандарий», «Саъбан сайёр», «Фарҳод ва Ширин» дostonлари ҳақида.

2 декабрь. Шоҳ асарнинг 500 йиллиги («Хамса»).

11 декабрь. А. Ҳайитметов. Навоий «Хамса»си ва Шарқ адабиёти.

8 февраль. С. Ҳасанов. Бобурнинг янги топилган қўлёзмалари.

27 февраль. П. Қаяумов. Маданий меросимиз ва уларнинг нашри («Зарбулмасал» ҳақида).

26 март. Э. Аҳмадхўжаев. Лутфийнинг янги топилган шеърлари.

5 апрель. А. Мадраимов. Шарқнинг улугъ рассоми (Беҳзод таваллудининг 525 йиллигига).

29 апрель. Ҳ. Муҳторова. Машраб ижодининг ўрганилиши (330 йиллиги муносабати билан).

1986 йил 21 ноябрь. Э. Аҳмадхўжаев. Аҳмад Хўжандий ва унинг «Латофатнома» асари.

16 октябрь. А. Шокиров. Атоқли халқпарвар шоир (Муқимий).

9 июнь. А. Ирисов. Берунийнинг «Жавоҳир» китоби.

14 февраль. Ю. Турсунов. А. Навоий мактублари.

24 февраль. Т. Зуфаров. Халқ дostonлари боларимиз мероси.

14 июнь. Н. Раҳматуллаева. Навоий ҳикматлари.

1968 йил 25 май. Х. Расулов. Фузулий адабий мероси.

12 апрель. Қ. Муниров. Саккокий адабий мероси.

1990 йил 19 август. Е. Исҳоқов, Э. Бобоев. Навоий газаллари. 3 июль. Б. Қосимов Адиб Аҳмад.

7 февраль. Эргаш Умаров. Бобомиз руҳларини шод этиб.

5 июнь. Б. Тўхлиев. Навоий ва ўзбек тили.

7 июнь. Б. Раҳмонова. А. Навоий ва замонамиз.

9 апрель. С. Ғаниева. Навоийнинг табаррук дастхатлари ва муҳри.

12 июнь. О. Матёқубов. Навоий наволари.

17 июль. Улдуғбек номи билан боғлиқ мажмуа (радио-мулоқот).

Ўзбек адиблари юбилейларига бағишлаб

1985 йил Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбекнинг 80 йиллиги муносабати билан.

1985 йил 8 январь. «Қутлуғ қон» романидан парча.

9 январь. Уткир Шокиров. Ҳамиша қалби-мизда.

6 сентябрь. И. Ғофуров. Асл истеъдод суҳбати.
22 август. Р. Ғайзий. Устоз Ойбек.

21 август. М. Қўшжонов. Ойбек ҳақида хоти-
ралар.

15 май. Ж. Усмонов. Ватанпарвар шоир (Фурқат
125 йиллигига).

16 сентябрь. Замин ва замон (С. Абдулла 80 й-ги).

1986 йил, 8 июнь. П. Қодиров. А. Қаҳҳорнинг 80
йиллик тўйи, 7 февраль. 26 март. С. Ғаниева. Аср-
ларга ҳамнафас (Алишер Навоий 544 йиллигига).

1987 йил 19 март. Саидбек Ҳасанов. Инқилоб-
чи шоир Ҳамза. (Шоирнинг 98 йиллик юбилеи олди-
дан).

1988 йил 15 апрель. С. Усмонов. Бобокалон шоир
Бердақ (160 йиллигига).

1990 йил 2 май. Н. Каримов. Устоз Миртемир (80
йиллигига) каби.

Илҳом лаҳзалари

1985 йил 21 март Ҳалима Худойбердиева шеърла-
ридан намуналар (Марҳумнинг айтганлари, Хато так-
рорланмас, Эски сандиқ).

17 май. У. Ҳошимов. Икки эшик ораси (роман-
дан парча).

26 июнь. 27 август. Зоҳиджон Обидов шеърларидан
намуналар.

29 июнь. Ҳ. Бобомуродова. «Ватан меҳри дил-
ларда» шеърӣ тўплами ҳақида эшиттириш.

1986 йил 12 январь. Сени севаман Ватан.

8 апрель. Тўлқин. «Дунёда ваташим бор учун»
шеърларидан намуналар.

11 июнь. Асқад Мухтор. Шунда туғилиб ўсдим.
Суҳбат.

1987 йил 23 июнь. Б. Бойқобилов ижоди ҳақида суҳ-
бат, шеърларидан намуналар.

1988 йил 18 октябрь. Сен билан яшар кўнглим
(Б. Бойқобилов шеърлари).

17 март. Туроб Тўла шеърлари.

1988 йил 23 сентябрь. Бағринг толе нурига тўлсин
(Э. Воҳидов ижоди) ва ҳоказо.

Шоирлар болаларга

1990 йил 14 август. Сафар Барноев. Бола сев-
мас бой хотин ёки болапарвар ҳур хотин ҳақида эртак.

14 июль. Сўзи қаймоқ бобожоним (Дилмурод Жабборовнинг болалар учун ёзган эртаги).

7 июнь. Халоскор Лайлак ҳақида эртақ (П. Мўмин).

1990 йил 10 январь. Ёш шоир Чоршам Рўзиев ўз асарларидан ўқийди.

4 апрель. А з и м С у ю н. «Ўзбекистон» шеъри.

Қ а м б а р У т а е в. «Юртинг билан ғурурлан» шеърини ўқийди.

12 март. А. О р и п о в. Бинафша юрти бу Ўзбекистоним (Янги шеърлардан намуналар).

Она тилим — жону дилим

(А. Рустамов олиб боради)

А. Рустамов

1987 йил 11 июнь. Уйга биров келганда уй эгаси ишлатадиган иборалар.

10 февраль. Навоий ва ўзбек адабий тили.

1 апрель. Тилнинг моҳияти хол тили билан сўзламоқ.

1988 йил 14 декабрь. Танишиш вақтида ишлатилган жумлалар, «Насруллои» деб аталувчи ғазал мазмуни.

1990 йил 22 апрель. И. Қўчқоров, Г. Раҳматуллаев. Тил қонунни амалда.

Ижтимоий-сиёсий эшиттиришлар

1988 йил 2 январь. Э. Ю с у п о в. Миллатлараро муносабатлар ва адолат.

10 январь. Миллатлараро муносабатлар ва тил муаммоси.

22 ноябрь. Қайта қуриш ва миллий муносабатлар мавзусида Э. Юсулов билан суҳбат.

3 ноябрь. Қ. Х о н а з а р о в. Қайта қуришни чуқурлаштириш йўлида жиддий қадамлар.

12 январь. Ш. Ш о ҳ и с м о и л. Қайта қуриш ва маданий мерос.

1990 йил 10 июль. Миллатлараро муносабатлар (К. Баҳриев билан суҳбат).

11 июль. Мустақиллик сари дадил қадам, «Ер ҳақидаги қонун» муносабати билан Мухтор Раимов суҳбати.

23 май. П. Ш е р м у ҳ а м е д о в. Орол — умумий дардимиз (Оролни сақлаш жамоатчилиқ қўмитаси раиси).

9 июль. Ф. Рўзиев. Умумбашарий қадриятлар асо-
сида (1990 йил 20 июнь «Мустақиллик декларацияси»
ҳақида).

1 март. О. Шарофуддинов. Тил ҳақидаги қонун
амалда.

22 апрель. И. Қўчқоров, Г. Раҳматуллаев.
Тил ҳақидаги қонун амалда.

22 июнь. Э. Воҳидов. «Мустақиллик баёноти»га
бағишлаб (1990 йил 20 июнь) «Тарихий воқеа» мавзу-
сида суҳбат.

9 август. Н. Саъдуллаев. Ўзбекистон ва ташқи
алоқалар.

24 август. Қайта қуриш ва динга муносабат.

11 март. Х. Қўшоқов. Қайта қуриш ва диндорлар.

12 август. А. Маматхонов, М. Йўлдошев.
Фарғонада ишсизлик муаммоси.

21 июнь. А. Орипов. Халқлар бир-бирларининг
тилақларига пешвоз чиқсинлар ва ҳоказо.

Радиокомпозиция, радиоочерк, радиожурналлар

а) «Наврўз» байрамига атаб 18—21 март давоми-
да «Ассалом ёронлар гул Наврўз билан» (радиоком-
позиция).

б) Ҳафтада бир марта ёшларга бағишлаб «Ёшлик
чамани» дастури, «Машъал» эшиттиришни уюштири-
лади.

в) Жумадан жумагача эшиттириши.

г) Жарида ва мажалларни варақлаганда, «Ёш ле-
нинчи», «Ойдин», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»
газеталари, «Совет Ўзбекистони» журнали ҳақида.

д) Қичкинтойлар учун «Бойчечак» радиожурнали.

е) «Дўстлик гулшанида улғайган диёр» (радиофес-
тиваль) тарихий саналарга атаб Ўзбекистон, Қорақал-
поғистон, Туркманистон, Тожикистон, Қозоғистон жум-
хурият ва вилоятларида эшиттиради.

ё) 1990 йил январдан «Фақат аёллар учун» радио-
эшиттириши «Гўзал бўлмасликка ҳаққинг йўқ аёл»,
«Нафосат» каби темаларда эшиттириш олиб борилади.
Ўзбекистон халқ артистлари Рихси Иброҳимова ва
Ширин Азизова олиб борган «Урф-одат ва анъана-
лар». Ўзбек аёллари билан радиосуҳбат, миллий таом-
лар тайёрлаш ва ораста бўлишда тажриба алмашиш,
куй-қўшиқ, ҳазил-мутойиба ва ҳоказо.

ж) «Субҳидам» радиожурнали эшиттиришлари.

з) «Ватандош» радиоконкурсига келган асарлар,

ҳикоялар, шеърлар, очерклар ҳақида суҳбат. Муҳаммад Ҳалим Ерқин (1985 йил радиоконкурс ғолиби. Афғонистон) 1986 йил 22 сентябрда Ўзбекистон Республикаси халқ артисти Ш. Жўраев билан «Ватандош»да суҳбатлашди.

и) Мулоқот (ойда бир марта).

«Ватандош» радиостанцияси ўз эшиттиришларида хориждан келиб Тошкентда таълим олаётган турли миллат вакиллари суҳбат, радиоучрашувларга таклиф қилади. Жумладан, «Ватан» жамияти ёрдами билан Ўзбекистон олий ўқув даргоҳларида таълим олувчи хориждаги ўзбек ватандошларнинг фарзандлари овозини, улар билан қилинган суҳбат, учрашувларни ҳам эшиттириб боради. «Ватандош» радиостанцияси ўзбек ватандошлар иштирокида тарихий саналар ҳамда муҳим воқеаларга бағишлаб махсус радиомусобақалар уюштиради. Ушбу мусобақаларда ғолиб чиққанлар она-юрт — Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қилиш ҳуқуқига эга бўладилар. Мана шундай радиоконкурслар 1985 йили Буюк Ғалабанинг 40 йиллиги (1945—1985 йиллар), 1987 йил Улуғ Октябрь инқилобининг 70 йиллиги (1917—1987 йиллар) муносабати билан, ушбу 1990—1991 йилларда ўзбек адабиёти бобокалони Алишер Навоийнинг 550 йиллик тўйи олдида «Сиз Навоийни қандай биласиз?» мавзуси остида ташкил қилинди. Навоий унинг ижоди ҳақидаги энг яхши очерк, шеър, ҳикоя ва асарлар ушбу конкурсда сараланди.

Кейинги йилларда «Ватандош» радиоконкурси доимий қатнашчиларининг сафи кенгайди. Улар Бобоқилч Даврон, Муҳаммад Акбар, Шоҳ Мардонқул, Саидмуҳаммад Юсуфхожи ўғли, Абдурахим Рўзий, Муҳаммад Турди Сарбоз, Жалол Муаллим, Абдулла Тошқин, Муҳаммад Амин, Ашраф Азим (Афғонистон), Латиф Тўра, Қурт Тариқ Ўзғон, Наждат Чоғлар, Алимбек Ойдин (Туркия), Осим Рамазон (Италия), Усто Ҳабиб (Эрон)²⁶ларни киритиш мумкин.

«Ватандош» радиостанцияси фаолиятида кутилмаган ўзгаришлар, воқеалар кузатилмоқда. 1990 йилда афғон радиоси ўзбекча эшиттиришлар бўлимида Маҳмуд Илёсий, Бурҳониддин Номиқ каби журналист ва шоирлар келиб икки ойча ишлашди. Улар Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Хивада бўлиб, ўз таассуротларини «Ватандош»да ўртоқлашдилар. Ушбу вакиллардан Мирмаҳмуд Илёсийнинг ота-онаси асли тошкентлик

²⁶ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1985—1990 йиллар учун.

бўлиб, 30-йилларда Афғонистоннинг Андхўй вилоятига бориб қолганлар. Отаси оламдан ўта туриб Мирмаҳмудга: «Сен албатта Ўзбекистонга бориб, қариндошларингни яқиндан кўриб, оламдан ўтган хешу ақраболарнинг қабрларини зиёрат қил»,— деган экан. М. Илёсий Ўзбекистонда бўлиб шоир ва ёзувчилар билан, Берта Давидова, Ғанижон Тошматов, Фаттоҳ Мамадалиев, Муножот Йўлчиева, Муҳаммадjon Мирзаев, Ҳасан Ражабий каби санъат усталари билан мулоқотда бўлди, афғон радиоси учун материаллар тўплади. Бурҳониддин Номиқ «Ватандош»даги чиқишларида 1988 йили Афғонистонда ўзбек халқининг севимли шоири Эркин Воҳидов билан танишганлиги, шоир унга ўзбек дўниси ва белбоғи ҳамда «Муҳаббатнома» китобини ҳадя этганлигини ҳикоя қилиб берди. У радиоэшиттиришлардан биридаги суҳбатда Э. Воҳидовнинг «Ўзбегим» қасидасига ўхшатма қилиб шеър ёзганлигини айтади. М. Илёсий, Б. Номиқларнинг Ўзбекистон тарихига оид радиосуҳбатлари («Гўри Амирни зиёрат», «Регистон майдонида») хориждаги ўзбек ватандошлар учун қизиқарли бўлди²⁷. Бундан ташқари, 1990 йил давомида «Ватандош» радиостанциясининг ходимлари жумҳурият президенти И. А. Каримов билан суҳбат уюштирди. Ушбу суҳбат ўзбек ватандошлар билан ўзаро ишонч, ҳамкорликни мустаҳкамлаш йўлида муҳим роль ўйнади. «Ватандош» радиостанцияси муҳарририятига илк бор «Озодлик» радиостанциясидан Дилдора Музаффарий меҳмон бўлди. «Озодлик» радиоси ходими ватандошимиз Темир Ҳўжа ўғли И. А. Каримов суҳбатини эшиттирди. У Бобурнинг «Бобурнома» асари 460 йиллиги муносабати билан жумҳуриятимизда ўтказилган «Бобур кунлари» анжуманларида қатнашган ва ўзи билан ушбу суҳбат ёзилган материалларни Олмонга олиб кетган. Кейинги йилларда «Қуёш қўшиғи», «Бир асар тарихи», «Бир қўшиқ тарихи», «Она тилим — жону дилим» мавзуларида эшиттиришлар бериб борилади. Лекин шуни ҳам айтиб ўтиш ўринлики, кўпгина эшиттиришларда ўрис сўзлари кўп ишлатилиши ҳоллари ҳам бўлди²⁸.

Бу каби «жузъий» камчиликларга қарамай, «Ватандош» радиостанцияси ўз тингловчиларининг қалбидан

²⁷ Кўрсатилган рақам ва фамилиялар «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви 1990 йил, июнь, июль ойи давомида уюштирилган ўнлаб эшиттиришлардан олинди.

²⁸ Кооператив, амбулатория, водопровод, кинотеатр каби сўзлар аазарда тугилади.

муस्ताҳкам ўрин олиб келаяпти. Кейинги йилларда келган мактублар фикримизни исботлайди:

«Биз Кобул университети ўзбек тили ва адабиёти бўлимида таълим оламиз. «Ватандош» радиостанциясининг ҳар бир эшиттиришини қизиқиш билан тинглаймиз. Унда сўзларнинг талаффуз қилинишидан тортиб, турли атама ва исмларгача бизларни қизиқтиради. Радиоэшиттиришларда ўзбек тили ва адабиёти бўйича кўпроқ баҳс қилсангиз»²⁹, — деб ёзадилар Афғонистон жумҳурияти талабалари Саид Нурилло, Саид Тождин, Муҳаммад Собир, Муҳаммад Зикриё, Мир Муҳажжат, Муҳаммад Алилар, эронлик Ҳабиб Усто: «Бу ерда (Эронда) ўз она тилимизда ҳеч нарса йўқ, шунинг учун менинг қулоғим доимо Сизнинг радиоингизга тунтилган... қисқаси, «Ватандош» радиостанцияси биз учун она тил, она юртни хотирлантираётган ёлғиз бир қайнар булоқдир, бунинг учун барчаларингизга раҳматлар билдириб, буюк муваффақиятларга етишинглар деб орзу қиламан»³⁰, — деб ёзади. Саудия Арабистонида (Нидда шаҳри) истиқомат қилувчи Неъматуллоҳ Ҳаким эса бундай ёзади: «Бизлар Саудия Арабистонида туриб ватандошлар учун бериб турган эшиттиришларингизни ўз вақтида ўзбекча, форсча соф овозда эшитмоқдамиз. Шу эшиттириш ичида чет мамлакатларда яшаб турган ватандошларимиз қариндошларни таништириш дастурини илова қилсангиз яхши бўларди. Икки томондан айрилиб кетишган ақрабolar бир-бири билан танишиб, алоқа қилишликда Тошкент радиоси сабаб бўлиб, бир янгилик очган бўладур... Яна Тошкент радио овозини Истанбулда яхши эшита олмас эканлар. Шунинг ҳам чорасини кўрсангизлар»³¹.

Ўзбекистон радиосида икки ойга яқин ишлаб Афғонистонга кетиш олдидан Мирмаҳмуд Илёсий: «Биз бу радионинг тингловчиси эдик ва бундан кейин ҳам албатта тинглаймиз. Бошқаларга ҳам кўпроқ эшитишлари хусусида гапирамиз. Бошқа ватандошларимиздан ҳам истаймизки, бу радиони эрталаб ҳамда кечаси икки маҳал берган эшиттиришларини доимо эшитиб турсалар, шунинг билан ватандошларимиздан доимо орзу қиламиз»³², — деган эди.

²⁹ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1986 йил. 3 август эшиттириши.

³⁰ Уша архив. 1987. 27 февраль. «Ватан ёди, меҳри» эшиттириши.

³¹ Уша архив. 1989. 14 июнь эшиттириши.

³² Уша архив. 1990. 11 июль. Журналист Сотволди Усмон ва М. Илёсий суҳбати.

«Ватандош» радиостанцияси ҳозирги кунда хорижда яшаётган ватандошлар билан алоқаларни янада яхшилаш, борди-келдиларни кенгайтириш, шу сабаб икки томон учун ҳам манфаатли савдо-сотиқни, қўшма корхоналар қурилишини йўлга қўйиш учун ҳаракат қилмоқда. Чет эл радиолари билан алоқалар ўрнатил, уларни ривожлантириш, ўз мухбирларини хориждаги радиостанцияларда ишлаб тажриба ортириш каби хайрли ишлар сари йўл тугилаётгани ҳам муҳимдир.

«Ватандош» радиоси эшиттиришлари объектив, реал ҳаётни акс эттира бошлади. Унинг иш йўналишида ўз мухлисларига ҳақиқатни дадил айтиш тобора катта аҳамият касб этмоқда. Радиостанция тарихида биринчи марта унинг бош муҳаррири Тўлаган Тўхтаев Мозори Шарифда бўлиб ўзбек ватандошлар билан «Ватандош» эшиттиришлари тўғрисида мулоқотда бўлди. «Ватандош» ўзбек диёри ҳақида бор ҳақиқатни гапирётганлиги «Озодлик», «Америка овози» радиоси ходимлари томонидан ҳам тан олинмоқда. Адиб А. Кўчимов 1991 йил май ойида АҚШда бўлганида унга «Озодлик» радиостанцияси ходими Абдулла Жомбойли «Озодлик»дан 30 йил гапирдим. Дастлаб Сталинни урдик, сўнг мамлакатда дин камситиляпти дедик, шунга ўхшаш бошқа гапларни айтавердик. Ошкоралик бошланганидан сўнг тўғриси айтсам биз учун иш қолмади ҳисоб. Айтишимиз мумкин бўлган гапларнинг ҳаммасини шўро радиоси, матбуоти биздан ўн чандон ошириб гапириб тургандан кейин нима ҳам дердик. Яқин орада «Озодлик» тугатилса керак. Шунинг учун ҳам пенсияга чиқиб Туркияга бориш, ўша ерда кичикроқ нашриёт очиб ниятим бор»³³,— деган эди. Бу хориж учун бериладиган радиоэшиттиришларга энг муносиб баҳодир.

«ОЙДИН» ГАЗЕТАСИ ЎЗБЕК ВАТАНДОШЛАР ХИЗМАТИДА

Хориждаги ўзбек ватандошлар билан ўзаро алоқаларни мустаҳкамлашда «Ойдин» газетасининг («Ватан» жамиятининг органи) аҳамияти каттадир. 60-йилларнинг иккинчи ярмида хориждаги ўзбек ватандошларни жумҳуриятимиздаги иқтисодий, маданий ўзгаришлар билан таништириб турувчи махсус газетга эҳтиёж кучайди. Чунки хориждан келаётган макгублар, илтимоснома ва таклифларни фақатгина дўстлик жамияти ҳамда «Ватандош» радиостанцияси фао-

³³ Ёш ленинчи. 1991. 23 июль.

лияти билан уудалаш осон эмас эди. Хориждаги ўзбек ватандошлар учун махсус чиқаришга мўлжалланган газета ва у билан боғлиқ ишлар катта табиий мураккабликларни вужудга келтирди. Энг аввало Урта Осиёдан хорижга бориб қолган ўзбек ватандошлар асосан араб ва лотин алфавитида — эски ўзбек тилида мутолаа қилар эдилар. Бизда Улуғ Ватан урушидан олдинги даврларда кетма-кет араб алфавитидан лотин алфавитига, ундан эса рус алфавитига ўтиш билан боғлиқ реформалар хориждаги ўзбеклар билан Ўзбекистон ўзбекларининг бир-бирдан маълум маънода узоқлашувига сабаб бўлган эди. 1991 йил баҳорида жумҳуриятимизда меҳмон бўлган Афғонистон Фанлар академияси мухбир аъзоси Асадулло Ҳабиб: «Сизларнинг алифбонингиз хориждаги миллатдошларингиз билан мулоқотни анча қийинлаштириб юборди. Назаримда 2 томонлама зарар етказди. Биринчидан, ўзбекларни ўз ўтмишидан, маданий меросидан ажратиб қўйди! Иккинчидан, ўзбекларни бошқа ўзбеклардан (хорижлик ўзбеклардан) ажратиб қўйди»³⁴, — деган эди. Алфавитлар алмашуви ўзбекистонлик ўзбекларни хориждаги қон-қариндошлар билан ўзаро ҳамкорлигига тўсқинлиги «Ойдин» газетаси вужудга келишида янада кучлироқ сезилди. Мамлакатимиз марказий республикаларида, туб жой ва хориждаги ватандошлар алфавити бир хил эди. Бу эса газета, журналлар чиқариш, ташвиқот характеридаги материаллар чиқариш учун имкониятларни осонлаштирар эди. Бизда ҳозирги ва эски ўзбек адабий тилини араб алфавити орқали эгаллай билган, газета талабларига жавоб бера оладиган тажрибали журналистлар деярли йўқ эди. Шунга қарамай, 1968 йил 13 июнь «Дўстлик» жамиятининг махсус йиғилишида газетанинг биринчи сонини ўша йили кузга қадар нашр қилиш вазифаси қўйилди. Уша пайт ушбу хайрли ишга раҳбарлик қилганлардан бири: «Бизда араб алфавитини биладиган ва бу алфавитда яхши ёзадиганлар бор, лекин улар мақолаларини таҳрир қилишни, керакли ўринларда қайта тузатишни билмайдилар. Иккинчидан, биз реформа қилинган янги араб алфавитида эмас, балки бобокалонларимиз Навоий, Муқимий, Фурқатлар ёзган ҳарфларда, эски ўзбек тилида материаллар тайёрлашимиз керак. Газета араб ва ўзбек тилларида бир ойда икки марта чиқиши керак. Унинг икки бети лотин ҳарфида бўлиши режалаш-

³⁴ Ҳақиқат тўлғоғи (Назрулла Жўраев ва Асадулло Ҳабиб мулоқоти)//Халқ сўзи. 1991. 5—6 апрель.

тирилган. Латин алфавитидаги ҳарфларни териш керак. Эски алфавит учун янги латин алфавитида бўлмаган «х», «г», «д», «ж» ҳарфларини теришга тўғри келади. Бу ҳарфларни металлдан ясаш ўз кучимиз билан амалга оширилди. Биз газета номини узоқ ўйладик ва фақатгина бир ойдан кейингина у «Ойдин» номини олди»³⁵. — деган эди. Юқорида қайд қилинган кийинчиликларга қарамай, «Ойдин» газетасининг биринчи сони 1968 йил ёз фаслида нашрдан чиқди. Газетанинг биринчи сони 850 нусxada хориждаги ўзбек ватандошларга тарқатилди. Газета «Она-юртинг омон бўлса, ранги-рўйинг сёмон бўлмас» шиори остида ойда бир марта, араб алфавитида ўзбек тилида чиқа бошлади. Газета нашрдан чиққандан сўнг унинг илк сони хориждаги ўзбек ватандошлар яшаётган мамлакатлардаги совет элчихоналарига юборилди.

Жумладан: «СССРнинг Афғонистондаги элчиси ўртоқ, Александров К. И. га.

Дўстлик жамияти ҳузуридаги «Хориждаги ватандошлар билан алоқа боғлаш шўъбаси» араб алфавитида, ўзбек тилида «Ойдин» газетаси нашр қила бошлади. ...Ушбу газетанинг нишона соҳидан 200 нусха сизга юбораямиз. «Ойдин» газетасини Афғонистонда яшаётган ўзбек ва Ўрта Осиё жумҳуриятларидан бориб қолган ўзбек ватандошларга тарқатишда ҳамкорлик қилишигизни илтимос қилиб сўраймиз»³⁶, — дейилган эди Афғонистонга газета нусхалари билан юборилган мактубда. «Ойдин» газетасининг биринчи сони Туркияга (150 нусха), Олмония (150 нусха), Сурия (50 нусха), АҚШ (50 нусха), Миср Араб жумҳурияти (30 нусха), Иордания (25 нусха), Ҳиндистон ва Покистон (25 нусхадан), Ливан (20 нусха)³⁷ совет элчихоналарига махсус мактублар билан бирга юборилган эди.

Газета ўзбек ватандошлар томонидан яхши кутиб олинди. «Ойдин» газетаси ёрдамидаги эълонлар натижасида хориждаги ўзбек ватандошлар ўз қариндошларини излаб топа бошладилар. «Ойдин» газетасининг хорижга юборилиши йил сайин ошиб борди. «Ойдин» газетасини хориждаги ўзбек ватандошлар 1968 йили ойига 850 нусхадан олиб турган бўлсалар, 1969 йилда 1300 нусхадан, 1970 йилда 1500 нусхадан олдилар.

³⁵ ЎЗР МДА. 2661-ф. 1-ё. 222-ҳ. 47—48-варақлар.

³⁶ ЎЗР МДА. 2661-ф. 1-ё. 302-ҳ. 22-варақ.

³⁷ ЎЗР МДА. 2661-ф. 1-ё. 302-ҳ. 23, 24, 25, 27, 35, 37-вв.

1971 йил давомида эса 14600 нусха «Ойдин» газетаси хориждаги ўз ўқувчиларига юборилган»³⁸.

«Ойдин» газетасини нашр қилиш, уни хориждаги ўзбек ватандошларга етказиб туриш каби масъулиятли вазифаларни газетада даставвал муҳаррирлик қилган Р. Иброҳимов ва А. Жувонмардиевларнинг хизматлари катта бўлди³⁹.

«Ойдин» газетаси хориждаги ўзбек ватандошларга фақатгина хориждаги совет элчихоналари орқалигина эмас, балки хориждаги ўзбек ватандош мухбирлар орқали чет элларга савдо-сотиқ мақсадида сузувчи «Совет Ўзбекистони» теплоходи ва кемалар орқали (бундай теплоход ва пароходлар 20 га яқин) Ўзбекистонда меҳмон бўлган хорижлик сайёҳлар воситачилигида ҳам ўз ўқувчиларига етказилди. «70-йилларда совет теплоходлари Яқин ва Урта Шарқдаги, Жанубий Шарқий Осиёдаги Александрия, Жазоир, Карочи, Триполи, Читтагонг, Бомбай, Мадрас, Қалькутта, Ахвас, Бушир, Ходайда, Истанбул, Адан, Измир каби юзлаб портларда бўлганларида ўзбек ватандошлар теплоходлардаги Ўзбекистон билан боғлиқ расмлар кўргазмаларини томоша қилганлар, бадий адабиёт намуналарини олиб, «Ойдин» газетасининг янги сонлари билан танишиш имкониятига эга бўлганлар⁴⁰.

Йилдан-йилга «Ойдин» газетасининг мазмуни янги руҳи ва рубрикалар билан бойиди. У «Ойдин кўзгуси», «Чет элликлар Ўзбекистон ҳақида», «Оталар сўзи — ақлнинг кўзи», «Донолар бисотидан», «Ўзбек таомлари», «Сўз мулкига саёҳат», «Ватан мадҳи», «Ватандош таассуротлари», «Қишлоқларимиз гулбоғларимиз», «Қон-қардошларини қидирадилар», «Меросимизни ўрганамиз» рубрикалари остида чиқиб турди. «Ойдин» газетасининг «Ойдин кутубхонаси» рубрикасида ўзбек классик ва ўзбек адабиёти намояндаларидан ўнлаб кишиларнинг асарларидан намуналар доимий эълон қилиб борилди. Газетанинг чет элдаги ўқувчилари билан бирга доимий мухбирларининг сони ҳам кўпайди. «Ойдин» газетаси хорижда ўзбек, араб ва туркий тилларда нашр қилинадиган газета ҳамда журналлар уларнинг ходимлари билан ижодий алоқалар ўрнатди. Айниқса, Афғонистонда савр инқилобидан 21 кун кейин чиқа бошлаган Афғонистон ўзбекларининг «Юлдуз»⁴¹,

³⁸ Уша архив. 302-ҳ. 2 в, 315-ҳ. 5-в.

³⁹ Уша архив. 235-ҳ. 10-в.

⁴⁰ УзР МДА. 2661-ф. 1-ё. 235-ҳ. 7-варақ.

⁴¹ Эслатма: «Юлдуз» газетаси 7300 нусхада чиқади ва газета Афғонистоннинг асосан ўзбеклар яшайдиган 10 вилоятига тарқати-

Афғонистондаги туркман тилида нашр қилинадиган «Кураш» («Гураш») газетаси ҳамда газета ва журналлардан «Ал-Баас», «Ал-Фурсон», «Ҳақиқати инқилоби саур» (Сурия ва Афғонистон матбуот органлари) кабилар билан ижодий алоқалар ўрнатилди, ўзаро материаллар алмашилди. «Ойдин» газетаси мухбирларининг мақолалари ушбу органларда эълон қилинган.

«Ойдин» газетасида тарихимизнинг 70-йиллар давомида ҳамиша юқори сифатга эга бўлган мақолалар чиқди деб бўлмайди, албатта. Ун йиллар давомида умумлаштирувчи характерга эга бўлган, Ўзбекистонда мавжуд бўлган муаммолар ҳақида фикр юритувчи мақолалар унинг саҳифаларида деярли эълон қилинмади. Газета «Ватан» жамияти, унинг вилоят бўлимлари фаолияти ҳақида хориждаги ўзбек ватандошларга кенгроқ маълумот беришга етарлича ўрин ажратмади. «Ойдин» газетаси узоқ вақт ёш ўзбек ватандошлар билан ишлаш масаласини энг олдинги вазифалар қаторига қўя олмади. 1979 йил 6 мартда «Ватан» жамияти ўз қарориди:

«Ойдин» ўз мақолаларида ёшлар мавзусига етарлича аҳамият бермаяпти. Газетада мактаб ёшигача бўлган болалар ва ўсмирлар учун махсус рубрика очиш керак»⁴²,— деб қайд қилинган эди. Бундан ташқари, газетада Ўзбекистонда таълим олаётган ўзбек ватандошлар ҳамда чет эллик талабалар, аспирант, илмий ходимлар билан бўлган суҳбатлар, мақолалар жуда оз эълон қилинди. «Ойдин» газетаси ўзбек миллий анъаналарини тарғиб қилувчи минбарга айланиши керак.

Хориждаги ўзбек ватандошларни ота-боболари юрти — Ўзбекистон билан ҳамиша таништириб, боғлаб турувчи «Ойдин» газетасининг наشري ҳозир 6650 нусхага етди ёки (газета араб алфавитида 6 минг, латин алфавитида 650 нусха) ҳар ойда ўзбек тилида мунтазам чиқариб турибди. «Ойдин» газетасини доимо ўқиб

лади. Газетанинг бош муҳаррири Абдуллоҳ Рўйин «Юлдуз» газетасида Ашраф Азим, Муҳаммад Амин, Исҳоқ Сино, Тожи Муҳаммад Зикриллоҳ каби ўзбек ёзувчи ва шоирлар ҳамкорлик қилдилар. Улар Афғонистон ўзбекларидир. 1990 йил «Юлдуз» газетаси муҳаррири А. Рўйин газета мухбирлари ва «Ватандош» радиостанциясидан 4 кишини Афғонистонда вақтинча ишлаб тажриба алмашишига таклиф этган. Газета ўзбекистонлик ўзбеклар ижодини ҳам кенг ёритади. Унинг адресига бизнинг жумҳуриятимизда нашр қилинаётган «Совет Ўзбекистони», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», «Ойдин» газеталари ва «Шарқ Юлдузи», «Гулистон» журналлари бориб туради.

⁴² «Ватан» жамияти жорий архиви. 1979. 6 март қарори.

борувчи хориждаги ўзбек ватандошлар унинг муҳарририятига миннатдорчилик мактублари йўллаб турдилар. Даниядан ватандошимиз Исҳоқ Даниз: «Дания мамлакатада биз ўзбек турклари 50 оила яшаб, ишлаб келамиз. Туркменистонлик ҳунармандларнинг (санъаткорларнинг) Копенгаген шаҳрида концерт берганлиги бизда жуда катта таассурот қолдирди. Сизлар жўнатган «Ойдин» жаридасини олиб кўп қувондик. Газета жуда кўп мазмунга бой мақолаларга эга»⁴³, — деб ёзади. «...Мен Италияда яшайман. Соғ-саломатман, шу билан бирга, сизларга ҳам саломатлик тилайман... «Ойдин» газетаси орқали она-юрт хабарларидан воқиф бўлиб тураман. Шу газетани чиқараётганларга кўпдан-кўп раҳмат. Ҳурмат билан Осим Рамазон»⁴⁴, — деб ёзганди италиялик ватандошимиз. Афғонистонлик филология доктори Файзулло Аймоқ: «Ойдин» газетасини ўқиб турибмиз. Унда босилаётган мақола ва хабарларни гоҳ-гоҳ Афғонистон радиосининг ўзбек программаси орқали шинавандаларимиз ихтиёрига тақдим этиб турибмиз.

«Ойдин» жаридаси шайдолари Афғонистонда талайгина. Бу жаридида ўзбек ўқувчилари томонидан шавқ-завқ билан мутолаа этилади. Газета саҳифаларида эълон қилинаётган мақолалар, лавҳалар, шеърлар ҳаммамизни қизиқтиради... Яна шуни айтиш керакки, халқимизни ўзбек адиблари ижоди ҳам ўзига тортади. Хусусан, ўзбек халқ ижодиётини афғонистонлик ўзбеклар бениҳоя севадилар, қадрлайдилар. Шу ҳақда «Ойдин» саҳифаларида кўплаб шеърлар, мақолаларни ўқишни истардик. Жаридида саҳифаларида баъзан имловий хатоларга йўл қўйилмоқда.

Эҳтиром билан доктор *Файзулло Аймоқ*, Қобул»⁴⁵.

Дил сўзлари битилган ушбу мактубларга ўхшаш мактубларни кўплаб келтириш мумкинки, улар «Ойдин» газетасига унинг ўқувчилари томонидан берилган ижобий баҳолардир.

⁴³ Ойдин. 1988. Май сони. «Мактублардан сатрлар...».

⁴⁴ Ойдин. 1987. Май.

⁴⁵ Уша газета. 1988. Декабрь.

IV боб. «ВАТАН» ЖАМИЯТИ ВА УНИНГ ХОРИЖДАГИ ВАТАНДОШЛАР БИЛАН УЗАРО АЛОҚАЛАРНИ МУСТАҲҚАМЛАШДАГИ ФАОЛИЯТИ

Хориждаги ўзбек ватандошлар билан жумҳурият жамоатчилиги ўртасидаги қавм-қардошлик асосидаги борди-келдиларнинг одатий тусга кириб қолиши, ўзаро ҳамкорлик (кўпроқ маданий) соҳасидаги анъанавий иш йўналишларининг шаклланганлиги, ушбу соҳада жамоатчилик йўли билан алоҳида ташкилот тузиш заруратини келтириб чиқарди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 125-моддасига асосан, мустақил иш олиб борадиган оммавий жамоат ташкилоти тарзида вужудга келганки, шундай жамият фаолиятида ҳозир иккинчи ўн йилликнинг ярми ҳам ўтиб бормоқда.

«Чет эллардаги ватандошлар билан маданий алоқа боғлаш Ўзбекистон жамияти» («Ватан» жамияти) Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг 1975 йил 12 декабрдаги № 5—157 ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Кенгашининг 1976 йил 11 март 214-РС сонли буйруғи билан ташкил қилиниб, ўз ишини бошлаган эди. Жамиятни ташкил этишда Ўзбекистоннинг кенг жамоатчилик вакиллари ҳам актив қатнашдилар. «Ватан» жамиятининг 1977 йилда қабул қилинган Уставида унинг мақсад ва вазифалари белгилаб берилди. «Ватан» жамиятининг ходимлари ушбу Уставянгича тарихий шароитда анча эскирганлигини ҳисобга олиб, «Ватан» жамияти янги Устав лойиҳасини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш сари ҳаракат қилмоқдалар ва лойиҳалар тузмоқдалар. Жумладан, Уставда: «Жамиятнинг асосий мақсади: хориждаги ватандошлар ва уларнинг илғор ташкилотлари билан ўзаро ҳамда маданий алоқаларни мустаҳкамлашдан иборат»,— деб кўрсатилади. «Ватан» жамияти асосан аввал уч бўлим, кейин эса икки бўлим асосида ташкил қилиниб, ҳар бўлим аъзолари ўтган йиллар давомида ўз иш йўналиши ва усулларини такомиллаштириб бордилар. Айниқса, «Хориждаги ватандошлар билан алоқалар бўлими»

Яқин ва Ўрта Шарқда, Европа ва Америка қитъасида ҳамда ер юзининг турли қитъаларида яшовчи ўзбек ватандошлар билан алоқаларни мустаҳкамлаш сари муҳим вазифаларни бажарди. Хориждаги ўзбек ватандошлар билан алоқаларни мустаҳкамлаш йўлида 70-йилларнинг иккинчи ярмидан жумҳурият вилоятлари марказларида «Ватан» жамияти вилоят бўлимлари ташкил қилинди. Ҳар бир вилоятдаги илғор саноат корхоналари, олий ва ўрта махсус ўқув юртлари, жамоат ташкилотлари, маданий-маориф ишлари билан шуғулланувчи бирлашмалар, давлат муассасалари — коллектив аъзолар сифатида «Ватан» жамиятига аъзо бўлиб кирдилар. 80-йилларга келиб «Ватан» жамияти Андижон вилояти бўлимида 40 коллектив аъзо, 27 бошқарувчи аъзоси, Фарғона вилоят бўлимида 35 коллектив аъзо, 25 бошқарув аъзоси, Бухоро вилояти бўлимида 34 коллектив аъзо, 37 бошқарув аъзоси ва юзлаб жамият активлари иш олиб борган эдилар»¹.

«Ватан» жамияти вужудга келган дастлабки даврлардан бошлаб хориждаги ўзбек тилида иш олиб борадиган муассасалар, ўзбек ватандошларнинг мустақил ташкилот, клуб ва жамиятлари билан ҳамкорлик алоқаларини ўрнатишга киришди. Жумладан, 1978—1980 йиллар давомида «Ватан» жамияти билан Афғонистон жумҳурияти маориф вазирлиги ҳузуридаги Ўзбек тили ва адабиётини ўрганиш маркази, Афғонистон радиоси эшиттиришлар бош программасининг ўзбекча эшиттиришлар редакцияси, у ердаги «Анжумани Ватан» ташкилоти ҳамда Сурия ва Иорданиядаги ўзбекларнинг жамоалари ўртасида ҳамкорлик алоқалари вужудга келди. Ўзбек ватандошлар хорижнинг турли мамлакатларида ўзларининг мустақил жамиятларига эга бўлиб, ушбу жамиятларга фақатгина ўзбек миллатига мансуб кишиларни эмас, балки ўртаосиёлик бошқа миллат вакиллари ҳам бирлашган (улар ўзларини туркистонлик деб атайдилар). Мана шундай жамиятлар Олмонияда, Туркияда — Истанбулда «Туркистонликлар култур ва сосиал ёрдам ассоциацияси» — (Туркистоннинг маданий ва ижтимоий ёрдамлашма жамияти), АҚШда «Туркистон — Америка уюшмаси» каби лардир. Ушбу жамиятлар ўзларининг бюллетень ва газеталарига ҳам эгалар. Жумладан, уларнинг нашрлари «Янги Туркистон» (Туркияда), АҚШда «Туркис-

¹ «Ватан» жамияти Андижон, Фарғона, Бухоро вилоят бўлимлари жорий архивлари. 1987—1988 йиллар.

тон бирлиги овози», Олмонияда «Туркистон саси» номлари асосида чиқиб туриши бизга маълум. Ушбу нашрлардан бири «Туркистон бирлиги овози» илк сониде ўз ўқувчиларига мурожаат қилиб: «Бу нашрнинг чиқишидан асосий ғоя ва мақсад Америкада яшовчи туркистонликларнинг ўзаро бирлик, яқин алоқада, иттифоқ ва қариндошлик муносабатларининг янада кучайиб мустақамланиши учун восита бўлиш, миллий тил, тарихий урф-одат, миллий мерос, тарихий сиймо ва адабиётимиз билан таништириб туриш ва бошқалардан иборат»²,— дейилган эди. Лекин ушбу нашр Урта Осиё миллий маданияти анъаналарини тарғиб қилиш билан бирга, ўз саҳифаларида буюк миллатчилик, панисломизм, пантуркизм деб аталувчи жамиятларнинг ҳеч қайси босқичларига ҳам фойда келтирмайдиган ғояларни тарғиб қилувчи мақолаларни ўз саҳифаларида нашр қилдиргани ҳам оқларли ҳол эмас.

Хориждаги ўзбек ватандошлар жамиятларидан Мюнхенда иш олиб борувчи Олмония Федератив Республикасидаги «Туркистонлик ватандошлар жамияти» қарийб 60 га яқин ўртаосиёлик ўзбек, тожик, туркман, қирғиз ва уйғурлар бирлашган, унинг фахрий раиси доктор Мурод Аҳмедов, жамият раҳбарлиги ҳайъатида Қодир Дўстмат ўғли, Аҳмад Умаровлар иш олиб боради. Ватан жамияти билан ушбу жамият ўртасида ўзаро алоқалар ўрнатилган. «Ватан» жамияти воситачилигида Мурод Аҳмедов ва бошқа ватандош вакиллар Ўзбекистонда бўлдилар³. «Ватан» жамияти хориждаги ўзбек ватандошлар билан ўзаро алоқаларни мустақамлаш йўлида, ўзининг махсус чет эллик мухбирлари орқали иш олиб борди. Мухбирлар билан ўзаро ёзишмалар йилдан-йилга ўсиб, 1980 йиллар бошида уларнинг сони 600 кишини ташкил қилди. Ўзаро ҳамкорлик йўлида 1984 йилдан бошлаб биринчи марта Австралия ва Буюк Британияда истиқомат қилувчи ўртаосиёлик ватандошлар билан дастлабки алоқалар йўлга қўйилди⁴. «Ватан» жамияти ўз мамлакатларида турли реакцион характерга эга бўлган ташкилотларга аъзо бўлиб кирган ўзбек ватандошларнинг айрим аъзолари билан қон-қардошлик, дўстлик муносабатларини ўр-

² Фармонов З. Бўхтоннинг умри қисқа//Гулистон. 1987. 5-сон. 19-бет.

³ «Ватан» жамияти Андижон вилояти материаллари. 1978—1990.

⁴ «Ватан» жамияти ҳисоботи. 1984. 3-бет.

натди. 1986 йилга келиб «Ватан» жамияти Яқин ва Урта Шарқдаги 8 мамлакат, Ғарбий Европа, Америка, Африка сингари мамлакатлардаги 11 мамлакатда истиқомат қилувчи ўзбек ватандошлар билан ҳамкорлик алоқаларини ўрнатди⁵.

Аmmo шуни қайд қилиш ўринлики, 80-йилларнинг биринчи ярми давомига қадар салкам 10 йиллик даврда «Ватан» жамияти ўзи эга бўлиши керак бўлган имкониятлардан тўла фойдалана олмади. Ушбу жамият ташаббускорлиги, жамоатчиликнинг ушбу қутлуғ йўлдаги фаолиятига туртки бўлувчи таклифлари жамият томонидан тўла қўллаб-қувватланади. Ўзбек ватандошларга муносабатда ватанга меҳрини, ҳурматини сақлаб қолган, унга интилиб яшовчи, унинг тақдири ҳақида ўйловчилар деб эмас, кўп ҳолларда «Сотқин», «ғоявий муҳолифларимизнинг югурдаги», «синфий душман» сифатида қараш устунлик қилди. Ўзбек ватандошларнинг кўпчилиги ҳам «Ватан» жамияти фаолиятига бу даврда «ҳадиксираш», «қўрқув билан», «тортиниброқ» муносабатда бўлганлар, унинг фаолиятдан ҳамма вақт ҳам қониқмаганлар. Жумладан: 1987 йили Мюнхендаги туркистонликларнинг жамият бошлиғи Мурод Аҳмедов билан суҳбатлашган Бернора Қориева шундай дейди: «Мен Мурод Аҳмедов билан суҳбат қилганимда у айтдики: «Ватан» жамиятида биз ватандошлар 1983 йили меҳмон бўлганимизда ушбу жамият раиси Р. Бобожон билан суҳбатимиз қуруқ мулоқотдан иборат бўлди. Биз фақат унинг ижоди билан танишдик, холос. Ўзбекистондаги иқтисодий ва маданий ҳаёт, бошқа шоирлар ижоди, умумий турмуш ҳақида ташвиқот аҳамиятига эга бўлган суҳбатларга муҳтож бўлиб қайтдик»⁶. Ёки суриялик ўзбек ватандошлар билан жуда кўп суҳбатда бўлган Абдуллоҳ Юсупов Сурияда яшовчи ўзбек ватандошлар Абдулмажид, Абдуллатиф Бухорийлар «Ватан» жамиятидан, унинг фаолиятдан қониқмаётган, фарзандлари араблашиб кетганлигидан афсусланиб гапирганлигини ёзди⁷. Ушбу фикрларга яқин фикрларни Туркия, Саудия Арабистони, АҚШда истиқомат қилувчи ўзбек ватандошлар ҳам жумҳуриятимиз зиёли ходимлари билан суҳбатларда айтганлар. Биз қайд қилган камчилик-

⁵ Уша жойда, 1986 йил ҳисоботи.

⁶ ЎЗР театр ходимлари уюшмаси жорий архиви. 1967.

⁷ Абдуллоҳ Юсупов. Хориждаги ўзбеклар. Ўшлик. 1990. 2-сон. 56—58-бетлар.

ларга қарамай, ўтган давр давомида хориждаги ўзбек ватандошлар билан ўзаро алоқаларни мустаҳкамлашда «Ватан» жамияти анча ишларни амалга оширди. Ўзаро қавм-қардошликни мустаҳкамлаш йўлида, яқин авлодлар бир-бирларини топишларида, доимий мактуб алмашувларини таъминлашда, хориждан Ўзбекистонга ташриф буюрган ватандошларга ўз авлодлари билан учрашишларида, турли хорижий мамлакатларга борадиган юртдошларимизга амалий ёрдам кўрсатилди. «Ватан» жамияти ва унинг вилоят бўлимлари ёрдами билан ўнлаб ватандошлар Ўзбекистонда меҳмон бўлдилар. 7 йил давомида (1977—1983 йиллар) Андижон вилоятига Тавфиқ Раҳим (Иордания), Бурхон ал-Бухорий (Сурия), Аҳмад Мансур, Абдулаҳад Аҳмад, Одилхон Илёс, Абдусалом Мухтор (Афғонистон), Иброҳим Қайтмас (Олмония), Жаъфар Жанайли (Туркия)лар келиб, ўз қариндошларининг уйларида меҳмон бўлдилар.

1976—80 йилларда Фарғона вилоятига ҳаммаси бўлиб 121 хориждаги ватандошлар ташриф буюрди, вилоят вакилларида 206 киши ўзбек ватандошлар яшаётган мамлакатларда бўлдилар.

1985—1989 йилларда Бухорога Алибек Ойдин (Туркия), Ҳасан Парвес ал-Бухорий (Франция), Файзуллаев Турсун (ХХР), Файзуллаев Нусрат (АҚШ), Жамол Шаропов (Нидерландия), Маҳмуд Параста Паноҳ (Эрон), Ҳожи Абдулло Собир, Абдулмалик Шамсиддин (Афғонистон) каби кўплаб ватандошлар ташриф буюрдилар. Улар онлалари билан келишди. Умуман, 1985 йилда 32 ватандош, 1987 йилда 38 ўзбек ватандош жумҳуриятимизда меҳмон бўлдилар.

Самарқанд вилоятида қариндошларникига (1980—1985) Афғонистондан Бобоқилич Даврон, Ойхон Баёни, Амирхон Азиз, Нурия Абдул Раҳим, урдулик Бухорий Абдул Раҳим Қосим, Туркиядан Чапан Чилик, суриялик Абдул Азиз ал-Бухорий, олмониялик Хон Раҳим ва бошқалар келган. Наманган вилоятига эса қирққа яқин ўзбек ватандошлар келдилар⁸. Уларга ўз қариндошларини топишларида «Ватан» жамияти ҳамкорлик қилди.

«Ватан» жамияти ва унинг вилоят бўлимлари ёрдамида хориждан Ўзбекистонга ташриф буюрган ватан-

⁸ Келтирилган йил ва фамилиялар «Ватан» жамияти Андижон, Фарғона, Бухоро, Самарқанд, Наманган вилояти жорий архивлари ва «Ватандош» радиостанцияси 1985—1990 йилги эшиттириши материалларидан олинди.

дошлар Самарқанд, Бухоро, Хева, Тошкентда бўлдилар, кўҳна тарихий ёдгорликлар билан танишдилар, кўплаб фабрика ва заводларда бўлдилар. Улар билан колхоз ва совхозларда, олий ўқув юртлари, мактабларда учрашувлар уюштирилди. «Ватан» жамияти Бухоро вилояти ёрдами билан Нидерландияда яшовчи Жамол Шаропов оиласи ва болалари билан ҳар икки йилда Пешку ноҳиясидаги «Ленинизм» жамоасида яшовчи қариндошларнинг уйига келиб туради. Унинг болалари Бухоро пионер лагерларида дам олишади. Жамол Шаропов ва Дарой Бакр жамоадаги мактаб коллективлари билан учрашдилар, мактаб ўқувчилари уларга Ўзбекистондан эсдалик совғалари бердилар. Жамоа фермаси, пахта далаларида, тўй-маъракаларда учрашув, мулоқотлар олиб борилган. 1932 йили Бухородан чиқиб кетган Маҳмуд Параста Паноҳ «Ватан» жамияти ёрдами билан ўз синглиси Руқия билан аввал мактуб ёзишувларини ўрнатди, 1986 йилда эса оиласи Ризвон бегим Саид Жаъфар ва фарзандлари билан Бухорога бутунлай қайтиб келди. «Ватан» жамияти уларни уй-жой билан таъминлашда, Маҳмуд Мирзонинг ўғил ва қизларини ўз мутахассисликлари бўйича Бухородаги корхона ва ташкилотларга ишга жойлаштиришда катта амалий ёрдам кўрсатди⁹. 1980 йили Ўзбекистонга Афғонистон оммавий ахборот воситаларининг вакиллари ташриф буюрдилар. «Ватан» жамияти ёрдами билан ватандошимиз Очил Мустафо билан Ўзбекистонлик ижодий маданият ходимлари ўртасида бир неча бор мулоқот, суҳбатлар уюштирилди. 1982 йили Дамашқдан келган ватандошимиз Бурхон Бухорий «Ватан» жамияти ҳамкорлигида Ўзбекистон Фанлар академияси билан ўзбекча-арабча, арабча-ўзбекча луғат тузиш ҳақида шартнома имзолади. Африкалик ватандошимиз А. Нарзиқулова ва афғонистонлик ватандошларимиз Гулчеҳра Аҳгар ва Абдулла Дармон Ўзбекистон табobati, унинг ютуқлари билан танишдилар. «Ватан» жамияти иштирокида улар билан Бухоро ва Андижон вилоятларидаги касалхона ва маданият ташкилотларида махсус учрашувлар уюштирилди. 1986—1989 йилларда Саудия Арабистонидан Ўзбекистонга ташриф буюрган ўзбек ватандошларга Урта Осиё ва Қозоғистон Диний бошқармаси, диний билим юртларида учрашувлар уюштиришда, мусул-

⁹ Муаллифнинг 1990 йил 4 июнда «Ватан» жамияти Бухоро вилояти бўлямининг раиси М. Азимова билан суҳбатидан.

мончилик қоидаларини бажаришда шароит яратиб беришди. Ўзбек ватандошлар Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, Лутфилла Нодиров сингари Диний бошқарма раҳбарлари билан узоқ давом этган қизиқарли суҳбатлар ҳамкорлик алоқаларига ижобий таъсир кўрсатди.

1989 йили Саудия Арабистонидан меҳмон бўлиб келган Муҳаммад Акбар Андижоний Андижон вилоятидаги 100 дан ортиқ ватандошларни «Ватан» жамияти ёрдамида топди¹⁰.

«Ватан» жамияти нафақат ўзбек ватандошлар билан борди-келдиларни мустаҳкамлашда, қолаверса, хориждаги ўзбек ватандошларга ўзбек маданияти, санъати, халқ оғзаки ижоди билан уларни кенгроқ таништиришда ҳам анча ибратли ишларни амалга оширди. Ушбу мақсадда Шарқ мамлакатларида турли саноат объектлари қуришда ишлаётган, ижодий йўлланмалар, спорт мусобақалари муносабати билан хорижга бориб турган коллективларга ватандошларга етказиш учун араб ва латин алфавитида нашр қилинган материаллар билан кўплаб таъминлаб турилди. «Ватан» жамияти ўзбек классик ва ҳозирги замон ўзбек адабиёти вакилларининг шеърларидан тузилган «Менинг жонажон ўлкам», «Менинг Ватаним» шеърӣй тўпламларини нашр қилдирди. Хорижда истиқомат қилувчи, ўзбек ватандош ҳаваскор ижодкорларнинг «Ватан» жамиятига юборган шеърӣй намуналарини жамлаб «Сенинг шаънинга ўлкам!» шеърӣй китобча нашр қилдирди. Ундан америкалик ўзбек ёзувчиси Эргаш Учқун, Афғонистондаги шоир Ш. Аҳмадийларнинг шеърлари ўрин олди. Китобчада ўзбек ватандошларнинг ота-оналарига, Ўзбекистонга чексиз меҳр-муҳаббати, ҳурмати, юксак эътиқоди руҳи билан сугорилган шеърлари жамланди.

А. Аҳмадий Фурқат ғазалига муҳаммас боғлаган:

Киши тарки ватан қилгач, бу ғурбатда гадо бўлғай,
Боши ҳеч ерга сизмасдин, бу оламдин фано бўлғай,
Оқар ёши давом кўздин қилар кори адо бўлғай,
Муҳаббат дардидан ўлсам, ўтар умрим адо бўлғай
Қамишлар ўрнига меҳри-ғиёҳ унғай мазоримдин.

«Ватан» жамияти хориждаги ўзбекларга амалий ёрдам берадиган, сайёҳ ўзи билан олиб юрадиган «Бугунги Ўзбекистон» китобини нашр қилдирди. Бун-

¹⁰ «Ватан» жамияти ва жамиятнинг вилоят бўлимлари 1978—1989 йиллар жорий архив материаллари.

дан ташқари, «Янги рубойлар», «Она тилим — жону дилим», «Ўзбек халқ мақоллари ва маталлари», «Ўзбек халқ мақоллари», «Дийдор», «Ўзбек халқ эртаклари», «Ўзбек миллий таомлари», «Мовий осмон ўлкасида» каби кўплаб китоб ва рисоалар араб, латин, рус алфавитларида, эски ва ҳозирги замон ўзбек тилларида минглаб нусхада нашр қилиниб ўзбек ватандошларга юбориб турилди. Бу соҳада «Ватан» жамияти вилоят бўлимлари ҳам анча салмоқли ишларни амалга оширдилар. Жумладан, «Ватан» жамияти Андижон вилоят бўлими хорижий Шарқ мамлакатларида ишлаётган совет мутахассислари ҳамда «Андижанка» хотин-қизлар чим устида хоккей командасини мусобақалар олдидан хориждаги ўзбек ватандошларга етказиш учун зарур китоб ва буюмлар билан доимий таъминлаб турди. Фарғона вилояти бўлими Жузжонга жўнаётган фарғоналикларга, чанг, аккердеон, ғижжак, қашқар рубоби, жар каби мусиқа асбоблари ва зарурий китобларни топшириб ўзбек ватандошларга етказилишига эришди (Фарғона Афғонистоннинг Жузжон вилоятини оталиққа олган). Ёки «Ватан» жамияти Бухоро вилояти ташаббуси билан Туркий мамлакатларидаги ўзбек ватандошлар учун қадимий Бухородаги учрашувлардан тасвирлар тўплами тайёрланди¹¹ ва ҳоказо. Ҳозирги кунда «Ватан» жамияти ҳар йили тайёрлаб ўзбек ватандошларига етказиб бераётган материаллар ҳажми 16,5 минг нусхадан ортиқ.

«Ватан» жамияти нашрларига 600 ўзбек ватандош ҳар йили обуна бўлиб туради. 120 ватандош йилда турли манбалар сўраб жамиятга мурожаат қилади. «Ватан» жамияти хориждаги ўзбек ватандошларга китоблардан ташқари турли расмлар, альбомлар, ўзбек миллий совғалари ҳамда жумҳуриятимизда чет эллар учун нашр қилинаётган «Совет Ўзбекистони», «Совет Шарқи мусулмонлари» каби журналларнинг ўзбек, немис, араб, форс тилларидаги сонларидан 6000 ва 1500 нусхада юбориб туради.

Хориждаги ўзбек ватандошлар «Ватан» жамиятига Ўзбекистон билан яқиндан таништирувчи материаллар олаётганликлари тўғрисида ўз мактублари орқали миннатдорчилик изҳор қиладилар. «Самарқанд ва Бухоронинг меъморий бинолари акси туширилган тақвими календарь олиб жуда ҳам хурсанд бўлдик. Аслида-

¹¹ Фарғона, Андижон, Бухоро вилоятидаги «Ватан» жамияти бўлимларининг жорий архив материаллари. 1981—1988 йиллар учун.

чи, Минораи-Қалон, Регистон ва бошқа асори-атиқаларни бундан 49 йил муқаддам кўрган бўлсам-да, кечагидек эслайман. Сизларга бариси учун катта раҳмат»,—деб ёзади асли бухоролик, ҳозир Аргентинанинг Кордоба шаҳрида яшовчи ватандошимиз Шоди Ҳамроев. Урумчидан Акрам Ҳамидий: «Ўзбекистон», «Саволлар ва жавоблар», «Бугунги Ўзбекистон» китоблари менга етиб келди. Уқиб жуда хурсанд бўлдим. Гўё Ўзбекистонни қайтадан айланиб чиққандай бўлдим. Биз чет элларда ана шундай рисолаларга муҳтожмиз. Рисолалар яхши тузилган... Салом ва ҳурмат билан Акрам Ҳамидий»¹²,—деб ёзган эди.

Ўзбекистонни ота-боболари ҳикояларидан эшитган, аждоди ўртаосиёлик бўлган Туркия фуқароси Фуод Турғут «Жамиятингиз юборган нашрларни олаёлман ва зўр мамнуният билан ўқимоқдаман. Мен уларни бир гуруҳ дўстларим билан мутолаа қилмоқдаман. Мен ва менинг дўстларим сизларнинг санъат, маданият ва адабиёт соҳаларида қилган хизматларингизга юксак баҳо берамиз»,—деб ёзади. Олмонияда истиқомат қилувчи «Ватан» жамияти нашрларини доимо ўқиб боровчи профессор Шоҳмурод Илҳом «Ватан» жамиятига йўллаган мактубида: «Сизларга ҳамиша ҳавасим келур. Чунки сизлар бахтли одамларсиз. Ўз ватанингизда қолиб мазза қилиб ҳаёт кечирасизлар»¹³—деб ёзади.

«Ватан» жамияти иш фаолиятидаги яна бир йўналиш хориждаги ўзбек ватандошларнинг фарзандларини Тошкентдаги олий ўқув юртлирида таълим олишларига кўмаклашиш, улар билан ҳамкорлик учун жамият қароргоҳида мунтазам хилма-хил тадбирларни ўтказиб туришдан иборатдир. 1985 йилда «Ватан» жамияти иштироки билан Тошкентда ўзбек ватандошларнинг 13 нафар ўғил-қизлари таълим олган. Улар Афғонистон, Сурия, Иордания, Яман, Ироқ, Европа ва Америка қитъасидаги мамлакатларда яшовчи ватандошларнинг фарзандлари бўлиб, кўплари ўзларининг ёзги таътилларини жумҳуриятимиз турли вилоятларида яшовчи қариндошлари уйларида ўтказганлар. Жумладан, суриялик Муҳаммад Абдусаттор ал-Бухорий «Ватан» жамияти ёрдамида Тошкент Давлат дорилфуну-

¹² «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1988 йил 10 август, «Мактуб ярим дийдор» эшиттириши.

¹³ «Ватан» жамияти жорий архиви. 1987 йил 26 июнь. Маданий алоқалар билан йўғрилган йиллар эшиттириши. Ойдин. 1990, январь.

нида таълим олди. Журналист касбини эгаллаб, Тошкентда аспирантурани тугатди ва филология фанлари номзоди бўлди. Жаҳад ал-Бухорий Тошкент тиббиёт институтида жарроҳлик касбини эгаллади. У ўқиган вақтда ота-онаси Бурхон ал-Бухорали ва Зайнаб ал-Бухорийлар Ўзбекистон билан яқиндан танишдилар. Иордания Хошимийлар қироллигидан Зубайда Хошим ал-Бухорий Тошкент политехника институтини битириб Уммонда меъмор бўлиб ишламоқда. Афғонистонлик Файзулло Аймақ журналист касбини эгаллади. Афғонистондаги ўзбекларнинг халқ оғзаки ижоди юзасидан иш олиб бориб, докторлик номзоди билан ҳозир Афғонистондаги Кобул радиосида ишлайди. Афғонистонлик Ҳадиса Абдуваҳҳоб қизи ва Ғулом Расуллар Тошкент дорилфунунида таҳсил кўришмоқда¹⁴. Тошкент дорилфунунида таълим олиб, шу ерда аспирантурани тугатиб филолог олим номзодлигини олган Маҳмуд ал-Бухорийнинг онаси Азиза Абдул Восеъ ал-Бухорий Суриядан «Ватан» жамиятига: «Ушбу мактубни сизларга йўллар эканман қалбларимиз аждодларимиз ватанига нисбатан меҳру муҳаббат, завқу шавққа тўлишини яна бир бор таъкидламоқчимиз. Зотан, сизларнинг бизга ва Тошкентда таҳсил кўраётган Маҳмудга кўрсатаётган илтифотларингиздан беҳад миннатдоримиз. Мен, ўз навбатида, «Ватан» жамияти дўстлик, биродарлик учун буюк ниятлар йўлида хизмат қилувчи анжуман деб биламан»,— деб хат йўлласса, Аргентинанинг Кордоба шаҳридан Шоди Ҳамроев: «Тошкент ёки Самарқандда электроника бўйича муҳандисликка ўқиш мумкинми? Имкони бўлса набирамни ўқишга юбормоқчиман. Унинг ёши 15 да. Индуриал коллежда ўқийди. Уйлайманки, ўқиш имкони бўлса керак, сизлардан жавоб кутаман»¹⁵,— деб ёзади.

Хориждан келган ўзбек ватандош талабалар билан «Ватан» жамиятида тарихий саналарга, байрамларга бағишлаб махсус учрашувлар, дўстлик кечалари ташкил қилинади. Меҳнат, Улуғ Ватан уруши ветеранлари билан ҳамда меҳнат жамоаларида мулоқотлар уюштирилади. «Ватан» жамиятида хорижлик талабалар билан Халқаро хотин-қизлар байрами (8 март), Сурия инқилоби ва «Наврўз» байрами кунлари (21 март),

¹⁴ Раҳимбобоева З. Ватан, ватанпарвар, ватанжудо// Халқ сўзи. 1991. 17 январь; «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1938—1990 йиллар.

¹⁵ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1988, 1989 йиллар эшиттиришлари материалларидан.

Афғонистон Савр инқилоби ғалаба қилган кун (27 апрель), Улуғ Ватан урушида қозонилган ғалаба куни (9 май)ни нишонлаш анъанавий бўлиб келмоқда. Ушбу саналар муносабати билан бўладиган байрам кечаларида ўзбек адабиёти, фани, санъати вакиллари, ветеранлар, хорижлик талабалар. «Ватан» жамияти ходимлари қизгин шеърхонлик, куй-қўшиқ, рақслар, мулоқотлар билан иштирок қиладилар. 1985 йилни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти «Халқаро ёшлар йили» деб эълон қилган эди. «Ватан» жамиятида ушбу йил октябрида бўлиб ўтган «Жаҳолатни енгади ақл!» мавзусида митинг БМТ Халқаро Ёшлар йили тадбирларида бағишланиб, тинчлик ва ҳамкорлик мавзуларида «Ватан» жамияти раиси Рамз Бобожон ўзбек адиблари Мирпўлат Мирзаев, Зулфия Мўминова, хорижлик талабалар Азизулло, Зикриллоҳ Ишонч (Афғонистон) нигериялик Матлуба Афолуён, Мавлуда Холид, суриялик Жиҳад ал-Бухорийлар нутқ сўзладилар¹⁶.

1986 йил 17 ноябрь — Халқаро студентлар куни муносабати билан ўтказилган «Дўстлар учрашуви»да «Ватан» жамияти фаоллари шоир А. Орипов, сиёсий шарҳловчи Қ. Қаримбеков, ўзбек санъати усталари Қ. Дўстмуҳамедова, Ф. Солиҳова, хонандалар Бахтиёр Холхўжаев, Мавлуда Ойнақулова, Уктам Аҳмедовлар иштирок этдилар. Хорижлик талабалардан Нурулла Қимсан, суриялик Имод ал-Асқарлар кечада нутқ сўзладилар. «Тинчлик бизнинг олий мақсадимиз, эътиқодимиздир, — деди Тошкент Давлат таълим институти II курс талабаси суриялик Имод ал-Асқар... — Биз совет давлати раҳбарларининг янги тинчлик сиёсатига тўла қўшиламыз»¹⁷. 1985 йил охирида ўтказилган «Ватан» жамиятидаги шундай анжуманлардан бирида нигериялик Матлуба Афолуён: «Мен Тошкентга олис Африка қитъасидаги Нигерия мамлакатидан келганман. Бу ерда тиб институтида билим олдим. Шифокорлик дипломини олганимдан сўнг, кўп беморларни даволаб, ҳурматга сазовор бўлдим. Мен орадан йиллар ўтиб яна Тошкентга келдим. Аспирантурада муҳим мавзуда илмий иш олиб боряпман. Осмонимиз ҳаминша беғубор бўлсин, тинчлик иши ҳаминша тантана қила-

¹⁶ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1985 йил 6 октябрь «Жаҳолатни енгади ақл» эшиттириши.

¹⁷ Фармонов З. Дўстлар учрашуви// Ёш ленинчи. 1986. ноябрь.

версин»¹⁸,— деган эди. Ўзбек миллий урф-одат, анъаналарининг тикланиши, «Наврўз» ва у билан боғлиқ байрамларимизга қайтадан ҳаёт бахш этилиши, «дўстлик», «Ватан» жамиятларида ушбу қутлуғ меҳр-муҳаббат байрамини хорижлик талабалар билан кенг нишонлашга имкон яратиб берди. «Наврўз» муносабати билан хориждаги ўзбек ватандошлардан, талабаларининг ота-оналари, қариндошларидан «Ватан» жамиятига «Наврўз» табрик телеграммалари оқиб келди. «Сизларни «Наврўз» билан чин қалбдан муборакбод этаман. Сизларга оилавий бахт, улкан муваффақиятлар тилайман»,— деб ёзади Суриядан Зайнаб Бухорий. «Наврўз — сизга олам-олам қувонч ва фақат хурсандчилик келтирсин!»— деб ёзган Туркиядан Элтуғ Улуғтуғ... Ушбу мазмундаги табриклар 4—5 йиллардан буён (1986—1991 йиллар) туркиялик Мамат Занов, суриялик Аловиддин ал-Бухорий, урдулик Зубайда Бухорий, афғонистонлик Худойберди Жуманазаров, Муҳаммад Шафий ва Шермуҳаммад Енгиш, голландиялик Жамол Шаропов, австралиялик Муҳаммад Абдуллолардан муттасил Ўзбекистонга, «Ватан» жамиятига келиб турибди¹⁹.

1990 йил 18 март «Ватан» жамиятида Наврўзга бағишланган байрам айёмида жамият фаоллари, Ўзбекистонга келган Тожикистон хориждаги ватандошлар билан ишлаш «Пайванд» жамияти ҳайъати раиси Баҳодир Абдулло, ўзбек санъат корхоналаридан Н. Ҳайдаров, М. Азимов, М. Аҳмедова, З. Мадраҳимова, М. Исломова, ўттизга яқин хорижлик талаба, аспирант, илмий ходимлар иштирок этди. Табрик сўзи билан чиққанлардан Афғонистондан Тошкент Давлат тиббиёт институтининг талабаси Ҳидоятулла Аҳмадий: «Мана шўролар юртида ошкораликнинг шарофати билан отабобомиз кутиб олган кунларни биз қўшиқлар айтиб кутиб олаямиз. Наврўзни ота-боболаримиз кўп қадрлаган. Шоирлар ҳам бу кунда шеърлар айтганлар, шу шеърлари орқали ўз ҳурматларини баён қилганлар. Мана мен ҳам шу муносабат билан ёзган шеъримни қироат қилиб бераман»,— деб қуйидаги шеърини ўқиб берди:

Янги йил, эй янгиликлар элчиси сенга салом,
Гул қудумингда очилсин дур каби минглаб калом,
Сен учун кўпдир безанган ҳар томонда тозалик,
Тўй тузалган сен учун ҳар солиға овозалик.

¹⁸ Ойдин. 1985 декабрь сониди.

¹⁹ Фамилия ва исмлар. «Ватандош» ридостанцияси жорий архиви, 1986—1991 йил эшиттиришлар панкаларидан олинди.

Боғу роғлар, чўли-тоғлар қуш қудумингни кўтар,
Гуссадан тўлган юраклар, топди сендан болу пар.
Сен билан турна каби сув боғларга бўлган равон,
Чиқди чўпон иш сари қўлга таёқ бел боғлашиб,
Сен учун кўнгил қуши энди қанот қоқиб учар,
Ёктиликлар юртига чақчақ уриб айлар сафар²⁰,—

деб ўз сўзини тугатганди Аҳмадий.

«Ватан» жамияти хориждан келган ўзбек талабалари билан «Ойдин» газетасида мулоқотлар уюштилади, уларнинг ота-оналарига эшиттириш учун «Ватандош» радиостанциясидан радиомактублар ташкил қилади, талабаларнинг ўзбек маданияти, тарихи ҳақида ёзган мақола ва хабарларини, таассуротномаларини «Ойдин» саҳифаларида, чет эл газета-журналларида эълон қилинишида амалий ёрдам беради. 1985 йили «Ватан» жамияти ташаббуси билан Тошкент Давлат дорилфунуни аспиранти Сурия фуқароси, ватандошимиз Муҳаммад ал-Бухорийни ўз мамлакатида нашр қилинадиган «Ал-Ҳаят ташкилия» журналинда «Ўзбекистонда амалий санъат» мақоласи эълон қилинди.

Мақолада У. Тансиқбоев, Ч. Аҳмаров, А. Абдуллаев, А. Умаров, Б. Жалолов, Р. Чориев каби ўнлаб ўзбек мусаввирлари ва уларнинг ижоди ҳақида маълумот берилди²¹.

Хориждаги ўзбек ватандошларнинг фарзандлари «Ватан» жамияти ёрдамида Ўзбекистон мактабларида ўқийдилар (улар илтимосига кўра), пионер лагерларида дам оладилар. «80-йиллар бошида Кубада истиқомат қилувчи ўзбек ватандошимизнинг шахсий илтимосига кўра унинг ўғли Бухоро шаҳридаги умумтаълим мактабларидан бирига ўқишга жойлаштирилган, яна бир африкалик ватандошимиз И. Неъматова (Нигерия) «Ватан» жамиятига ёзган мактубларидан бирида ўз болаларини Ўзбекистон мактабларида ўқитиш нияти борлигини ёзган ва у ўз ниятига етган — болаларини ўқитган²². 1987 йилдан бошлаб Ўзбекистон билан Афғонистон вилоятлари ўртасида ўзаро оталиқ алоқалари ўрнатилди (Тошкент — Саманган, Самарқанд — Боғлон, Фарғона — Жузжон, Сурхондарё — Балх). Ўзаро тузилган шартномаларга кўра, 4 вилоятимиздан ҳар қайсисида афғонистонлик қўшнилари 150 дан ортиқ

Уша архив, 1990. 19 март. «Ватан» жамиятида «Наврўз» байрами эшиттиришидан олинди.

²⁰ Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1985. 22 ноябрь.

²² «Ватан» жамияти. Бухоро вилояти материаллари. 1981, 1985 йиллар ҳисоботидан.

фарзандлари пионер лагерларида дам олдилар, 50 киши касалхоналарда даволанди. Улар орасида ўзбек ватандошлар, уларнинг болалари бор эдики, ушбу хайрли ишда «Ватан» жамияти ҳам ҳамкорлик қилди. «Ватан» жамияти ўзбек ватандошларнинг ушбу йўналишда илтимос, таклифдан иборат мактубларини олиб турибди. Яманлик 15 ёшли Азиза Бухорий ўзбекча китобларни ўқиб, қўшиқларни эшитиб, аждодлар ватани ва отасининг қариндошлари яшайдиган Андижонни дилдан қўмсадини ёзади ва ўзбек ашулалари ёзилган магнит ленталари юборсангиз деб илтимос қилади²³.

Хориждан Ўзбекистонга ташриф буюрган ўзбек ватандошларга «Ватан» жамияти даволаниш учун имконият яратади. Ўзбекистонда даволаниб ўз мамлакатларига қайтган ўзбек ватандошлар «Ватан» жамияти фахрий китобига дил сўзларини ёзиб қолдиради ёки ўз мамлакатларидан туриб миннатдорчилик мактублари юборадилар.

Аввал Республика Суяк касалликлари шифохонасида, сўнгра Семашко номидаги Республика курортлар илмий текшириш институтида даволанган Абдул Раҳим Муҳаммад Хусайн «Ватан» жамияти фахрий меҳмонлар китобига: «Мен афғонистонлик ўзбек оиласиданман. Кобул муҳандислар тайёрлаш институтида муаллимлик қиламан, тасодиф оқибатида хасталандим. Сўнгра Ўзбекистон «Ватан» жамияти ёрдами билан 1984 йил кузда сизларда даволандим. Мени қаерда даволаманлар, малакали шифокорлар совет кишиларига кўрсатган ғамхўрликларини мenden ҳам дариг тутмадилар. Сулҳпарвар, инсонпарвар, байналмилал совет халқига ўз миннатдорчилигимни баён қилишга тилим ожиз»²⁴, — деб ёзиб қолдирган. Ёки юрак хасталиги билан оғриган суриялик ватандошимиз Бурҳониддин ал-Бухорали ҳам «Ватан» жамияти ёрдамида шифохоналаримиздан бирида даволанган: «Шифохонада мени жуда яхши даволашди. Яна бир тийин ҳам ҳақ олишмади. Тиббий ёрдам бепул эканлигини ўз кўзим билан кўрдим. Шифохона шифокорлари жуда малакали эканлар. Менга фақат шифокор ва ҳамшираларгина эмас, балки шифохоналарда даволанаётган беморлар

²³ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1985. 12 август; 1987 16 август, «Бизга ёзибсиз ташаккур» эшиттириши.

²⁴ Уша архив. 1985. 10 июнь. «Бепул тиббий ёрдам» эшиттириши.

ҳам жуда самимий муносабатда бўлдилар. Мен бунини сира унутмайман»²⁵,— деб ёзиб қолдирган.

«Ватан» жамияти хориждаги ўзбек ватандошларнинг турли клуб, жамоаларини китоблар, ташвиқот, бадний адабиётлар билан таъминлашда, уларга ўзбек адиблари асарларидан махсус кутубхоналар, Ўзбекистон ҳаётидан фотоальбом, фотостендлар ташкил қилиш ишларида ҳам амалий ёрдам беради. Кейинги икки-уч йил ичида (1989—1991 йиллар) жамият Ўзбекистоннинг мустақил иқтисодий, маданий алоқалар бўйича ватандошларни қизиқтирадиган масалаларда яқин ёрдамчи бўлиб майдонга чиқмоқда, республикамиздаги корхоналар, ташкилотлар, идоралар билан ўзбек ватандош тижоратчиларнинг алоқа боғлашига имконият яратиш сари ҳаракат қилмоқда. 1989—1990 йилларда «Ватан» жамиятида бўлган Абдул Қодир Муҳаммад Акбар, Файзулло Марғилоний Тошкент, Қўқон, Фаргона, Андижон, Наманган, Марғилонда бўлиб, ўзларига манзур бир қатор маҳсулот ва молларни топдилар. Улар бу соҳада «Ватан» жамияти инновация (синовий ривожланиш) банки билан дастлабки битимга келдилар. Ана шундай битим Туркияда яшовчи ватандошимиз, тижоратчи Арслон Аяптегин билан ҳам имзоланди.

Саудия арабистонилик Абдулқодир Муҳаммад Акбар: «Биз тожирлар турли мамлакатлардан мол оламиз. Сармояларимиз қайси бир юртларда қолиб кетади. Агар шуларни ажодларимиз ўтган ерга келтирсак ҳам элимизга, ҳам ўзимизга наф тегади. Дам олиш учун ҳам ўзга мамлакатларга борамиз. Агар она дийримизга келсакчи, ҳам дам оламиз, ҳам хеш-ақраболар, қариндошлар билан дийдорлашамиз»,— дейди суҳбатлардан бирида Саудия мрамар ширкатининг соҳиблари Абдуғаффор Нуралӣ ал-Бухорий ва Аҳмад ал-Туркистоний Ўзбекистонда мрамарни қайта ишлаш ширкатларини очиш таклифини киритаркан. Ҳатто Абдуғаффор Нур Миср дорилфунунларида 40 нафар ўзбекистонлик ёшларни тиббиёт, иқтисодиёт, ислом меъморчилиги ва бошқа мутахассисликлар бўйича ўз нафақасига ўқитмоқчи ҳам.

Афғонистонлик Ҳожи Абдулкабир Имомназар («Бедейл трейдинг компани» ширкати раҳбари) «Ватан» жамияти билан ҳамкорликда ўз ширкати маҳсулотла-

---

²⁵ Уша архив. 1987. 19 июнь. «Она юрти билан дийдор кўришган» эшиттириши.

рини Ўзбекистонда сотиш учун Бухоро, Самарқанд, Тошкент шаҳарларидаги идора ва ташкилотлар билан дастлабки битимга келди. У ўз дўкон ва магазинларини очиш учун фаолият кўрсатмоқда. АҚШдаги «Туркистонликлар уюшмаси»нинг Абдурауф Мақсудий каби ўзбек тожирлари билан ҳам бу соҳадаги музокара-лардан яхши натижалар кутилмоқда. Германия, Сурия, Иордания, Туркия каби бир қанча мамлакатларда яшовчи юртдошларимиздан халқ истеъмол моллари, миллий буюмлар, бинокорлик маҳсулотлари, маиший хизмат ва савдо-сотиқ бўйича турли таклифлар келиб туради.

1991 йил март ойида республикамызда меҳмон бўлган Туркиядаги «Санта» ширкати бошлиғи Обиджон Ойнарул (ота-бобоси андижонлик) ўзаро суҳбатда келажакда Ўзбекистонда бир тери заводи очиш ниятида эканлигини айтди: «Ватандошларимиз билан ҳамкорлик қилсам дейман. Тижорат — дўстлик асоси. «Ипак йўли»ни тижорат туғдирган, бу йўлни йўқотиб қўйдик. Яна улуғ қарвонлар қадимий йўлни топиб қатнай бошласалар»²⁶.

«Ватан» жамияти кейинги пайтларда ўз халқимиз дардига ҳам даво топиш, унинг ташвишларини енгиллаштириш йўлида хайрли ишларга қўл урмоқда. Ун йиллар давомида Афғонистон атропофиди олиб борилган мантиқсиз уруш ва унда ўзбек фарзандларининг байналмилал бурчини ўташ йўлида ҳаётдан кўз юмганликлари халқимиз қалбида қайғу алам, ўчмас изтиробизини қолдирди. Жумладан, бедарак йўқолган ўзбек фарзандларини топиш, 300 дан ортиқ асирлар орасида ўз фарзанди борлигига ишонч билан яшаётган отоналар ҳали юртимизда анчагина. Улар «Ватан» жамиятига ўз фарзандларини топишда кўмаклашишни илтижо қилиб мактублар йўллайдилар. 1988 йили «Ватан» жамияти бу хайрли ишда иштирок қилишни сўраб ўзбек ватандошларга ўзининг матбуот органи «Ойдин» орқали мурожаат қилди. Ушбу мурожаатномада: «Муҳтарам ватандошлар! Афғонистонда ўз байналмилал бурчини адо эта туриб, бедарак йўқолган аскарларимизнинг қисмати ҳаммамизни оғир мусибатга солиб қўйди. Уларнинг фожеаси сиз муҳтарам ва-

²⁶ Ўша архив. 1990. 3 август, «Ватандошлар ва Ўзбекистоннинг иқтисодий алоқалари» эшиттириши; «Раҳимбобоева З. Ватан меҳри. Ойдин. 1990. январь; Ватан, ватанпарвар, ватанжудо//Халқ сўзи. 1991. 15 январь; Ажунда сочилиб ётурмиз//Халқ сўзи. 1991. 25 январь.

тандошларимизни ҳам ташвишга солади деган фикр-дамиз. Бедарак йўқолган фарзандларимиз ҳақидаги ҳар бир сўзингиз, хат-хабарингиз уларнинг оиласи учун бебаҳо мужда бўлади»²⁷,— дейилади. Ҳозирги кунда ҳам ушбу масалада «Ватан» жамияти зарур бўлган чора-тадбирларни изламоқда.

«Ватан» жамияти ва унинг фаолияти учун қайта қуриш, ошкоралик кенг истиқбол йўлини очиб берди. Аммо жамият кўп ҳолларда эскича иш услубларидан қутула олмаяпти. Унинг раҳбариятидаги, вилоят бўлимларидаги активлик талаб даражасида эмас. «Ватан» жамияти республикамиздаги бошқа жамоат ташкилотлари, «халқ дипломатияси» клуби билан, хориж билан маданий-иқтисодий алоқалар олиб борувчи давлат муассасалари билан ўз ишини тўла мувофиқлаштирмаган. Кўплаб коллектив аъзолар жамият рўйхатида расмий равишда сақланади. Вилоят «Ватан» жамиятлари кўп вақтгача ўзбек ватандошларни қабул қиладиган алоҳида хоналари йўқ эди, уларнинг тажрибалари умумлаштирилмади. Ўзбек бўлмаган, лекин Ўзбекистондан чиқиб кетган миллат вакиллари билан ишлаш яхши йўлга қўйилмаган, баъзи сабабларга кўра, ўзбек ватандошларга ташвиқот, бадий адабиётлар, ўзбек алифболарини етарли миқдорда тарқатиш қийин бўлмоқда.

«Ватан» жамияти ўз активлигини ошириш йўлида янги иш усулларини ўрганиши, янги тарихий шароит талабларини ҳисобга олмоғи ҳаётий заруратдир. Чунки ўзбек ватандошлар билан ҳар томонлама муносабатларни ривожлантиришда ушбу жамият ҳал қилувчи куч бўлмоғи керак. Хориждаги ватандошлар жамият фаолияти, унинг ролини юқори баҳолайдилар. Хориждан жамият номига келаётган мактублар фикримизни исботлайди.

«Ватан» жамияти ташкил топгандан бери халқлар дўстлиги учун курашнинг қизил байроғини кўтариб келди. Жамият дунёда мустаҳкам тинчлик, тинч-тотув яшаш учун курашиб келмоқда. Совет халқи, ўзбек халқининг ютуқларини жаҳон халқларига таништириб келмоқда»²⁸,— деб ёзган эди афғонистонлик ватандошимиз Абдулмажид Ишчи «Ватан» жамияти 10 йиллиги муносабати билан жамиятга йўллаган ўз мактубида.

²⁷ Ойдин. 1988. ноябрь.

²⁸ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1987. 26 июнь эшиттириши.

1990 йил феввалида ўлкамизда бўлган Абдулқодир Акбар Маҳсум (Саудия Арабистонидан, истеъфодаги генерал): «Мен келиб бу ерда (Ўзбекистонда) бир оз қариндошларимни топа олмаган ҳолга етганда «Ватан» жамияти менга ёрдам қилди. Амакимнинг сура-тини газетага солиб шу восита билан бутун қавм-қариндошларимни Бекободда, Шаҳрихонда, Қўрғонте-пада, Шўртепада, Бўзда ҳаммасини топиб, улар билан кўришиб, баъзилариникида бир-икки кундан меҳмон бўлдим. «Ватан» жамиятига миннатдорчилигим чек-сиз»,— деган эди «Ватандош» радиостанциясида қи-линган суҳбатда.

«Ватан» жамияти Фахрий китобида: «...Сафарим чақмоқ каби қисқа бўлишига қарамай (1 кун) аждод-лар юрти-ватанимга нисбатан меҳру муҳаббатим кур-так ёза бошлади. Боболарим ери билан танишишга фурсат яратган ва мени самимий қабул қилган «Ватан» жамиятига ўз миннатдорчилигимни изҳор этар экан-ман, хорижий эллардаги ватандошлар билан олиб бо-раётган муқаддас вазифаларни адо этишда жамият ходимларига муваффақиятлар тилайман. Эҳтирос ила Муҳаммад Умар Хулуси»²⁹,— деб ёзилган. Суриялик ватандошимиз Муҳаммад Умарнинг «Ватан» жамия-тининг муқаддас вазифалар йўлидаги фаолиятига бер-ган баҳоси, келгусида жамият шу йўналишда янги, ре-жали истиқболлар билан йўғрилган муваффақиятларга эришишимизни таъминлашга хизмат қилади деган умид-дамиз.

---

²⁹ «Ватан» жамияти, Ватандош радиостанцияси жорий архиви. 1985, 1990 йиллар.

Ү б о б. САМАРАЛИ ҲАМҚОРЛИК ЙҮЛИДА

Халқ оммаси ва жамият аъзоларидан кўпчиликни ўзида бирлаштирган жамоатчилик асосида ташкил топган уюшмаларнинг халқаро алоқаларда иштирок этиши совет жамиятини янада демократлаштиришнинг муҳим шартидир. Халқлар ўртасидаги дўстлик, ҳамкорлик, маданий алоқаларни ривожлантирмасдан, жамоатчилик фикрини ҳисобга олмасдан туриб жаҳон сиёсатига молик долзарб муаммоларни ҳал қилиб бўлмайди.

«Халқ ҳаракати» деб аталган ҳаракатнинг роли ва ўрни жамиятимизда мавқели кучга айланиб бормоқда. Ушбу йўлда Ўзбекистонда хориждаги турли мамлакатлар шаҳарлари билан «биродарлашган шаҳарлар ҳаракати»нинг, улардаги иш услуб йўналишларининг такомиллашиб бориши, Дўстлик жамиятида янгидан янги жамият бўлимларининг вужудга кела бориши (1990—1991 йилларда «СССР — Бельгия», «СССР — Туркия» каби дўстлик жамиятлари Ўзбекистон бўлимлари ташкил этилди) ижодий уюшмалар орқали халқаро алоқалар ривожланиши ушбу ҳаракатга ижобий таъсир кўрсатмоқда. Айниқса, жумҳурият ижодий уюшмаларида хорижий эллар билан ишлайдиган махсус комиссия ва бўлимлар вужудга келди. Уларнинг хориждаги ижодий ташкилотлари баъзи бир арбоблари билан ўзаро тажриба алмашиш ва ҳамкорлик муносабатларига кенг йўл очилди, мустақилликлари кенгайди. Ҳар бир республика иқтисодий, маданий соҳадаги муносабатни мумкин қадар мустақил ҳал қилишга интилоқда. Республикаимиз президенти И. А. Қаримов: «Биз келажакда илмий-техникавий савдо ва иқтисодий, маданий алоқаларни мустақил ҳал қиламиз, мутахассисларни режали равишда халқаро ташкилотлар ишига, совет элчихоналарига жалб қиламиз»¹,— деган эди.

¹ Қаримов И. А. Совет Ўзбекистони. 1990. 5 июнь.

Ушбу улуғ мақсадлар йўлида анча ишлар амалга оширилмоқда, хориждаги мамлакатларнинг саноат корхоналари билан жумҳурият корхоналари ўртасида тўғридан-тўғри алоқалар ўрнатиш ҳамкорлик корхоналарини вужудга келтириш, илғор хорижий мамлакатларга ўзбек маҳаллий ёшларидан илмий командировкаларга юбориш, чет элдаги маданият фан муассасалари билан ҳамкорлик шартномалари тузиш кабилардир. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий ва махсус таълим вазирлиги йўлланмаси билан 1990 йили 35 истеъдодли ёш таълим олиш учун хорижга юборилди. 1991 йили хорижга юборилган ёшлар 41 кишини ташкил қилди. 1992 йилдан бошлаб уларнинг сони 100 кишига етиши режалаштирилган. И. А. Қаримов Ўзбекистон Компартиясининг XXII съезди иккинчи навбатида «Ёшларимиз жаҳон фани ва маданиятининг юксак чўққиларини эгаллаш учун барча шарт-шароитларни яратиб беришимиз керак. Бизлар билан ҳамкорлик қилишга тайёр чет эл фирмаларига кенг йўл очиб берайлик!»² каби таклифларни қатъий қилиб қўйган эди. Кейинги йилларда қўшни Туркия, ХХР каби мамлакатлар билан ҳам Ўзбекистоннинг яқинлашув жараёни кенгайди (ушбу мамлакатларда ўзбек ватандошларимиз кўп сонлидир). 1989 йил Шин-жон — Уйғур автоном районидан маданият ишлари бўйича бошқарувчи Маҳамат Зуннун Ўзбекистонда бўлиб, «бизнинг савдо иқтисодий алоқаларимиз актив ривожланмоқда. Биз сизлар билан маданий алоқаларни ривожлантиришимиз керак. Энг муҳим вазифамиз Хитойда яшаётган кўплаб маҳаллий бўлмаган ўзбек, қozoқ, қирғиз, тожик, дунган, қалмиқ, татар, монгол каби миллатларнинг маданий тараққиётига йўл очиб бериш, ушбу соҳада сизлар билан мустақкам муносабатлар ўрнатиш керак»³, — деган эди. Мана шу йўналишда Ёзувчилар уюшмаси орқали бир неча марта делегациялар алмашуви бўлди. Урумчида махсус ўзбек тили ва адабиётини ўрганиш жамияти ниши активлашди (1988 йили ташкил топган). 1990 йилда Шин-жон ҳамда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳамкорлигида Урумчида Фурқат қабрини ободонлаштириш ишлари амалга оширилди, махсус «Фурқат кунлари» анжумани уюштирилди.

² Совет Ўзбекистони. 1990. 8 декабрь.

³ Сарков Э. Ҳамкорлик сари биринчи қадамлар//Правда Востока. 1989. 6 декабрь.

Туркия Маданият вазири Номик Камол Зейбек Ўзбекистонда бўлганида (1990 йил охирида) бадний жамоалар орасида бевосита алоқаларни кенгайтириш, концертлар алмаштириш фаолиятини кучайтириш, телевизион кўрсатувларни ўзаро айирбошлаш, биргаликда китоб ва турли матбааларни нашр қилиш тўғрисида кўп ёқлама шартномалар имзоланди⁴. Ўз навбатида Туркияга ҳам Ўзбекистондан иқтисодиёт, маданият соҳасидаги мутахассислар бўлиб қайтмоқдалар. Саудия Арабистони билан муносабатлар ҳам барча йўналишларда яхшилик сари ўзгариб бораётганлиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Жумҳуриятимизда хорижнинг илм-фан, ҳозирги замон ишлаб чиқариши ва технологияси соҳасидаги ютуқлари жамулжам бўлган инглиз, француз, немис тилидаги адабиёт, манбаларни ўрганиш мақсадида хорижга эркин чиқишни таъминлаш учун дадил қадамлар қўйилмоқда.

Хориж сафаридан қайтган «Ёш гвардия» театри қошида театр ходимлари учун махсус инглиз тили тўғараги очилди. Театр артистлари «Майсаранинг иши» спектаклини инглиз тилида жаҳон мамлакатлари сахналарига олиб чиқишни режалаштирдилар. Тошкент дорилфунуни риёзиёт куллиётида аъло ўқийдиган 15 нафар талаба учун махсус, икки йилга мўлжалланган инглиз тилини ўқитиш курси очилган. 1990 йилдан бошлаб Шарқшунослик институтининг иш бошлаганлиги, кўпгина олий, ўрта махсус, ўрта-хунар таълими мактабларида араб алфавити ва форс тилини ўрганиш бошланганлиги, шарқ мамлакатлари билан ҳамкорлик қилиш истиқболларини очиб беради.

Юқорида кўрсатилган ўзгаришлар ҳамда иттифоқ миқёсида қабул қилинган бир қатор қонунлар хорижда истиқомат қилувчи ўзбек ватандошлар билан ўзаро ҳамкорликка кенг йўл очиб берди. Жумладан, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар ҳақида» (1990 йил, 1 октябрь), «Жамоат бирлашмалари ҳақида» Қонунларни (1991 йил 28 февраль), «Ўзбекистон Республикасида Ўзбек тилини давлат тили деб эълон қилиниши» ҳақида Қонунни (1989 йил; 21 октябрь), Ўзбекистон Республикаси «Мустақиллик декларацияси» (1990 йил 20 июнь), Республика президентининг «Ватандош» радиостанцияси орқали ўзбек ватандошлар учун ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган чиқиши (1990 йил) ва ҳ. к.

⁴ Совет Ўзбекистони. 1990. 5 декабрь.

Биз юқорида эслатиб ўтган 1991 йил ёзи ва кузида бўлиб ўтган икки катта анжуман — Тошкент ишбилармонлар учрашуви, жаҳон ўзбекларининг Тошкентдаги биринчи халқаро учрашуви қавм-қардошлигимизни янги асосларда ўрнатишда ёрқин саҳифалар очди.

Тошкент ишбилармонлар учрашуви беш кун давом этди. Беш кунлик мулоқотларда (19—24 июнь) 500 дан ортиқ тижорат музокаралари ўтказилди. Хорижий фирмалар билан 30 та қўшма корхона ташкил этилди, 69 та шундай корхона бўйича 18 мамлакатдаги шерик билан режалар битилган ҳужжатлар имзоланди. Ташкил этилган қўшма корхоналарнинг валюта ҳисобида 376,9 миллион доллар сармоёси бор. Умумий миқдори қарийб 66 млн АҚШ долларига тенг бўлган савдо битимлари имзоланди. Ушбу анжуманда ўзбек ватандошларимизнинг вакиллари Ўзбекистонга иқтисодий ёрдам бериш, тижорат ишларини йўлга қўйиш мақсадида қатнашдилар. Тошкент учрашуви иштирокчилари орасида Туркиядаги «Туркистон культурул» жамияти раиси профессор Аҳат Андижоний, Истанбул дорилфунуни ўқитувчиси, иқтисод фанлари доктори Солиҳ Ойнарул, тижоратчилар Фариджон Мақсудий (АҚШ), Муҳаммад Шоҳ Оқмурод (Олмония) каби ўнлаб ўзбек ватандошлар бор эди. Биз қуйида ўзбек ватандошлардан Фариджон Мақсудий ва Муҳаммад Шоҳ Оқмуродларнинг Тошкент учрашувларидан кейин билдирган фикрларини қайд қилиб ўтишни лозим топдик. «Тошкентдаги учрашув менда катта таассурот қолдирди. Мен ва мен сингари бошқа хориждаги ўзбекистонликлар бу ерга ўз фойдамизни кўзлаб келганимиз йўқ. Аксинча, Ўзбекистонга имкон қадар, қўлимиздан келганча ёрдам беришни мақсад қилиб қўйганмиз. Мен бошқараётган фирманинг (Нью-Йоркдаги «Мақсудий корпорейшн» фирмаси) Америкодан ташқари 13 мамлакатда ўз савдо дўконлари бор. Шундай шохобчалардан бирини Ўзбекистонда ҳам очишни режалаштиряпмиз»,— дейди Фариджон Мақсудий. Муҳаммад Шоҳ Оқмурод (у Олмониянинг Гамбург шаҳридаги «Акмурод Трайденг» фирмаси хўжайини): «Бизнинг ҳам Олмонияда ва ундан ташқарида 14 та фирмамиз ишлаб турибди. Тошкентда ўтаётган анжуман бизнинг ўз она юртимизга ҳам кўмаклашишимизга кенг йўл очишига имоним комил... Яқин кунлар ичида бугунги учрашувларнинг маҳсулини кўраимиз, деган ниятдаман»⁵,— деб фикр билдирди.

⁵ Рустамов С. Ёш гадбиркорларнинг нияти холис//Ёш ленинчи. 1991. 21 июнь.

Жаҳон ўзбеклари тарихида илк бор 1991 йилнинг сентябрида ер юзида яшовчи ўзбекларнинг биринчи Тошкент учрашуви бўлиб ўтди. Ушбу учрашувнинг ташкилотчиси АҚШнинг Нью-Йорк штатида истиқомат қилувчи «Эл» халқаро уюшмасининг раиси Абдурауф Мақсудийдир. А. Мақсудий асли марғилонлик бўлиб, 13 ойлик гўдаклик пайтида ота-онаси билан Афғонистонга ўтиб кетган эди. Унинг oilаси 50-йилларда АҚШга кўчиб ўтган. Ҳозир А. Мақсудий тижорат соҳасида катта муваффақиятларга эришиб, Нью-Йорк марказида замонавий радиотехника билан савдо қиладиган катта дўконига эга. Уч фарзанднинг отаси бўлган А. Мақсудий (Фарид, Мансур, Махноз) «Эл» халқаро уюшмасини ер юзининг турли давлатларида денгиз томчиларидек тарқалиб кетган ўзбек фарзандларини бирлаштириш, уларни бир-бирига яқинлаштириш, меҳр-муҳаббат ришталарини мустаҳкамлаш мақсадида тузган эди. Ушбу уюшма ташаббуси билан ўтказилган учрашувда АҚШ, Олмония, Афғонистон, Саудия Арабистони, Сурия, Иордания, Туркия, Австрия каби ўнлаб хорижий мамлакатлардан келган 200 ўзбек ватандошимиз иштирок қилди. Учрашув қатнашчилари олдида Республика президенти нутқ сўзлаб ўзаро қавм-қардошлик, маданий савдо-сотиқ алоқаларини мустаҳкамлаш, гина-кудуратларни унутиш ҳақида фикрлар билдирди. Жаҳон ўзбекларининг (туркистонликларнинг) биринчи Тошкент учрашуви қатнашчилари мустақил «Ўзбекистон президенти И. А. Каримов ва бутун ўзбек халқига қарата мурожаат қабул қилдилар. Ушбу мурожаатда истиқбол ва Ўзбекистоннинг истиқобли йўлида барчанинг бардам, бир тану бир жон бўлиб иш кўришга даъват барқ уриб турибди»⁶.

Учрашув жараёнида ёзувчиларимиз Самарқанд Бухородек қадимий шаҳарларимизда бўлиб, уларнинг бетакрор обидаларини томоша қилдилар.

Тошкент учрашуви Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллик юбилейи тантаналари нишонланаётган бир даврга тўғри келди. Ўзбек ватандошлар ўзбек халқининг буюк шоири ва мутафаккири Мир Алишер Навоийнинг 550 йиллик тўйи тантаналари, Тошкентда Навоий боғи ва ҳайкалининг очилиши маросимларида иштирок этдилар. Бу тадбирлар уларда катта таассурот қолдирди. Ўзбекистондаги диний ва жамоат ташкилотлари ҳам ҳозирги кунда ўзбек ватандошлар би-

⁶ Ўзбекистон овози. 1991. 27 сентябрь.

лан ҳамкорлигимиз ривожига самарали ҳисса қўшмоқдалар.

УРТА ОСИЁ ВА ҚОЗОҒИСТОН МУСУЛМОНЛАРИ ДИНИЙ БОШҚАРМАСИ ҲАМКОРЛИК ЙУЛИДА

«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар ҳақида» Қонун туфайли у ёки бу динга эътиқод қилувчи кишилар, арбоблар ижтимоий, сиёсий ҳаётимизда барча билан тенг ҳуқуқда иштирок қила бошладилар. Кўплаб диний бошқармалар ўзларининг матбуот органларига асос солдилар ва халқаро алоқаларда иштирок қила бошладилар. Жумладан, Ўзбекистон ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси ҳам хориждаги мусулмон мамлакатлар билан ҳамкорликни мустаҳкамлашда фаол иштирок қилмоқда⁷. Динга муносабатнинг ўзгариши, динга эътиқод қилувчиларга тўла виждон эркинлигини таъминлаш сари қадам қўйилиши хорижда истиқомат қилувчи ўзбек ватандошлар билан ҳамкорлик, қавм-қардошлик алоқаларига ижобий таъсир кўрсатди. Хориждан келаётган ўзбек ватандошларнинг аксарияти Урта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармасида меҳмон бўладилар. 1990 йил сентябрь ойида Ўзбекистонда бўлган, Саудия Арабистонининг Тоиф шаҳридан келган ватандошимиз Абдуллажон ал-Туркистоний: «Саудия Арабистонида яшовчи ва тенгдошларимизнинг асл мақсадлари ота-боболари она-диёрига қайтиш. Сизларда мусулмонларга ҳурмат кучайганлиги бизни жуда мамнун этди. Туркистонда рўй берган эътиқод эркинлигини Саудия Арабистонида яшаётган ватандошлар ҳам мамнунлик билан кутиб олмоқдалар»⁸,— деган эди.

1990 йиллар давомида Диний бошқармага Маданий ибн Убайдулло, Абдулқодир Муҳаммад Солиҳ, Абдулҳаким Бухорий, Абдулмажид Намангоний, Собир Ҳасан, Муҳаммад Юсуф, Муҳаммад Марғуб, Фаридуддин Намангоний, Фазлмақсуд Фазлҳамид, Абдулқодир Марғилоний, Обид Ойнаруллар Саудия Арабистони, Туркиядан ташриф буюрдилар. Улар Бошқарма аъзо-

⁷ Диний бошқарманинг «Совет Шарқи мусулмонлари» жаридаси ўзбек тилида эски ва ҳозирги ёзувда 25 минг нусхада, араб, форс, инглиз тилларида 50 минг нусхада чиқади. 1990 йили муфтий муовини Абдуғани Абдуллаев: «Нашримизнинг муҳим, доимий мавзуси Курра заминда тинчлик ва эллар ўртасида дўстлик, ҳамкорлик ўрнатилш ғоясидир»,— деган эди (Совет Ўзбекистони. 1990. 6-сон. 7-бет). 1990 йилдан бошлаб ўн беш кунда рус ва араб графикасида «Ислом нури» жаридаси ҳам чиқа бошлади.

⁸ Мирсаидов А. Соғинч//Коммуна, 1990. 22 сентябрь.

лари билан ўзаро мулоқотларда, суҳбатларда Ўзбекистон, унинг келажаги билан боғлиқ муаммоларни маслаҳатлашдилар. Ватандош ўзбеклар она-юртимиз истиқболига ўз ҳиссаларини қўшиш ниятида эканликларини, мачит-мадрасалар қурилишига маблағ билан ёрдам беришларини, турли саноат, савдо иншоотлари, меҳмонхоналар қуришга, Ўзбекистонга иқтисодий жиҳатдан ёрдам беришга ҳар доим тайёр эканликларини изҳор қилувчи дил сўзларини айтдилар. Жумладан, Абдулҳаким ал-Бухорий: «Мана бир неча ўн йиллар давомида сиз ватандошлар билан алоқа боғлашликка имконият йўқ эди. Ҳозирги пайтда юз бераётган ўзгаришлар самараси ўлароқ, шундай юз кўришиб туришга муяссар бўлдик... Сизлардан ҳам кўп мусулмонлар ҳажга боради деган умиддамиз. У ердаги ватандошларимиз орзиқиб кутмоқда. Биз сизлардаги ижобий ўзгаришларни кўриб қувонмоқдамиз»,— деб тилак билдирса, Тоиф шаҳридан келган шайх Абдулло Туркистоний: «Агар имконият туғилиб қолса Тошкентда «Туркистон» номидаги меҳмонхона қурмоқчиман. Меҳмонхонадан тушадиган даромадларни эса Ўзбекистондаги кам таъминланган оилаларга бераман»⁹,— дейди. Диний бошқарма вакиллари кейинги 2—3 йил ичида (1989—1991 йй.) Саудия Арабистони, Ливия, Қувайт, Покистон, Бирлашган Араб Амирликлари каби ўнлаб Шарқ мамлакатларида бўлиб диний анжуманларда иштирок этдилар. Улар у ерлардаги ўзбек ватандошлар билан учрашиб ҳозир Ўзбекистонда юз бераётган ижобий ўзгаришлар, иқтисодий муаммолар ҳақида суҳбатда бўлдилар. Жумладан, Саудия Арабистонида бўлган муфти Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳикоя қилиб: «Саудиядаги ватандошларимиз билан учрашиш ҳам фойдали бўлди, улар турли шаҳарлардан келиб, бизлар билан мулоқотда бўлди. Улардан кўпчиликлари бизларга мурожаат этиб Саудия ҳукуматидан Ўзбекистонда мачит ва мадрасалар қуриш, хайрли режаларни амалга оширишда — рухсат олишда ёрдамлашишимизни сўрадилар. Биз мамлакат масъул кишиларига учрашиб, бу масалани ҳал қилдик. Уч ўзбек ватандошимизнинг Ўзбекистонга келиши учун шароит яратдик. Суҳбатларимиздан бирида ўзбек ватандошларимиздан бири (Мисрда) Ўзбекистондан 220 га яқин боқимандасиз қолган болани ўз маблағи

⁹ Ислом нури, 1990 май, сентябрь сонларида. «Саудиялик ватандошлар Ўзбекистонда», «Ватандошимиз тилаги» мақолалари.

ҳисобидан таъминлаб тура олишини айтди. Қувайтлик ватандошларимиз топширган бир марта ишлатиладиган бир миллион дона шприци Тошкент шаҳар касалхоналарига топширдик»,— дейди.

Хориждаги ўзбек ватандошлар билан алоқаларни мустаҳкамлашда олиб борилаётган ишлар ушбу ватандошлар яшаётган мамлакатлар билан бизнинг иқтисодий, маданий алоқаларимизга кенг йўл очиб беради. Диний бошқарма йўлланмаси билан Шарқ мамлакатларида диний таълим олаётган ёшлар ўзбек ватандошлар билан яхши мулоқотдалар. Бошқарма ушбу йўналишда қатор мусулмон мамлакатлари билан ҳамкорлик қилмоқда. Ҳозир Ливия шариат куллийетида 8, Марокашда 3, Иорданияда 2, Жазоирда 3, Саудия Арабистонида 5 киши таҳсил кўрмоқда. Ўзаро тузилган шартномаларга кўра Покистондаги Ислом дорилфунунига 8 киши жўнатиладиган бўлди¹⁰. Ёки бир неча йиллар давомида биз билан деярли қониқарли иқтисодий, маданий алоқаларда бўлмаган Саудия Арабистонидан Диний бошқармага бир миллион нусхада мусулмонларнинг муқаддас китоби «Қуръон» ва ёрдам совгалари юборилди.

Саудия Арабистонидан Ўзбекистонга юборилган «Қуръон»ни бизда меҳмон бўлиб турган ўзбек ватандошларимиз Шайх Абдулло Қори Намангоний, Собир Қори Ҳасан ўғлилар кутиб олдилар. Улар Диний бошқармадаги суҳбатларида дўстлик, ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлаш ҳамда Ўзбекистонга келишдан олдин, ўз уйларида ўнлаб қариндош-уруғлари йиғилиб ватандан бир сиқим тупроқ олиб келишни сўраганликларини ҳақида¹¹ гапирдилар.

Саудия Арабистонидаги ўзбек ватандошлар билан ўзаро алоқаларни мустаҳкамлашга 1990 йил 2 июнь Ўзбекистон президенти фармони билан Урта Осиё минтақасида истиқомат қилувчи 525 киши ҳаж сафарида бўлгани ҳам катта йўл очди¹². «Биз борган кунидеъ асли бухоролик Раҳматилло исмли кишининг такяхонасига бориб жойлашдик. Шунингдек, Муҳаммад Амин

¹⁰ Э сир гил Боли ўғли Ж ўшқин. Ҳожилар//Халқ сўзи. 1990. 4 январь.

¹¹ Е қубов Х. Ватаннинг бир кафт тупроғи//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990, 2 апрель; Ислом нури. 1990, апрель.

¹² Ҳаж сафари ва у билан боғлиқ маросимлар. 19 июндан 10 июлгача, асосан, Макка ва Мадинада бажо келтирилган. Ҳаж қилувчилар бир пайтлар ўртаосиёликларга тегишли бўлган Макка шаҳридаги «Андижон боғчаси» «Чуст такияси» деб аталган такяхонларда (мусофирхоналарда) турганлар.

Тошкандийнинг хонадонида бўлдик. Мамлакат ташқи ишлар вазири, Мадинадаги «Жоме» бош мударриси Олтинхонтўра Муҳаммад ал-Тарозийнинг меҳмони бўлдик. Уларнинг барчаси маҳаллий халқ ўртасида ҳурмат-эътиборга сазовор. Чунки улар араб тилини ҳам, уларнинг урф-одатларини ҳам мукаммал билишади, эҳтиром қилишади»,— дейди Бухородаги «Мир Араб» мадрасаси илмий котиби Ҳожиаҳмад Абдурахим. «Мен ҳаж сафари давомида Муҳаммад Ҳасан Қори Бухорий, Абдул Ҳоди Тошкандий, Абдул Қодир Марғилоний, Ёқубхўжа Йўлдош Маҳжурий, Муҳаммад Салим, Нуриддин Маҳсум, Муҳаммад Зариф, Ҳабибулло, Нурилло, Раҳматилло, Муҳаммад Одил, Абдулҳаким Бухорий, Холид Нажмиддин ҳамда ҳамқишлоғим, 106 ёшли отахон Дадахон Ҳожи Намангоний ва у кишининг ўғли Муҳаммадхон Дадахон каби ўнлаб ватандошлар билан суҳбатлашдим»,— деб хабар қилади Луқмонхўжа ўғли Аҳмадхўжа.

Яна бир сафар иштирокчиларидан Насрулло Ҳожи: «Саудия Арабистонида ўзбек дўкондорлари кўп экан. Улар савдогар, дўкондор, лекин ниҳоятда пок. Уларнинг муомаласи яхши, салом-аликдан сўнг соф ўзбек тилида «Қаердан бўласизлар?»,— деб сўрашади. Улар бизни қўлларини кўксига қўйиб, қучоқ очиб, кўз ёши билан кутиб олишди. Улар бизларни меҳмонхонага жойлаштиришди, китоблар ҳадя қилишди. Бизга харажат қилдирмай, сизларни бир кўрганимиз давлатдир»¹³,— дейишди деб фикр билдиради.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари Диний бошқармаси 1990 йил давомида халқаро алоқаларимизни мустаҳкамлаш йўлида ўтказилган Ироқ — Қувайт ҳамда Яқин Шарқ можароларини ҳал қилиш йўлида ўтказилган Ливия, Мисрдаги Ислом анжуманларида қатнашди. 1990 йил 14—17 сентябрь Ислом дунёсининг буюк мутафаккири Имом ат-Термизийнинг 1200 йиллиги муносабати билан ўтказилган «Имом Исо ат-Термизий ва ҳозирги замон» мавзусидаги халқаро ислом анжуманининг республикамизда ўтказилиши муҳим воқеа бўлди. Анжуман муносабати билан Шарқий мамлакатлардан ўнлаб исломшунос олимлар, диндорлар ташриф буюрдилар. Улар орасида ўзбек ватандош вакиллар ҳам бор эди.

¹³ Халқ сўзи. 4 январь. «Ватандош» радиостанцияси эшиттиришлари жорий архиви. 1990. 1, 9, 10-август материаллари, муаллиф суҳбати асосида.

Диний бошқарма ҳозирги кунда жамиятимиз аъзолари ва хориждаги ўзбек ватандошлар ҳамкорлигини мустаҳкамлашда салмоқли ишлар қилмоқда. Бошқарма бошлиғи Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф Покистонда бўлиб, ҳукумат Бош вазири Беназир Бхутто билан учрашган ва у билан суҳбатда бўлган. Суҳбат давомида Покистон — Тошкент, Тошкент — Покистон ҳаво йўлини очиш, Тошкентда Покистон Бош ваколатхонасини очиш масаласи ҳам муҳокама қилинган. Муҳаммад Содиқ Пешовар ва Лоҳурда бўлиб, Афғонистон муҳожирлари бошлиқлари билан 3 соату 20 минут мулоқотда бўлиб, Афғонистон урушида асир олинган йигитларимиз масаласини муҳокама қилган. Бу билан ушбу муҳим мақсадга қаратилган йўналишда дастлабки амалий қадам қўйилди. Ўзбек ватандошлар билан бу ишда ҳамкорлик қилиш Диний Бошқарманинг ҳам асосий мақсадларидан бири бўлиб қолмоқда.

Диний туйғуларни ҳурмат қилиш, виждон эркинлигига кенг йўл очишни таъминлашда республикамиз ҳукумати ҳам ўзбек халқи истак ва мақсадларини ифодалаб иш тутмоқда. Динга, диндорларга бўлган муносабатини қайта кўриб чиқиш учун ўзгартириш масалага янгича ёндашишни, турли эътиқоддаги одамлар билан мулоқот қилишнинг янгича йўллари топишни тақозо этади. Айниқса, жамиятни маънавий жиҳатдан соғломлаштириш, меҳр-оқибатни ўз ўрнига қўйиш, одамлар орасида ҳамжиҳатликни таъминлашда бу масала ниҳоятда ҳушёрликни талаб қилади¹⁴.

МАДАНИЯТ ВА ФАН СОҲАСИДАГИ ҲАМКОРЛИККА ИНТИЛИБ

Хориждаги ўзбек ватандошлар билан ўзаро ҳамкорликда маданий алоқаларнинг ўрни ва роли ҳам муҳимдир. Энг аввало шунини таъкидлаш керакки, турли мамлакатларда яшовчи ўртаосиёликлар вакиллари фақатгина тижорат, ҳунармандчилик, чорвачилик соҳалари билан шуғулланибгина қолмай, фан, адабиёт, санъат соҳасида ҳам анча салмоқли ишларни амалга оширдилар. Улар орасида маданият жонқуярлари етишиб чиқди. Улуғ Октябрь инқилобидан олдин ота-бобоси Самарқандда яшаган, отаси биринчи жаҳон урушида иштирок этиб (1914—1918) ҳалок бўлган Хорун Тожиев бир пайтлар онаси билан Бельгияга бориб қолади. У улғайгач, вулқоншуносликка қизиқиб, Францияда

¹⁴ Совет Ўзбекистони. 1990. 8 декабрь.

шу соҳани ўрганишга асос солади — илмий институт ташкил қилади. Хорижга чиққан ўзбеклар ўз фарзандларининг таълим-тарбиясига катта эътибор берганлар. 1988 йили Ўзбекистонда меҳмон бўлган туркиялик ватандошимиз Лутфулла Темур: Хорижга бориб қолган ўзбеклар нима сабабдан кетган, бу ҳақда мен тўла маълумотга эга эмасман, лекин ташқарида яшаётган ҳамшаҳарларни ҳеч бириси йўқки, боласини ўқитмаган бўлса, мени ўзимнинг 7 болам бор, 5 ўғил, 2 қиз. Улар туркча, арабча, инглизчани (ўзбек тилидан ташқари) билишади. Тўртта ўғлим Ливияда турк — араб соҳасида таржимон. Бир қизим даво майдонида ишлайди, иккинчиси ҳукумат идораларида, энг кичик фарзандим дорилфунун талабаси»¹⁵, — деса, Саудия Арабистонидан Зуҳуриддин Туркистоний фарзандларидан уч қизи шифокор, ўғиллари АҚШ, Англия, Саудия Арабистони дорилфунунларида таълим олганлигини, турмуш ўртоғи Атияхон Абдусамад қизи диний мактаб муаллимаси эканлигини айтади. Хайрулла Исматуллаев маълумотича, АҚШнинг Чикаго шаҳрида яшовчи Фиёсуддин Насафий онласидагиларнинг барчаси олий маълумотли мутахассислардир. Ўз она тилини билиш ўз элингга, она-юртингга ҳурмат белгиси бўлса, ўз тилингдан ташқари хорижий тилларни ўрганиш бу бошқа халқлар маданияти, фани, адабиёти, санъатидан яқиндан танишиш, билимлар кўламини кенгайтириш, бошқа халқларга дўстона яқинлашув интиҳосидир. Хориждаги ўзбек ватандошлар ўзлари яшаб турган мамлакат тилидан ташқари бир неча хорижий тилларни биладилар. Шунинг учун хорижнинг кўпгина мамлакатларида улар қўшиқчи, шоир, олим сифатида тан олинган. Улар ҳозирги кунда Ўзбекистон билан ўзаро алоқаларни мустаҳкамлаш, ўзбек йигит-қизларини хориж дорилфунунларида ўқишларига ёрдам бериш, ўзбек санъати, адабиётини четда тарғиб қилиш каби талаб ва таклифлар, илтимосномалар битиб мактублар йўлламоқдалар. Ушбу мактублардан бир нечасини ўз ҳолича келтирамыз:

«Жаноб Нуралибек Қобулга,
Тошкент, Ўзбекистон.

Жанобингизга соғлиқ ва сарвақтлик тилаб, маълумингизки, Ватанимиз Ўзбекистон зиёратидан қайтқоч, у ўлка учун қандай хайрли фаолиятлар қилиш фикри кўпчиликнинг орзусидир.

¹⁵ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1988 йил 26 сентябрь. «Она юртинг омон бўлса» сўҳбати.

Булардан бири эса Ўзбекистондан юксак академий талабаларининг чет ўлкаларда юртга керакли соҳаларда илмий ва академий ўқиш, фанний текширувлар олиб бориш соҳаларини очиб бериш ва ўргатувчиларга араб оламидаги олий билим юртларда ер (ўрин) ҳозирлаш дамуларини кўнушмоқдамиз.

Унинг учун лутфан бу ҳақда Ўзбекистон маорифи қандай фикрдадир — билсак.

Чунки бундай ишларни ижроси расмий алоқалар билан боғлиқ.

Нуралибек, лутфан бошда маориф министри (да) бўлуб ва шундай ишларни хоҳловчи кишилар билан сўзлашиб ва ўзларимиз танланган илғор академий талабалардан қанча киши ҳозирлаш имкониятини билдирсалар. Ва қайси соҳаларда таълимга ҳозир эканлигини ҳам аниқлаш лозимдир. Унинг учун сиз дўстимиздан хрижо (умид) қиламизки, шу ҳақда тездан бир белги берсангиз.

Агар бу ҳақда қизиқиш бўлса, лозим келган имкониятларнинг ҳамон биз сизларга билдириб, ишга бошлаш мумкиндир. Бу ҳақда керакли ташвишда бўлуб, тезда жавоб кутамиз. Сизга ва оилангизга бахт ва саодатлар тилаб дўстингиз.

Ҳурмат ила Абдулғаффор Нур ва Аҳмад Али Туркистоний. Жидда 10. 11. 90 й. Саудия Арабистони»¹⁶.

«Кёльндан хат.

Одил Еқубовга.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг биринчи секретари.

Муҳтарам бегимиз.

Зоти олийларингизнинг суҳбатларини, мақсадларини газеталар орқали ўрганиб турмоқдамиз. Суҳбатларингиз, мақолаларингиз миллатимизнинг бугунги жиддий талаб ва эҳтиёжларини тилга келтираётганлигидан севиnamиз. Сизга ва сизнинг атрофингизда бўлган зиёлиларимизга қайта қуриш давридаги орзуларингизни амалга оширишларингизга муваффақиятлар тилаб қоламиз.

Бугун зоти олийингизга ва сизнинг воситангиз билан бошқа зиёлиларимизга, айниқса, шоир ва адибларимизга баъзи бир илтимосларимизни изҳор этмоқ учун журъат топа олдим.

1) Маълумингиздирки, ўзбекча ёзилган асарлар чет

¹⁶ Нурали Қобул. Жаҳонга юз бургин Ватан//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990. 4 январь.

мамлакатларга ора-сира, тасодифан келади. Газета ва мажмуаларда ўз тилимизда кўп миқдорда, қизиқарли тадқиқ қилишга арзийдиган, ўзига жалб этадиган, мазмунли адабий асарлар нашр этилаётганлиги сезилмоқда. Чет мамлакатларда яшаётган туркистонликларнинг, шу жумладан, ўзбекларнинг булардан хабари йўқ. Сизлардаги арманлар, латишлар, литваликлар, эстонлар, украинлар ўз тилларидаги асарлари Оврупонинг ҳар бир кутубхонасида (табiiй, илмiiй кутубхоналарда) бор. Бизнинг тилимиздаги китобларни эса «кундуз кунни чироқ ёқиб» қидирганда тополмаймиз. Ўз тилимиздаги адабий ва тарихга оид асарларни чет мамлакатларда сотиш мумкин бўлмасмикан? Бу ишни ташкил этилса кўп фойдали бўларди.

2) «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси (10 ноябрь 1989 йил) Навоий ва Ҳамза номидаги Ўзбекистон давлат мукофотини адабиёт соҳасида қозonganларнинг исми ва асарларини эълон этган эди.

Булар: Умарали Норматов. «Қалб инқилоби»; Норбой Худойбергенов. «Ўз дунёси ўз қиёфаси»; Иброҳим Фафуров. «Ўттиз йил изҳори».

Илтимосимиз: Мумкин бўлса зикр этилган асарлардан бизга ҳар бирдан бир донадан юборсаларингиз. Хурсанд бўламиз. Маданиятимизни ва фикр ҳаётимизни англатиш учун кераклидир.

3) Мамлакатда ва ташқи мамлакатларда Туркистон атамасининг қўлланиши масаласида мунозаралар давом этмоқда. Мен ҳам Туркистон атамасининг қўлланилиши масаласида (тарихда ва бугунда) бир илмiiй мақола ёзмоқ ниятидаман.

Сизларда менинг бу мавзудаги мақоламни илмiiй ёки адабий мажмуаларда нашр этмоққа имкон, рухсат бериш табiiй, мажмуа ҳайъати кириш сўзи ёки саҳифада бу мақола Фарбий Германиядаги Туркистон тадқиқоти институти бошлиғининг фикридир, мажмуа ҳайъати фикри эмаслигини эслатамиз, деб илова этиши мумкин. «Ҳисобли дўст айрилмас», дейдилар. Юборилган китобларни сотиб оламиз. Бунинг учун Банк ҳисобингиз Банкнинг номи, номерини билишимиз керакдир. Ёки биз юборилган китобларнинг нархларига кўра бу тарафда айрича Банк ҳисоби сизлар учун очдира оламиз.

Сизга ва атрофингиздаги дўстларингизга бахт-саодат тилаймиз.

Кечирасиз, вақтингизни олдим. Лекин масалаларимизнинг кўпчилиги ва миллатимизнинг маданий манфа-

атларини ҳимоя этмоқ масаласи ҳам муҳим масалалардан бирисидир.

Лутфан чет мамлакатларга ўз тилимиздаги китоблар сотиш масаласини Ўзбекистон китоб қатламаси (палатаси) ходимлари билан муҳокама қилсангиз ҳар томонлама фойдали бўлар эди. Бизга ўз шоир ва адибларимизнинг ўз тилида ёзган асарлари керак.

Бизга қозоқча, қирғизча, туркманча, қорақалпоқча ва тожикча ёзилган асарлар керак. Буларни ташқи дунёга таништиришимиз керак. Афсуски, бизнинг фикр одамларимизнинг асил асарлари ташқарида танитилмагани учун Туркистондаги зиёлиларни «ҳайбаракаллагчилар» ва аҳамиятсизликлар қаторида кўрсатмоқдалар. Мен бундай томондагиларга (тенденцияга) қаршиман.

Салом ва ҳурматларим билан

Доктор *Боймирза Ҳайит*.

Туркистон тадқиқот институтининг мудирини».

«Илова:

11 декабрь 1989 йилда Олмония телевидениеси Ўзбекистонда пахта фалокати ҳақида қизиқ бир фильм кўрсатди.

Ажаб! Пахта биз учун ўлмасимиздан аввал ҳозирланган кафан бўлдими?

Суриялик Ёсир Бухорий Абдуллоҳ Юсуповга топширган ўзбек ватандошлар томонидан тайёрланган талабноманинг нусхаси:

Совет Иттифоқининг Сурия Араб Республикасидаги элчисига. Совет Иттифоқининг Дамашқдаги консулига. Совет Иттифоқининг Дамашқдаги Маданият Мудирига.

Ўзбекистон «Чет элларда яшаётган ўзбек миллатига оид кишилар билан маданий алоқа ўрнатиш «Ватан» жамияти ҳайъатига:

Биз Сурияда яшовчи ўзбек фарзандлари Сизларга талабнома тақдим этиб, ўз фарзандларимизга она тилини ўқитиш ишларида маданий ёрдам беришларингизни сўраймиз. Кошки бу ўзбекистонлик қондошларимиз билан алоқани мустаҳкамлашга бир восита бўлса. Биз бу талабимиз сабабини қуйидагича баён этамиз. Бу ерда ўзбек тилини бировга ўргатиш даражасида яхши биладиган кишилар йўқ.

Кўп сонли, ўзбек тилини ўрганиш истагида юрган ўзбекларни назарда тутиб, Дамашқдаги совет маданият марказида рус тили ўқитилаётгани каби шу марказ қошида ўзбек тилини ўқитиш курсларини очиб беришларингизни илтимос қиламиз. Бундан ташқари,

Саудия Арабистонида истиқомат қилувчи ўзбек биродарларимизда ҳам ўз она тилларини ўрганишга рағбат катта. Лекин Совет Иттифоқи билан Саудия Арабистони ўртасида маданий алоқа бўлмагани учун улар ҳам зарур қўлланмаларни биздан сўрамоқда. Совет маданият марказида кенг оммавий ишлар олиб борилаётганлигига қарамай, бизнинг она-Ватанимиз билан алоқаларимизга эътиборсизлик билан қарамоқдалар.

Агар маданият марказида ўзбек тили курси очилса, келажакда Ўзбекистон билан алоқаларимизни мустаҳкамлаб, ўзимизнинг шахсий сарф-харажатларимиз ҳисобига фарзандларимизни Ўзбекистон олий таълим даргоҳларига юбормоқчимиз. Ҳозирги пайтда бирор киши Тошкентга сафар қилмоқчи бўлса, жуда кўп тўсиқларга дучор бўлади. Бир амаллаб у ерга борган чоғида ҳам, ўзи хоҳлаган бирор илм даргоҳида таҳсил ололмайди. Шу сабабли, биз сизлардан шу масалага эътибор беришларингизни ва иложи борича тезроқ бирор чора кўришларингизни сўраймиз. Чунки бу иш натижасини фақат биз эмас, балки кўпгина қўшни давлатларда яшовчи ўзбек биродарларимиз ҳам кутмоқда.

Сизларга чуқур эҳтиром билан:

Абдулҳамид Бухорий, Абдуллатиф Бухорий, Абдулмажид Бухорий, Бурхон, Бухорий, Муҳаммад Амин Бухорий, Абдулҳафиз Бухорий, Абдулазиз Бухорий, Абдулҳофиз Бухорий, Фарруҳ Бухорий»¹⁷.

Биз ўзбеклар ўзлари турган мамлакатларда ўзбек маданиятини, тарихини ўрганишга ҳисса қўшияптилар деб айтдик. Ҳақиқатан ҳам, улар амалга ошираётган ишлар диққатга сазовордир. Шин-жон уйғур автоном жумҳуриясидаги дорилфунун доценти Файзулло Икром Хитойда яшаётган ўзбеклар орасида халқ қўшиқлари ва термаларини тўплаш билан шуғулланади. У халқ қўшиқларидан тўпланган махсус китоб нашр қилдиarmoқчи. Ф. Икром Ўзбекистонда меҳмон бўлиб турганида Хитойда ўзбеклар орасида кенг тарқалган термалар, лапарлардан қуйидагиларни ўқиган эди:

Эшик олди гул ҳовуз,
Гул кўргани келган биз,
Гулни баҳона қилиб,
Ёр кўргани келган биз.
Шамол эшик қоқади,
Ёрим писта чақади,
Очинг десам очади,

¹⁷ Юсупов А. Хориждаги ўзбеклар // Эшлик. 1990. 6-сон. 58-бет.

Очадию қочади,
Олтин кўлнинг созиман,
Кўлдан учган ғозиман
Бевафолик қилгунча
Улгунимга розиман
Шубҳа солма уйимга,
Қурбон бўлай бўйинга,
Чиндан севсанг сен мани.
Тўй қўшилсин тўйинга¹⁸.

Афғонистонлик ўзбек Файзулло Аймоқ Қобулда биринчи марта Афғонистон ўзбеклари халқ оғзаки ижоди намуналаридан ва халқ маталлари, термалари, кўшиқлари, латифалари, дostonлари, зарбулмасалларидан иборат «Халқ дostonлари» китобини нашр қилди. Унинг Афғонистон ўзбеклари халқ кўшиқлари мавзусидаги диссертацияси илк бор Афғонистон ўзбеклари фольклори тадқиқоти ҳақидаги юксак мақсадга қаратилган илмий ишдир.

1980 йилдан бошлаб Афғонистонда шоир Сулаймон Лойиқ раҳбарлигида «Ўзбек ва туркман маданиятини ривожлантириш кўмитаси» ишлаб турибди. Қобулда ўзбек фольклори ва илмий тўпламлардан «Янги замон тароналари», «Ўлкам баҳори», «Халқ тафаккури» каби тўпламлар кўмита томонидан нашр қилинди. Афғонистон Фанлар академияси ўзбек тили ва адабиёти бўлимида фаолият кўрсатаётган ўзбек шоираси Шафиқа Ёрқин Бобурнинг «Бобурнома» асари 460 йиллиги юбилейи шарафига (1990 й.) «Бобурнинг шеърий девони», «Бобурга армуғон» деган шеърий тўпламларни нашрга тайёрлаган. Алишер Навоийнинг 550 йиллиги юбилейи олдидан (1991 й.) Шафиқа Ёрқин ушбу бўлим бошлиғи, афғон олими (жузжонлик ўзбек) профессор Муҳаммад Ёқуб Воҳидий билан ҳамкорликда адибнинг «Муҳокамат ул-луғатайн», «Мезон ул-авзон», «Вақфия» асарларини нашрга тайёрладилар. Ўзбек классик ва совет адабиёти намояндалари юбилейлари олдидан Афғонистонда ўзбек адибларининг мунтазам равишда илмий-адабий йиғилишлари, мушоиралари уюштирилади. Ушбу анжуманларда ўзбек шоир ва шоираларидан Шарофиддин Шароф (Домло, Бедил), Қори Шарофиддин, Сайид Акмалиддин, Парвона, Қори Муҳаммад, Муҳаммад Ашраф Азим (унинг «Зафар кунлари» шеърий тўплами «Ватан» жамиятига совға қилинган),

¹⁸ «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1990. 10 январь «Халқ кўшиқлари жонкуяри» эшиттириши. Файзулло Икром Хитойдаги ўзбеклар орасида юриб тўплаган ушбу мисралар Ўзбекистонимизда тўйларда айтиладиган лапарлар билан деярли бир хил.

Абдусалом Осим, Оифа Шадоб, Исҳоқ Сано, Шафиқа Ёрқинлар актив қатнашдилар. «Навойихонлик», «бобурхонлик», «ҳамзахонлик» мушоираларида янги шеърини асарлар вужудга келади. Жумладан, Ш. Ёрқиннинг «Яхшилик таманноси» шеъри Ҳ. Ҳ. Ниёзийнинг «Ўзбек хотин-қизларига» шеъри асосида вужудга келганлигини қуйидаги мисралар тасдиқлашига шак-шубҳа йўқ.

Эй йигит ватандошим, эй энаға қардошим
Илму фанни ўрганиб, ўзни яхши доно қил,
Истасанг жаҳон бўлса, одами омон бўлса,
Улка жовидон бўлса, халқаро мадуро қил,
Улка хизматин қилгил, она ҳаққини билгил,
Яхшилик томон боргил, яхшилик таманно қил,
Ўтди ранжу меҳнатлар, келди яхши фурсатлар,
«Ёрқин» ўлди зулматлар нур ичида маъво қил..

Нафақат бадий адабиёт, қолаверса, адабиётшунослик, тарих, медицина, ҳуқуқшунослик, тил соҳасида ҳам ўзбек ватандошлар хорижда яхшигина мавқега эгалар. Сурияда истиқомат қилувчи филолог олим, профессор Бурхон ал-Бухорий ўз уйининг ярмини илмий кутубхона, ярмини эса илмий компьютер маркази қилиб олиб, 10—12 шогирди билан улкан адабий асарларни компьютер программасига жойлашяпти. У Навойининг айрим асарларини, аруз вазнини йўқотмаган ҳолда, араб тилига таржима қилиб ўзи тузган транскрипция ёрдамида компьютерга киритиб, компьютернинг ва немис тилига таржима қилган материалларни кўнайтириб Европа мамлакатларига тарқатиш устида ишлаяпти. «Ўзбек ва қозоқ романчилигида миллий онг масаласи»ни тадқиқ қилиб докторлик дипломининг олган олмониялик Темир Хўжа Одил Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси»¹⁹ романини ҳамда Тошпўлат Аҳмад, Саломат Вафоеваларнинг шеърларини турк тилига таржима қилиб, Туркияда тарқатиш устида иш олиб бормоқда. Афғонистондан Саудия Арабистонига кўчиб ўтган ватандошимиз Мубаширхон Солмоний-Қосоний тарихий адабиётлар ва араб ёзувидаги манбалардан фойдаланиб уч жилдди «Ўрта Осиё тарихи» китобини ёзган. У ўзи яшовчи Аҳбо шаҳридан Мадинага бориб, Абдул Қодир Марғиновийнинг «Мақтаби Имон» кутубхонасига қарашли матбаада ўз китобини чоп эттириб хориждаги ўзбек ватандошларга тарқатган, яна бир

¹⁹ «Улуғбек хазинаси» романи дасглаб Туркияда яшовчи ватандошимиз, ҳаваскор шоир Собир Сайхон томонидан турк тилига 70-йилларда таржима қилинган эди. Темир Хўжа уни қайта мукамалроқ таржима қилмоқда.

ҳамюртимиз тил муаммолари билан шуғулланувчи Ёқубхўжа Йўлдош Маҳжурий «Тил йўриғи» китобининг муаллифидир. Маккадаги ум-ул Қаро университети профессори, доктор Муҳаммад Саид Ҳасан, муаллимлар тайёрлаш мактабининг устози, доктор Муҳаммад Умар Тошкандийлар ўзларининг бир қанча рисола ва мақолаларини араб мамлакатларида эълон қилганлар. Саудия Арабистонидаги ўзбек ватандошларнинг зиёлилар орасидаги мавқеи тўғрисида ватандошларнинг зиёлилар орасидаги мавқеи тўғрисида ватандошимиз Абдулҳаким Халифа Исмоилий шундай деган эди: «Мамлакатимизда (Саудияда) ҳамюртимиз бўлган Абдулазим Абдулфаттоҳ Қори Қўқондий, Муҳаммад Сайид Ҳасан Қори, Нўмон Тошкандий сингари дин арбоблари ва олимлар билан фахрланамиз. Бу улуғ инсонлар номи араблар ўртасида ҳам ҳурмат-эҳтиром билан тилга олинади»²⁰.

Зиёли ўзбек ватандошлар хорижнинг кўпгина мамлакатларида фаолият кўрсатмоқдалар. Табобат профессори Шоҳмурод Илҳом ва доктор Мурод Аҳмедовлар Олмонияда табобат илмининг билимдонлари сифатида тан олинган. Туркиядаги «Туркистон жамияти» раиси профессор Аҳад Андижоний Орол ва Ўзбекистондаги экологик муаммолар ҳамда Афғонистондаги мантиқсиз урушга бағишланган ўнлаб мақолалар муаллифи Анқара университети профессори Ўркун Қовунчи Туркиядаги энг эътиборли кишилардан. Шаҳобиддин Ясавий, Собир Сайхонлар²¹ таъсирчан шеърлар ва ахлоқ-одобга ундовчи рисолалар муаллифлари. Хорижда яшовчи ўзбек қўшиқчиларидан Собир Коргар (Туркия), аввал машҳур санъаткорлардан Комилжон Отаниёзов, кейинчалик Ортиқ Отажонов билан яқин алоқада бўлган, уларнинг қўшиқларини ўзбек ватандошларга тарғиб қилган Исматулло Туркистоний (Афғонистон)лар фаолияти ҳам диққатга сазовордир.

Собир Сайхон чақалоқлик вақтида ота-онаси билан Ўзбекистондан чиқиб кетган. У «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси бош муҳарририга очиқ хат йўллаб: «Шахсан мен ўттиз саккиз кунлигимда Ватанимдан ғурбатга қадам ташлаган ва ҳозир олтмиш икки ёшларга борган бир туркистонликман. Қирқ йилга яқин бир замондан буён, оғир шартлардан чўчимасдан, ба-

²⁰ Зоҳидов А., Раҳмонов О. Дўстликка хизмат қилсин! Коммуна. 1990. 2 июнь.

²¹ Собир Сайхон. «Тижорат ва бир ошам ҳалол луқма» рисоласини Ўзбекистондан Туркияга борган Муборақхон Отахон қизига бериб юборганлиги бизга маълум.

қадри ҳол ўз она тилимда хатлар ёзиб Туркистондаги ватандошларим билан алоқа боғлаганман»²², — деб ёзади. Асли марғилонлик бўлган Собир Сайхоннинг отаси (Холмуҳаммадхон ҳам Хокий таҳаллуси билан шеърлар ёзган. Собир Сайхон Афғонистон, Покистон, Ироқда яшаган, 1950 йиллардан бошлаб Туркияда муқим яшаб, «Америка овози» радиосида ишлаган. Сайхон Кирилл имлосини ҳам ўрганган. Инглиз, турк, форс, ўзбек тилларида эркин сўзлаша олади. С. Сайхон савдо ишлари билан ҳам шугулланишига қарамай, ўз хотиралари асосида «Адашганлар» деган роман ёзган. О. Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси» асарини турк тилига ўғирди ва турк китобхонларига етказди. Сайхон таҳаллуси билан шеърлар ёзди, ушбу шеърлардан бир нечалари «Ватан» жамияти тайёрлаган тўпламларга киритилди. Унинг ўғли Жавдот Сайхон Туркияда мухандисликни битириб, ҳозир АҚШда яшамоқда. Собир Сайхон икки марта Ўзбекистонда бўлган. Еки момо ва бобокалонлари Ўзбекистонда бўлган, ўзи АҚШда яшаётган ёш рассом Салима Окуяннинг асарларидан баъзи бир намуналар хотин-қизларимизнинг севимли журнали «Саодат» саҳифасида эълон қилинган.

1991 йилнинг май ойида Нью-Йоркдаги «Байналмилал уйида» Америкадаги ўзбеклар ташаббуси билан «Орол танлиги муаммолари»га бағишлаб ўтказилган халқаро анжуманда Оролбўйидаги экологик ҳолатни акс эттирадиган расмлар деворларга ёпиштириб ташланган эди. Ушбу ҳалокатли, аянчли ҳолатларни акс эттирадиган расмлар муаллифи Салима бўлиб, у Ўзбекистондан борган вакилларга ўзи чизган «Ороллик аёл» тасвирини совға қилган²³.

Мамлакатимиз Европа қисмида яшовчи халқлар ўз ватандошлари томонидан яратилган маданиятни ўз умуммиллат маданиятларининг бир қисми деб қарайдилар ва уларнинг асарларини, ижод намуналарини ўз жумҳуриятларида кенг тарғиб қиладилар ва ўрганадилар.

Хорижда ўзбек ва ўзбек ватандошлар томонидан яратилаётган маданият ўзбек халқи вакиллари томонидан яратилар экан, умумўзбек маданиятининг ажралмас бир қисми сифатида қаралиб, Ўзбекистонда ҳам ўрганилса фойдадан холи бўлмайди.

²² Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990. 27 апрель; Ёш ленинчи. 1991. 20, 23, 25 июль.

²³ Саодат, 1991. 7-сон. Қўчимов А. Сехрли диёр//Ёш ленинчи. 1991. 21 июль.

Жамиятимизда халқ оммаси сиёсий онгининг тобора ўсиб бориши, халқларнинг инсоний манфаатлар йўлида биргаликда ҳаракат қилишга интилиши, мамлакатлар ўртасидаги муносабатлардан кенгроқ халқаро алоқаларга амалий куч-қудрат бахш этмоқда. Афғонистонлик академик Асадулло Ҳабиб таъкидлаганидек: «Ҳукуматлар ўртасидаги муносабатлар ҳар доим бир хил бўлавермайди. Бугун яхши, эртага ёмонлашуви мумкин. Халқ муносабати эса абадий, ҳеч вақт бузилмайди, имконият чекланиши мумкин, лекин қалбларнинг чекланиши мумкин эмас»²⁴.

Жумладан, хориждаги ўзбек ватандошлар билан ҳамкорлик алоқалари алоҳида олинган бир жамият фаолияти доирасидаги иш эмас, у кенг жамоатчиликни, илғор зиёлининг шахсий ташаббуси асосида ривожланмоғи керак. Бу йўлда ўзбек шоиру олимлари, журналисту санъаткорлари, таъбат ходимлари, ҳуқуқшунослари дастлабки хайрли ҳаракатларини бошладилар. Биз бу ўринда шоир Эркин Воҳидовнинг АҚШдаги ўзбек ватандошлар билан учрашуви, 1990 йил 1 апрелида жумҳурият тарихида биринчи марта «Америка овози» мухбири Абдулла Чигатой билан Ўзбекистон — Вашингтон радиокўприги мулоқоти²⁵, шоир Жамол Камолнинг Туркияда бўлиб юзлаб ўзбек ватандошлар билан мулоқотда бўлганлиги, улар жамияти билан Ўзбекистон Ёзувчилар уюммаси ўртасидаги шартномаларни имзолаганлигини, Одил Ёқубов, Ж. Камол, Шукрулло, Тоҳир Қаҳҳор сингари ёзувчи ва шоирларимизнинг хориждаги ўзбек ватандошларимиз томонидан Туркияда ўтказилган, уч кун давом этган Туркистон миллатлари иккинчи қурултойида бевосита иштирок қилганликларини, АҚШнинг Вашингтон университетида бир йил лекция ўқиб, Абдурауф Мақсудий, Акбархўжа, Абдуллахўжа, Шоюсуф сингари ўнлаб ўзбек ватандошлар билан ҳамкорлик муносабатларини ўрнатган Тошкент дорилфунуни олими В. Акмалов фаолиятини, шоир Муҳаммад Солиҳнинг амалий ишларини, «Халқ дипломатияси»²⁶ клубининг фаолиятини таъ-

²⁴ Халқ сўзи. 1991. 6 апрель.

²⁵ Ўзбекистон — Вашингтон мулоқоти бир соатга яқин давом этиб, АҚШ — Ўзбекистон маданий алоқаларини ривожлантириш, ўзбек тилини билувчи АҚШ олимлари ва ўзбек ватандошларидан Ўзбекистон келажаги учун фойдаланиш, ўзбек фарзандларини АҚШ илмий даргоҳларида ўқиши, Орол муаммоси мавзу бўлган.

²⁶ «Халқ дипломатияси» клуби Тошкент вилояти Киров ноҳияси Ҳамид Олимжон Маданият саройи қошида вужудга келган. Клуб котиби, олим Қ. Фуломов бўлиб, унда асосан 100 га яқин турли

кидлаб ўтиш етарлидир, деб ўйлаймиз. Хориждаги ўзбек ватандошлар билан алоқаларни мустаҳкамлашда зиёли ўзбек оилалари ўртасида вужудга келган оилавий ҳамкорлик ҳам муҳим роль ўйнаши мумкин. Жумладан, Ўзбекистон театр ходимлари уюшмаси раиси Бернора Қориева оиласи билан Олмониядаги ўзбек ватандошимиз (Мюнхенда) «Ўртаосиёликлар» маданий жамияти раиси доктор Аҳмедовлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар қон-қардошликка яқиндир. Мурод Аҳмедовнинг қизи Ҳ. Аҳмедова Б. Қориева устозлигида Ўзбекистонда балет сирларини ўрганди. Ҳ. Аҳмедова Ўзбекистонда таълим олган пайтда унинг ота-онаси ўлкамизда бўлиб турдилар. Ҳ. Аҳмедова Вена балет театрида ишламоқда. У Австрияда яшовчи ўзбек ватандошларимиз билан ўзаро алоқаларимизни ўрнатишда ёрдам бериш мақсадида, ўз навбатида, Аҳмедовлар таклифи билан Б. Қориева ва унинг турмуш ўртоғи врач Қ. Ризаев Олмонияда бўлдилар. Улар ўзбек ватандошлар билан суҳбатлар уюштирдилар. Қ. Ризаев: «Олмонияга борганимизнинг тўртинчи куни 30 дан ортиқ ватандошлар ва уларнинг умр йўлдошлари, болалари билан учрашувлар бўлди. Мурод Аҳмедов ўз ҳисобидан 7 мингдан ортиқ шприц ва 10 мингга яқин нинани Тошкентдаги касалхоналарга элтиб беришимизни илтимос қилди. Ёқуб Туроқ, Чигатой Қўчарлар ҳам бу хайрли ишга қўшилиш истагини билдирдилар. Ёқуб Турон ўз ўғиллари Англияда ўқиётганлиги ва ўқишларини битиргандан сўнг Ўзбекистонга бориб ўз илмларини она-юртимиз келажаги учун сарфлашини истайман»²⁷, деб фикр билдирганини Ризаев алоҳида таъкидлайди.

Хориждаги ўзбек ватандошлар билан шахсан мулоқотда бўлган кишилар уларга маданий ёрдам беришимиз, ўзбек тили ва адабиётидан таҳсил берувчи дарсликлар юборишимиз ҳамда жумҳурият газета ва жаридалари билан таништириб туришимиз ҳозирги кун-

---

касб эгалари—адлиячилар, талабалар, руҳонийлар, шоиру ёзувчилар бирлашган Жанубий минтақа мамлакатлари ўртасидаги алоқаларни кенгайтиришга хизмат қилади. Ўзбек ватандошлар билан тижорат ва маданият соҳасидаги ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш йўлида ҳам «Халқ дипломатияси» клуби фаолият кўрсатмоқда.

²⁷ Ўзбекистон Республикаси театр ходимлари уюшмаси. «Чет эллар бўлими» 1987—1988 йиллар учун материаллар ҳамда «Ватандош» радиостанцияси жорий архиви. 1990. 20 июнь. «Ватандошимиз муруввати» эшиттириши.

нинг асосий вазифаси эканлигини таъкидлайдилар. Акс ҳолда, ўзбек ватандошларимизнинг келгуси авлодлари кўп мамлакатларда ўзбек тилини, миллий урф-одатларимизни йўқотиб қўйиш мумкинлиги ҳам қайд қилинмоқда. Бугунги ҳуқуқий давлат барпо қилиш йўлидаги қутлуғ қадамлар, хориждаги ўзбек ватандошлар билан мустаҳкам илмий, маданий алоқаларда имкон берса ажаб эмас.

ХУЛОСА

Халқаро муносабатларни ривожлантириш, халқлар ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш объектив зарурат бўлиб борар экан, бу келажакда ўзбек ватандошлар билан қавм-қардошлик алоқаларига оид масалаларимизни ҳам тезкорлик билан ҳал этишни тақозо қилади.

Жамиятимизда юз бераётган ўзгаришлар умуминсоний қадриятларни устун қилиб қўйди, турли мамлакатларни бир-бирига яқинлаштириш истиқболларини очди ва ҳукуматлар, халқлар ўртасидаги ўзаро ишончсизлик, ҳадиксираб қараш каби ҳолатлардан қутулиб боришимизга ёрдам бермоқда. Миллий урф-одатларимизни, ҳис-туйғуларимиз ҳамда она тилимизни сақлаб қолиш, уларни тараққий қилдириш, иқтисодий ва маданий мустақиллик каби масалаларни кун тартибидаги муҳим вазифалар қилиб қўйишга сабаб бўлди.

Биз келажакда хориждаги ўзбек ватандошлар билан ҳар томонлама муносабатларни мустаҳкамлаш учун қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш керак деб ҳисоблаймиз.

Аввало хорижда истиқомат қилувчи ўзбек ватандошлар ва уларнинг фарзандлари ўз она тиллари, урф-одатлари, маданиятларини йўқотиб қўймаслиги ҳамда маҳаллий халқларга қўшилиб кетиш каби ҳолатлар мавжудлигини ҳисобга олиб, уларга маданий-маърифий жиҳатдан ёрдам уюштириш чораларини кўриш керак. Бу ўринда, албатта, ўзбек ватандошлар кўпчилигини ташкил қилган мамлакат ҳукуматлари билан тузилган маданият соҳасидаги шартномаларнинг бажарилиши, уларга юбориладиган дарслик, бадий адабиётларни, газета ва журналларни ўзбек миллий

маданиятига онд бошқа буюм ва воситаларни мунтазам ўз вақтида етказиб бериш зарур. Ушбу мураккаб ва қийин вазифани бажаришда келажакда республика ҳудудида араб алфавитида махсус нашриёт ташкил қилинса манфаатдан холи бўлмас эди. Чунки ўзбек ватандошларга зарурий материаллар етказиб бериш ва араб ёзувидаги адабиётларни ўрганувчилар учун ҳам ушбу тадбир икки томонлама фойда берган бўларди.

Ҳозирда ер юзидаги 60 дан ортиқ мамлакатларда совет маданият марказлари (СКЦ) ва совет фани ва маданият уйлари (ДСИК) иш олиб бормоқда. Улар фаолиятида хорижда яшовчи турли миллатга мансуб ватандошлар ҳам иштирок этадилар. СКЦ ва ДСНКларда рус тилини ўрганиш махсус курслари мавжуддир. Ушбу ташкилотлар қошида ўзбек ватандошлар кўплаб яшаётган мамлакатларда (Афғонистон, Сурия каби) махсус ўзбек тилидан, адабиёти ва маданиятидан таълим берувчи курслар ташкил қилинса, мақсадга мувофиқ бўларди.

Ўз даврида ўринли ва ўринсиз сабабларга кўра, жумҳуриятимиз ҳудудидан кетиб қолган ўзбек ватандошлар масаласи жумҳуриятимиз ҳукумат парламенти, олий анжуманларида асосий масалалардан бири қилиб қўйилиши, уларга умумий авф эълон қилиш, ватандошларимизни жумҳуриятимизга ҳар йили икки ва уч марта эркин ташриф буюришлари учун шароитлар яратиш, жумҳуриятимизга кўчиб келишни истовчилар бўлса, уларга яқиндан ёрдам бериш, уй-жой билан таъминлаш инсонпарварлик намунаси бўларди, сўнгра уларни қонуний асосларда жумҳурият граждандлигига қабул қилиш вазифасини ҳам қўйиш керак.

Хориждаги ўзбек ватандошлар билан иқтисодий, савдо ва тижорат алоқалари йўлга қўйиладиган бўлса, Ўзбекистон билан улар ўртасида ўзаро узлуксиз доимий муносабатларга асос солинади. Шундай экан, хориждаги ўзбек ватандошларнинг юртимиздаги нормал фаолиятлари ва яшашлари учун Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Фарғона каби шаҳарларимизда махсус меҳмонхоналар қуриш керак.

Ўзбек ватандошлар воситачилигида улар яшаётган мамлакатлардаги нуфузли саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган корхоналар билан тўғридан-тўғри алоқаларни ўрнатиш имкониятидан фойдаланиш ёки улар орқали ўз маҳсулотларимиз-

ни жаҳон бозорига чиқариш йўллари ҳақида ҳам қидириш керак.

Хорижлик ватандошларимизнинг биз учун кўрсатаётган иқтисодий, маданий соҳадаги инсонпарварлик ёрдамларига кенг имкониятлар очиб бериш — Ўзбекистон келажагига хизмат қилишини ҳисобга олишдир. Улар билан валюта эркин савдосини жорий этиш, ҳамкорликда рақобат қилувчи ширкатлар қуришни йўлга қўйиш керак.

Жумҳуриятимизнинг мустақиллиги қатъий қилиб қўйилар экан, хориждаги кўплаб мамлакатлар ўз элчионаларимизга эга бўлсак, улар орқали ўзбек ватандошлар Ўзбекистон билан яқиндан тўғридан-тўғри боғланиш имкониятига эга бўладилар. Ўзбек ватандошларнинг Ўзбекистонга келиб-кетишлари учун тўғридан-тўғри улар кўп яшаётган мамлакатлар шаҳарлари билан Ўзбекистон шаҳарлари ўртасида ҳаво йўллари очиш яхши натижалар беради.

Турли мамлакатларда яшаётган ўзбек ватандошлар билан уларнинг қавм-қардошлари, яқинлари, дўстлари ўртасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлаш йўлида халқаро телефон алоқаларини йўлга қўйиш муҳимдир. Улар билан жумҳурият жамоатчилиги ўртасидаги телекўприк, радиокўприк мулоқотлари, телефон, телекс, телефакс орқали қилинадиган алоқалар, жамиятимиздаги кундалик одатий ҳолга айланмоғи ҳозирги кун талаби бўлмоқда.

Хориждаги ўзбек ватандошлар фарзандлари билан Ўзбекистон ёшлари ўртасидаги юртдошлик алоқаларини мустаҳкамлаш мақсадида ўзбекистонлик истеъдодли ёшларни кўпроқ улар яшаётган мамлакатларга илмий командировка, стажировка, аспирантура, талаба бўлиб боришларини ташкил қилиш, ўз вақтида электроника, технология, аниқ фанлар асосини эгаллаган хорижлик ёш ватандош ўзбеклардан республикамиз келажаги йўлида фойдаланса мақсадга мувофиқ бўлади.

Биз юқорида назарда тутган, келажакда амалга оширишни бугунги ҳаётимиз тақозо қилаётган вазифалар Ўзбекистон ва хориждаги ўзбек ватандошлар ўртасидаги мустаҳкам ҳамкорликнинг янгидан-янги саҳифаларини очди ва ҳаёт тажрибасидан ўтиб, жамиятимизга иқтисодий, маданий ҳамда маънавий юксалишлар олиб келади деган умиддамиз.

Фойдаланилган адабиётлар

- Абдул Малик Раҳмонқулхон тақдири//Еш ленинчи. 1991. 6 март.
 Ажунда сочилиб ётурмиз//Халқ сўзи. 1991. 23 март.
 Америкалик ўзбеклар (Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов билан суҳбат)//Ешлик. 1989. 6-сон. 2—6-бетлар.
- Асқаров К. Соғинч//Коммунист. 1990. 10 февраль.
 Аҳмедов Б. А. Ўзбеклар//Мулоқот. 1991. 1. 53—56-бетлар.
 Еқубов Ҳ. Ватаннинг бир кафт тупроғи//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990. 27 апрель.
- Зоҳидов Н. Раҳмонов С. Дўстликка хизмат қилсин//Коммуна. 1990. 2 июнь.
- Иброҳимов А. Мустақил ёки мустахлак//Ешлик. 1-сон. 4—13-бетлар.
- Левихова Е. Ўзбекистонское зарубежье//Комсомолец Узбекистана. 1989. 22 декабрь.
- Мен Ватанда эмасман, Ватан менинг ичимда. Ватандошимиз Темир Хўжа билан Эгамқул ўғли суҳбати//Эрк. 1990. 23-сон, ноябрь. 2—3-бетлар.
- Мирсаидов Муҳаммад. Соғинч//Коммуна. 1990. 20 сентябрь.
 Молдабаев К. Перестройка и Ислам//Правда Востока. 1991. 8 январь.
- Муҳаммад Амин. Саудиялик ватандошлар Ўзбекистонда//Ислон нури. 1990. 11—15 май.
- Нодир Нормат. Биздан сўнг ҳам Ватан қолур//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990. 9 ноябрь.
- Нурали Қобул. Жаҳонга юз бургин, Ватан//Ўзбек адабиёти ва санъати. 1991. 4 январь.
- Ориф Усмон. Хуросонлик ўзбеклар//Мулоқот. №3, 43—47-бетлар.
- Ражаббой Ота Турк. Ватан дея ватансиз ўтдик//Халқ сўзи. 1991. 25 январь.
- Раҳимбобоева З. Ватан, ватанпарвар, ватанжудо//Халқ сўзи. 1991. 17 январь.
- Раҳимбобоева З. Ватан меҳри//Ойдин. 1990. январь.
- Ростғўйликка нима етсин//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 14 декабрь.
- Сарко Э. Первые шаги к сотрудничеству//Правда Востока. 1989. 6 декабрь.
- Соғинч. Саудия Арабистонилик ватандошимиз Абдуллажон Исмоилжон ўғли билан суҳбат//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1990. 17 август.